

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
Odsjek za povijest

Diplomski rad

**CRKVENE REFORME 11. STOLJEĆA I NJIHOV UTJECAJ NA
NAŠEM PODRUČJU**

Student: Hrvoje Gabrić
Mentor: prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
U Zagrebu, 2018.

Sadržaj

I.	Uvod	3
II.	Izvori za opću crkvenu povijest	9
III.	Domaći izvori	12
IV.	Odluke crkvenih sabora	18
V.	Stanje Crkve u 11. st.	29
VI.	Situacija na našem području	37
VII.	Počeci reforme	46
VIII.	Počeci reformi na našem području	49
IX.	Zamah reformi	53
X.	Zamah reformi na našem području	61
XI.	Obračun sa slavenskim jezikom ili obredom	69
XII.	Prihvaćanja i otpori	77
XIII.	Pontifikat Grgura VII.	88
XIV.	Pobjeda reformnog Rima	103
XV.	Zaključak	115
XVI.	Izvori i literatura	126

I. Uvod

Krilitica: „Ecclesia semper reformanda“ primjenjiva je bila i ostala za Crkvu kroz sva vremena. Povijest pamti i ističe neka intenzivnija reformna razdoblja kao što su nametanje benediktinske regule od strane Benedikta Anijanskog, zatim ona klinijevska reforma unutar istog reda te s njom usko povezana tzv. „grgurovska reforma“ opće Crkve, stvaranje regularnih kanoničkih zajednica, pothvat sv. Nila među bazilijancima južne Italije, reformu samostana Vallombrosa pored Firenze, obnova anahoretskog stila života (kamaldoljani, kartuzijanci) a u kasnijim stoljećima i formiranje „prosjačkih redova“: franjevac, dominikanaca, karmelićana, zatim tridentinska reforma i snažni protureformacijski zahvati i tako sve do najnovije reforme Crkve nakon II. Vatikanskog koncila itd. Spomenute reforme Crkve ne treba promatrati kao izolirane pojave jer to nisu bile niti su mogle biti, kao što uostalom niti Crkva nije izolirana pojava nego izranja i uranja u društvo svoga vremena. Prečesto su upravo „svjetovna“ zbivanja, razne društvene i kulturne promjene utjecale na to da se Crkva s više ili manje volje našla pred izazovom prilagodbe, nužnih reformi ali, isto tako su promjene unutar same Crkve imale svoj odjek na zbivanja u društvenom i političkom segmentu. Da je tome tako jasno se može iščitati u reformnim zbivanjima 11. st. do kojih je došlo uslijed prevelike simbioze između feudalnog društva i Crkve, trona i oltara, u prvom redu kroz uplitanje raznih svjetovnih vladara u crkvena zbivanja što će onda Crkvu staviti pred izazov traženja svog prvotnog poslanja, kroz reformu redovništva, borbu protiv simonije i nametanje obveze celibata te intenzivno nastojanje oko kršenja okova svjetovne vlasti. Koristeći terminologiju 11. st., bit će to pokušaj da se „željezno doba“ preokrene u „zlatno doba“, pri čemu „željezno doba“ označava period kada su laici uzurpirali kontrolu nad Crkvom i njezinom imovinom, sve više čineći nejasnom presudno važnu razliku između crkvenog i svjetovnog segmenta onovremenog kršćanskog društva. Reformni program možda najbolje sažima jedno pismo opata Wilhelma iz Hirsaua (Wilhelmus Hirsaugensis): „Mi se nadamo uz (Božju) jasnoću obnoviti izgublenu svjetlost istine i pravednosti, povratiti zdravlje cijeloj Crkvi oslabljenoj do krajnjih granica, reformirati ovo željezno doba u ono zlatno uz pomoć malja pravednosti“.¹ Wilhelmova ideala povratku zlatnog doba ustvari je odjek riječima kojima je Petar Damijani opisao reformna nastojanja svoga vremena: „zlatno vrijeme apostola je sada obnovljeno“; „zlatno doba Davida se vratilo“.² Papa Grgur VII. pišući biskupima, opatima, klericima i laicima Ravene poziva, traži i zapovijeda im „apostolskom vlašću“ da vlastitu crkvu „otrgnu od služinske podložnosti, ili radije tiranskog ropstva i vrate joj njenu drevnu slobodu“.³ Spomenuta pak „drevna sloboda“ (*libertas prisca*) nije ništa drugo nego striktna odvojenost „ecclesiastica“ od „secularia“, dakle duhovnih stvari

¹ ... cuius serenitate amissum veritatis et iustitie, lumen speramus reparari, labefactatam usque in finem totius ecclesiastici status salutem reintegrari, ferreum istud seculum iusti quasi malleo regiminis in aureum reformari. (MGH, *Die Briefe der deutschen Kaiserzeit*, vol. V, 41.)

² Reparetur nunc aureum apostolorum saeculum; aureum David saeculum renovatur (MGH, *Die Briefe des Petrus Damiani*, vol. I, 144.)

³ ... vestro plurimum egentes auxilio, invitamus, rogamus atque apostolica auctoritate vobis praecipimus ut, in restauratione illius antiquitus sanctae Ecclesiae, omnes unanimiter consensum et pro posse adiutorium tribuentes, eam de servili oppressione, imo tyrannica servitute, eripere et priscae libertati restituere nobiscum procuretis ... (MGH, *Epistolae selectae Gregorii VII.*, vol. 1, 532.)

i osoba od svjetovnog upliva ili dominacije. Predstavnici reformnih nastojanja vide duhovnike, bilo klerike ili monahe kao zaseban red (*ordo*) unutar kršćanskog društva, odvojen i izdignut iznad laika baš kako to naglašava kardinal Humbert (Humbertus de Silva Candida): „Iz ovih stečenih (znanja) učimo da, kao što je klericima zabranjeno preuzimati svjetovne poslove, isto je tako i laicima zabranjeno baviti se crkvenim poslovima. Kao što su klerici odvojeni od laika po svojoj odjeći i zavjetima isto bi trebali biti odvojeni po svom ponašanju i govoru tako da nitko ne može ugrabiti za sebe službe ili naslijeđeno stanje onih drugih te oba staleža moraju paziti na ograničenja određena od svetih otaca i pravovjernih vladara“.⁴

Zbivanja unutar Crkve, njena intenzivna borba protiv laičke investiture⁵ isto tako će dati snažan pečat svom vremenu i dovesti do fenomena kolokvijalno zvanog papocezariizam kojeg je još Hobbes duhovito opisati kao „utvaru (duh) pokojnog Rimskog carstva koja okrunjena sjedi nad vlastitim grobom“.⁶ Karakterističan izraza tih stremljenja predstavlja čuveni Dictatus pape koji, po interpretaciji Hansa Kunga pokušava nametnuti istinu da je papa iznad svega na svijetu (*Der Papst über alles in Der Welt*), neograničeni gospodar Crkve jer stoji iznad svih vjernika, svećenika i biskupa, iznad svih lokalnih, regionalnih i nacionalnih crkava, i čak iznad svih koncila odnosno svetih sinoda; on je najviši gospodar svijeta, koji je iznad knezova i careva (kao grešnih ljudi);⁷ pošto preuzima službu od samog apostola Petra, on je bez sumnje svet, pa Rimsk crkva, osnovana od samog Boga, nikada, dakle, nije griješila i ne može griješiti.⁸ Slični stavovi mogu se prepoznati u izjavama jednog od prvih reformnih papa, Lava IX.: „Kao što šarke upravljaju vratima, tako je i dobrobit cijele Crkve upravljana Petrom i njegovim nasljednicima, i kao što šarke ostaju nepromijenjene dok otvaraju i zatvaraju vrata, tako Petar i njegovi nasljednici imaju pravo slobodnog sudovanja nad cijelom Crkvom, i nitko ne smije mijenjati njihov položaj jer najveća stolica ne može biti suđena od nikoga“.⁹ Svojevrstu teološku kodifikaciju onome što su svojim postupcima i izjavama pripremali istaknuti predstavnici reformnih nastojanja dati će sv. Toma Akvinski slijedećim izjavama:

⁴ Ex quibus pariter edocemur, quod sicut clerici saecularia negotia, sic et laici ecclesiastica praesumere prohibentur. Et quemadmodum clerici a laicis habitu et professione, sic discreti debent esse actu et conversatione, ut neuter eorum officium alterius aut hereditaria sortem sibi praecripiat, sed uterque terminos a sanctis patribus et orthodoxis principibus positos attendat. (Humbertus de Silva Candida, *Libri tres adversus Simoniacos*, MHG, Libelli de lite imperatorum et pontificum seculis XI. et XII., vol. 1, 208.)

⁵ Investitura potječe od latinske riječi investire, a koristi se općenito za označavanje stupanja u neku službu ili uvođenje u posjed. U srednjem vijeku se to odnosilo na svečano predavanje feuda vazalu sa svim odgovarajućim obvezama i pravima. Budući su ubrzo, pored laika i svećenicima davane feudalne funkcije, pojam „investiture“ sve je više počeo označavati izbor u crkvenu službu. (Ivo Goldstein (ur.), *Povijest 6: rani i razvijeni srednji vijek*, Zagreb: Europapress holding, 2007. 398.)

⁶ Aloysius Martinich, *Hobbes: a biography*, New York: Cambridge University Press, 1999., 252.

⁷ F. Šanjek smatra da se svjetovna papinska vlast ne može smatrati primjenom grgurovske teorije o prvenstvu papine prvosvećeničke službe u odnosu na političke prerogative vladara, bar ne u onom smislu kako je to formulirano u spisu Dictatus papae, koji po svojoj formi i sadržaju nije bio namijenjen javnoj uporabi. (Franjo Šanjek, „Uloga papinstva u afirmaciji Hrvatske u ranom srednjem vijeku“, *Problemi sjevernog Jadrana*, bo. 9., 2009., 13.)

⁸ Hans Kung, *Das Christentum, Wesen und Geschichte*, München: Piper, 1995., 445.

⁹ I. S. Robison, *The Papal Reform of the Eleventh Century: Lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII*, Manchester and New York: Manchester University Press, 2004., 3.

„Da bi se lučila duhovna stvarnost od zemaljske, služba ovoga kraljevstva nije povjerena zemaljskim kraljevima, nego svećenicima, a pogotovo vrhovnom svećeniku Petrovu nasljedniku kome svi kraljevi kršćanskoga naroda moraju biti podložni kao samome Gospodinu Isusu Kristu (*cui omnes reges populi Christiani oportet esse subiectos sicut ipsi Domino Ihesu Christo*)“.¹⁰ Ili pak na drugom mjestu: „U papi se svjetovna vlast ujedinila s duhovnom vlašću. Njemu pripada vrhovništvo obiju vlasti, duhovne i svjetovne, po volji onoga koji je Svećenik i Kralj do vijeka ...“¹¹

Navedena reformna zbivanja ad intra i ad extra dugo su povijest bila poznato kao grgurovska reforma, premda se isto tako vrlo rano uvidjelo da ona vremenski prelaze granice pontifikata samo jednog pape. Zabudi ili iskrivljenoj istini da je kompleksna osobnost Grgura VII. bila presudni faktor u provođenju reformi najviše je doprinio Augustin Fliche svojim trotomnim djelom „La Réforme grégorienne“, dok noviji istraživači: Ryan, Gilchrist, Capitani, Somerville i brojni drugi naglašavaju da je reformni pokret XI. st. bio daleko kompleksnija stvarnost, ponekad isprepleten radikalno suprotstavljenim mišljenjima i planovima te nadasve da su Grgurove „reforme“ dobrim dijelom započele već tijekom vladavine njegovih prethodnika.¹² Iako neki povjesničari i dalje nastavljaju koristiti isti termin „grgurovska“ za puno duže razdoblje od pontifikata pape Grgura, mislim da je prikladnije i bliže stvarnom razvoju događaja govoriti u pluralu, dakle o reformama s obzirom da su razne pape, raznim intenzitetom i različitim uspjehom doprinijeli obnovi Crkve u XI. st. S druge je opet strane ostaje neupitna istina da je upravo papa Grgur VII. zauzeo presudnu ulogu u pothvatu obnove Crkve bilo direktno bilo indirektno, bilo kao savjetnik i bliski suradnik većine svojih prethodnika bilo tijekom samog pontifikata. Grgur je među papama cijeloga XI. st. bio najenergičniji, najdosljedniji i najnepopustljiviji borac za reformu.¹³ Njegovu važnost u reformnoj politici neposrednih prethodnika možda najbolje dočarava slikovita opaska Platine uz životopis pape Lava IX. koji je odmah po stupanju na papinsko prijestolje opata Hildebranta imenovao (kreirao) kardinalom-podđakonom i dodijelio mu kao titularnu crkvu drugu po važnost u Rimu: onu sv. Pavla tako da se činilo kako Crkvom zajednički upravljaju jedan iz sv. Petra a drugi iz sv. Pavla.¹⁴ Ili pak podatak iz Životopisa samog pape Grgura VII. po kome je papa Lav IX. štovao i prigrlio iz sveg srca mudrost i svetost toga hvalevrijednog čovjeka (Hildebranda), počeo se koristiti njegovim savjetima u svim stvarima tako da su njih dvojica, skladno surađujući plijevali korov iz Gospodnje njive i donosili obilat plod.¹⁵ Ne

¹⁰ Toma Akvinski, *Država*, Zagreb: Globus, 1990., 107.

¹¹ Ibid., 33.

¹² Otto Capitani, „Esiste un'età gregoriana? Considerazione sulle tendenze di una storiografia medievistica“, *Rivista di storia e letteratura religiosa*, br.1, (1965), 454.

¹³ Raymund Kottje, Bernd Moeller, *Ekumenska povijest Crkve* 2, Zagreb: Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", 2008., 72.

¹⁴ Hildebrandum ipsum statim sanctae Romanae ecclesiae subdiaconum cardinalem creat: eidemque sancti Pauli ecclesiam gubernandam committit, ut quasi consors pontificii muneris fecum videretur, cum alter Petri, alter Pauli templum tuetur et reget. (Bartholomaeus Platina, *Historia de vitis Pontificum Romanorum*. Coloniae: apud Bernardum Gualtherium, 1600, 171.)

¹⁵ In diebus illis mortuo, Damaso secundo, successit nonus Leo; qui laudabilis vir prudentiam et sanctitatem ex corde veneratus et amplexatus, ejus per omnia consilia suscepit, et haec eorum concordia plurimum in arco Dominico spinis erutis fructificavit. (Paulo Bernridensi, *SS. Gregorius VII. Vita Operaque*, PL 148, 43.)

argumentirajući svoje tvrdnje F. Šišić ponavlja dio prethodnih konstatacija ali dodaje jednu za nas vrlo važnu tj. da je papa Grgur „kao mnogogodišnji utjecajni i mjerodavni savjetnik Nikole II. i Aleksandra II. bio dobro upućen u naše prilike“.¹⁶ Grgur će ujedno dati sažetak cjelokupnog reformnog programa izjavivši da mu je cilj bio „ponoviti i obnoviti što god je bilo dugo vremena zanemareno u Crkvi kroz grijeh i kroz zle običaje a sve na čast Boga i spas cijeloga kršćanstva“,¹⁷ svim svojim djelovanjem on će nastojati vratiti svetu Crkvu u stanje prvotne vjere (*et sanctam ecclesiam in statum antike religionis reducere*). A na drugom opet mjestu najavljuje: „Mi želimo samo jedno: vratiti u stanje prvotne urešenosti i postojanosti svetu Crkvu pogaženu, u stanju nereda i podijeljenu na sukobljene strane“.¹⁸ Potaknut apostolskim autoritetom i pravednim sudom svetih otaca on je uvjeren kako njegova služba zahtijeva da odstrani simonijsku herezu i nametne uzdržljivost kleru.¹⁹

S obzirom na sveobuhvatnost postavljenih ciljeva i njihov utjecaj na povijest Crkve ali i cjelokupnog europskog srednjovjekovnog društva ne čudi što pojedini autori u novije vrijeme „grgurovsku reformu“ nazivaju „grgurovskom revolucijom“. Tako Gerd Tellbasch piše da Grgur VII „stoji na najvećim prekretnicama katoličkog kršćanstva“ jer je u stvari bio „revolucionar“ pa ga onda ni reforma u običnom smislu riječi nije mogla zadovoljiti.²⁰ Harold Berman razlikuje šest velikih revolucija u povijesti zapadnjačkog društva. Poredane obrnutim kronološkim redom to su ruska (oktobarska), francuska, američka i engleska revolucija, protestantska reformacija, napokon i pontifikat Grgura VII. te zaključuje: „Prva od velikih revolucija zapadnjačke povijesti bila je revolucija protiv dominacija careva, kraljeva i plemića nad klerom, usmjerena prema uspostavljanu Rimske crkve kao neovisnog, korporativnog, političkog i pravnog subjekta pod papinom upravom“.²¹

On što je zajedničko spomenutim reformama jest vrijeme u kojem su se odvijale, dakle mahom kroz XI. st. te ciljevi koje su nastojali postići, u prvom redu nametanje celibata, zabranu simonije, oslobođenje od laičke investiture a onda i neke nove propise po pitanju ženidbenog prava itd. Većina povjesničara slaže se oko toga da je reformni pokret imao svoj korijen u reformi redovničkih zajednica,²² napose tada dominantnog benediktinskog reda, da je krenuo upravo iz tog ambijenta i kao predvodnike imao ljude povezane s reformnim

¹⁶ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, Nakladni zavod matice hrvatske, 1990., 543.

¹⁷ Quapropter quod in Ecclesia diu peccatis facientibus neglectum, et nefanda consuetudine corruptum fuit, et est, nos ad honorem Dei et salutem totius Christianitatis innovare et restaurare cupimus ... (*Epistolae selectae*, vol 1., 353.)

¹⁸ Unum desideramus, scilicet ut sancta ecclesia per totum orbem conculcata et confusa et per diversas partes discissa ad pristinum decorem et soliditatem redeat. (*Epistolae selectae*, vol. II, 353.)

¹⁹ Cum enim, apostolica auctoritate et ueridicis sanctorum patrum sententiis incitati, ad eliminandam symoniacam heresim et precipiendam clericorum castitatem pro nostri officii debito exarsimus ... (*Epistolae Vagantes*, 18.)

²⁰ Robert Louis Wilken, „Gregory and the politics of the spirit“, *First Things* (1999), 34.

²¹ Ibid.

²² Redovnici u Clunyu bili su ustrojeni prema reformiranoj reguli Benedikta Anijanskog, koja je bila stroža od drevne Regule sv. Benedikta. U glavnom dijelu dana sporazumijevali su se samo znakovima. Imali su šest dnevnih službi. Po zimi su imali samo jedan obrok, a po ljeti dva. (Nives Tomašević, *Kronika kršćanstva*, Zagreb: Mozaik knjiga, 1998., 120.)

monaškim zajednica.²³ Taj proces sažima N. Klaić izjavom: „U sjeni Clunyja i nastaje crkvena reforma“.²⁴ Težnje za obnovom autentičnog monaškog života iz Clunya, Camaldolia i ostalih monaških centara doprinose tom da se brojni samostani diljem Europe uspijevaju osloboditi nametljivih feudalnih zaštitnika, udružuju se u saveze (kongregacije), zajednički promiču duhovni i intelektualni život u skladu s odredbama Benediktova pravila, stavljaju naglasak na pjevanje časoslova, posvećuju se prepisivanju knjiga, promiču skromnost i siromaštvo²⁵. Monaška askeza postupno prodire među svjetovni kler, iz korijena mijenja poimanje svećeničke službe stavljajući joj kao temelj obvezu čistoće, zajednički život i svečane liturgijske čine.²⁶ Tako se na važnoj rimskoj sinodi iz 1059., tada arhiđakon Hildebrand zalagao za odricanje od privatnog vlasništva i zajednički život svjetovnog klera po primjeru prve Crkve (*vita communis exemplo primitivae ecclesiae*).²⁷ Logika kojom se vodio bila je slijedeća: ako su apostoli bili monasi, onda i svjetovni kler koji vrši apostolsku službu trebao bi nastojati živjeti poput monaha. Isto ideju promiče drugi veliki zastupnik reformnih ideja: Petar Damiani kada u traktatu „O zajedničkom životu kanonika“ (*De Communi Vita Canonorum*) pokušava uvjeriti kanonike katedrale u Fanu da se uistinu evanđeoski život sastoji u odricanje od privatnog vlasništva i prihvaćanju zajedničkog života i, prema tome obvezan je za sav kler okupljen oko katedralnih ili zbornih crkvi.²⁸ Neki će autori taj proces definirati kao „monahizaciju klera“. S. Kovačić ide korak dalje tvrdnjom da se ideal radikalnog kršćanskog života izražen latinskim terminom „vita evangelica et apostolica“ prelio iz samostana klinijevske orijentacije i drugih pokreta obnove monaškog života na mnoge vjernike izvan samostana, svećenike i laike, potaknuo pojavu novih i sve raznolikijih oblika redovničkog života i laičkih pobožnih udruga, ali se istodobno, kao potpuno neočekivano naličje crkvenih reformi doveo do pojave niza heterodoksnih pokreta.²⁹

S političkom povijesti Hrvatske u doba narodne dinastije vrlo usko je povezana crkvena povijest toga vremenskog razmaka tako da se može reći kako su ilustratori jedne ujedno osvjetljavali drugu.³⁰ Stoga ne čudi da je tijesna veza koja je postojala između pokušaja reformi redovništva s onima reformi opće Crkve našla svoje snažne odjeke na našim prostorima, kako u crkvenim tako i u svjetovnim domenama. Iako su odjeci klinijevske reforme među našim benediktinskim zajednicama čine dosta slabi ili možda tek slabo dokumentirani, reformna nastojanja koja će ići za time da unesu red i disciplinu među viši i

²³ Sam papa Grgur, rodom iz Toskane postao je redovnikom ili samo učenikom u samostanu sv. Marije na Aventinu, koji je pak osnovan odvajanjem od Clunyja sredinom 10.st. 1049. Leon IX. povjerio mu je upravu samostana sv. Pavla izvan zidina koji je u to vrijeme bio također klinijevski. Iz prethodnog jasno proizlazi da Grgur, iako nije bio redovnik u Clunyju, nego je ondje boravio kao gost, ipak došao u dodir s njegovim duhovnim svijetom i reformnim idejama.

²⁴ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1971., 412.

²⁵ Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993., 71.

²⁶ Ibid., 345. Koliko je klinijevskim reformatorima bila važna molitva najbolje govori podatak da se u samostanima zahvaćenim reformnim strujanjima molilo dnevno više od 138. psalama.

²⁷ C. H. Lawrence, *Medieval Monasticism*, London and New York: Lomgman Inc., 1989., 150.

²⁸ Ibid., 164.

²⁹ Slavko Kovačić, „Toma Arhiđakon, promicatelj crkvene obnove“, u *Toma Arhiđakon i njegovo doba*, ur. Mirjana Matijević Sokol, Split : Književni krug, 2004., 45.

³⁰ Ivan Ostojić, „Svjetovni kler u staroj Hrvatskoj“, *Bogoslovska smotra*, vol. 38, br. 3-4, (1969), 410.

niži kler, u njegovo obrazovanje i svakodnevni život, poboljšanja u funkcioniranju biskupija i kaptola, zamah u izgradnji novih i obnovi starih samostana, pojava svetačkih figura, pobornika reformnih nastojanja, potpore i otpori, puno su nam bolje dokumentirana kao i njihov utjecaj na društveno-politička zbivanja u neposrednoj okolici. Za učvršćivanje dalmatinskih biskupija unutar latinskog kršćanstva i provođenje aktualnih reformi osobito su značajna nastojanja Nikole II., Aleksandra II. i Grgura VII. konkretizirana kroz slanje brojnih papinskih legata, nametanje biskupa sklonih reformi i uplitanje u mjesne crkvene prilike. Uz slanje legata i postavljanje reformskih biskupa, za provedbu reforme od presudne je važnosti bila podrška hrvatskih vladara, u prvom redu Petra Krešimira IV. (1058–1074) i Dmitra Zvonimira (1076–1089). Podrška prvog potvrđena je nizom darovnica crkvenim institucijama te sve čvršćim vezama s klerom u dalmatinskim gradovima. Zvonimir je pak uspostavio još tješnje odnose s papom Grgurom VII. te dobio stvarno jeftini vazalitet za svega 200 bizantskih zlatnika³¹ ili, oslanjajući se na papinstvo ostvario konačnu, najvišu razinu vladarske suverenosti.³² Sadržaj tom prigodom sročene Zvonimirove „zavjernice“ nosi jasan biljeg reformskih nastojanja, odražavajući ujedno političko-teološki koncept prema kojem su svjetovna i crkvena vlast bile podjednako odgovorne za dobrobit kršćanskog društva tj. Crkve kao mistična Kristova Tijela.³³ Upravo to prožimanje crkvenih reformi sa našim lokalnim prilikama, političkim, društvenim, dijelom i kulturnim ambijentom našega srednjovjekovalja čini okosnicu ovog diplomskog rada. Da bi se bolje ostvario cilj bit će korisno napraviti paralelu između općecrkvenih zbivanja sa onim partikularnim. Držeći se načela da je najbolji povjesničar onaj koji se najčvršće drži tekstova, koji ih najtočnije tumači, koji piše, pa čak i misli samo na osnovu njih,³⁴ u analizi općecrkvenih zbivanja pažnju ću usmjeriti u prvom redu na diplomatsku građu kao što su registri papinskih pisama, zaključci pojedinih sabora, na autentična narativna vrela, poput životopisa pojedinih papa ali, naravno i na interpretacije starijih (npr. Platina) ili suvremenih povjesničara. Neki važniji dijelovi navedene građe biti će doslovno prevedeni, često po prvi put na našem jezičnom području, u okvirima vlastitih mogućnosti i manjkavosti. Ista metoda bit će primijenjena na analizu domaćih zbivanja jer povijest je nauka: ona ne izmišlja, ona samo vidi, a da bi mogla vidjeti točno, potrebni su joj pouzdani dokumenti.³⁵ Pri tome će glavnu ulogu odigrati dostupna diplomatska građa kao najpouzdaniji izvor podataka, Toma Arhidakon sa svojim djelom *Historia Salonitana*, po općem sudu vrlo dobro potkrepljenim dostupnom diplomatskom građom, ali isto tako i relevantni podaci iz tadašnjih kronika, životopisa svetaca, epigrafski natpisi itd. Analiza reformnih zbivanja otkrit će brojne dodirne točke između općih i partikularnih crkvenih sabora, provedbi tih odluka ali također i neke specifičnosti.

³¹ Nada Klaić, „Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII“, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. XXVIII., (1985), 155.

³² Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta u Zagrebu, 1997., 49.

³³ Trpimir Vedriš, „Crkva i vjerski život“, u *Nova zrakla u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, Zagreb: Matica hrvatska, 2015., 219.

³⁴ Šarl Karbonel, *Istoriografija*, Beograd, XX vek: Plato, 1999., 93

³⁵ Ibid., 92.

II. Izvori za opću crkvenu povijest

Kao što je već spomenuto, u rekonstrukciji događaja na razini opće Crkve, uz primarni slijed onoga što o tome govori monumentalno djelo Velika povijest crkve urednika Huberta Jedina služit će se istraživanjima drugih suvremenih povjesničara kao i raspoloživim izvorima. Bolje rečeno, nastojat će dostignuća povjesničara upotpuniti podacima iz dostupnih mi izvora kako bi se stvorila ujednačena cjelina sposobna poslužiti za primjenu iste integralne metode na rekonstrukciju zbivanja na našem području.

Među izvorima vrijedi napose istaknuti Registar pape Grgura VII. (*S. Gregorii VII Romani pontificis epistolae et diplomata pontificia*) koji je u novije vrijeme privukao veliku pažnju stručnjaka što zbog komplekse uloge samoga pape u povijesnim zbivanjima, što zbog diplomatskih problema koje registar otvara. Iako Rimska kurija tek od vremena pape Inocenta III. vodi redovitu registraturu, doduše ne uvijek kompletnu, iz prethodnog vremena sačuvalo nam se ponešto od papinskih registara bilo putem literature (npr. registar pape Grgura Velikog, ujedno jednog od velikih otaca latinske crkve), bilo putem prijepisa kao što je npr. za našu povijest vrlo važan registar Ivana VIII. Srećom jedan od bolje sačuvanih registar iz razdoblja prije Inocenta III. je navedeni registar pape Grgura VII. sastavljen od 381 pisama, podijeljenih u 9 knjiga, prema godinama pontifikata. Poput drugih registara, tako i ovaj sadrži papinu prepisku s raznim vladarima, crkvenim službenicima, podatke o pokrajinskim sinodama toga vremena te čuveni *Dictatus papae*, svojevrsnu teoretsku podlogu sveukupnog njegovog djelovanja. Radi se o 27 stavki/tvrdnji koje je Grgur, vjerojatno sastavio na početku svog pontifikata a predstavljaju kazalo za neku izgubljenu ili samo planiranu zbirku kanona čiji cilj je bio pravno utemeljiti i definirati prvenstvo Rimske crkve i njezina biskupa.³⁶ Sporni tekst, po mišljenju F. Šanjeka umetnut je u registar pisama pape Grgura VII između 4. i 5. ožujka 1075. i kao takav predstavlja promemoriju danas izgubljenoj zbirci kanonskog prava, koju je on sam napisao ili dao sastaviti kao potvrdu papinskog autoriteta. *Dictatus papae* treba, dakle, shvatiti kao pojedinačan pravni zahtjev i osobni dokument Grgura VII. u kojem tri od dvadeset i sedam naslova, i to samo osmi, dvanaesti i dvadesetsedmi izričito spominju odnos papinstva prema svjetovnim vlastima, dok preostala dvadeset i četiri najavljuju reformne zahvate i afirmaciju papinstva unutar crkvenih institucija.³⁷

Za našu povijest iz Registra vrijedi istaknuti pismo upućeno kralju Svenu II., datirano 25. 1. 1075., čiji sadržaj dobar dio naših povjesničara dovodio u vezu s turbulentnim razdobljem nakon nestanka s povijesne pozornice Petra Krešimira IV. i uspona Zvonimira, zatim ono upućeno „Wezelino nobili militi“ a nadalje Zvonimirovu „zavjernicu“. Zvonimirovu

³⁶ Raymund Kottje, Bernd Moeller, *Ekumenska povijest Crkve 2*, Zagreb: Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", 74.

³⁷ Franjo Šanjek, „Uloga papinstva u afirmaciji Hrvatske u ranom srednjem vijeku“, *Problemi sjevernog Jadrana*, br. 9., (2009), 13.

„zavjernicu“ prvi je upisao suvremenik pape Grgura VII. kardinal Deusdedit u svoju *Collectio canonum* a od njega ga je onda preuzeo komornik (*camerarius*) Celstina III. i Klementa III. Cencije (Censius) u kodeks *Liber censuum Romanae ecclesiae* (*Registar dažbina*), danas sačuvan u Apostolskoj biblioteci.³⁸ Ispod same „zavjernice“ upisao je slijedeći tekst: „Sa sabora kojeg su u Dalmaciji držali legati (*legatis*) pape Grgura VII., naime Gebizo (Gebizone), tada opat samostana sv. Bonifacija i Aleksija, sada pak biskup cezenski i Folkuin (Folcuino), biskup forosempronjski; a sabor (tj. spisi sabora) se nalazi u arhivu svete Lateranske palače“.³⁹ Cencijev tekst dao je tiskati kardinal Baronius 1642. u svojim čuvenim *Analima* (*Annales ecclesiastici*) a od njega su onda preuzeli svi kasniji izdavači. Inače skeptična N. Klaić o ovom dokumentu donosi slijedeći sud: „Sačuvani tekst Zvonimirove zakletve jedan je od najdragocjenijih izvora za toga vladara prije svega zato što nema ni najmanje sumnje u njegovu autentičnost“.⁴⁰ Vjerojatno isti sud o neupitnoj autentičnosti zaslužuje pismo upućeno 4. listopada 1079. grofu Vecelinu (Wezelino) u kojem ga papa Grgur VII. upozorava da se ne usuđuje napadati oružjem „onoga koga je apostolska vlast (*auctoritas apostolica*) postavila za kralja u Dalmaciji“.⁴¹

Drugi važan izvor za rekonstrukciju života pape Grgura VII. ali i cijelog razdoblja u kojem je živio i djelovao svakako je njegov *Životopis* (*Vita*), čiji je autor Paul von Bernried (Paulo Bernriedensi). Napisan više od četrdeset godina nakon papine smrti u polemičkom duhu, *Životopis* se ubraja među najvažnije historiografske uratke ranog 12. st. a resi ga izrazito detaljan i savjestan istraživački rad. Isto tako *Životopis* je dragocjeno svjedočanstvo navada južnonjemačkih prijateljskih krugova posvećenih crkvenoj reformi te dokaz kontinuiranog interesa za osobnost i djelovanje pape Grgura VII. i njegovih bliskih suradnika u godinama nakon što su se konkordatom iz Wormsa 1122. sredili odnosi između papinstva i carstva.⁴² O samom autoru poznato nam je tek nekoliko bitnih podataka, uglavnom iz njegovih djela, u prvom redu iz biografije njegove prijateljice, pokornice i vizionarke Herluke (*Vita beatae Herlucae*). Aluzija iz *Životopisa* pape Grgura VII. vodi do zaključka da je autor porijeklom iz biskupije Passau, gdje je bio zaređen za svećenika od strane biskupa Udalrica, predvodnika reformskih nastojanja. Prvi pak poznati datum u njegovo životu je 1102. kada boravi u Regensburgu gdje predvodi reformnu (grgurovsku) frakciju i ulazi u sukob s mjesnim biskupom i svećenicima, pristalicama carske politike. Zbog progona cara Henrika V. napušta grad, zajedno sa svojim vjernim učenicom Gebhardom⁴³ i sklanja se u novoosnovani samostan regularnih kanonika (Chorherrenstift) Bernried na obalama jezera Starnberg u biskupiji Augsburg. Tamo im se uskoro pridružila bl. Herluka koja je bila prisiljena napustiti svoje prethodno boravište nakon punih 36. g. „zbog ludosti bezbožnih seljana“.⁴⁴ Po

³⁸ Mirjana Matijević Sokol, *Studia diplomatica*, Zagreb: FF-press, 2014., 94.

³⁹ Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović, ur., *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* sv. I, ur. Marko Kostrenčić, Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1967, 139-140. (dalje: CD)

⁴⁰ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 51.

⁴¹ CD I, 171.

⁴² I. S. Robison, *The Papal Reform of the Eleventh Century*, 64.

⁴³ Paulo Bernriedensi, *Vita beatae Herlucae*, *Acta Sanctorum* Aprilis, vol. II, Antverpiae: apud Michaellem Cnobarum, 1675., 556.

⁴⁴ Ibid.

zapovijedi poglavara samostana (Propst von Bernried) putuje u Rim, vjerojatno u pratnji svoga učenika kako bi isposlovaio neke povlastice od pape Kalista II. a na povratku boravi jedno vrijeme u samostanu sv. Ambrozija (S. Ambrogio) u Milanu gdje sklapa brojna prijateljstva. Sa svojim prijateljima iz Milana razmjenjuje učena pisma od kojih su nam neka sačuvana do danas. Glavna tema ovih pisama bila je razmjena informacija pri čemu su Milaneze uglavnom zanimala rijetka djela sv. Ambrozija dok su „Nijemce“, kako Paul i Gebhard nazivaju same sebe zanimale neke liturgijske knjige, popisi nadbiskupa te informacije o povijesti milanske nadbiskupije.⁴⁵ 1128. Paul sastavlja životopis Grgur VII. koristeći se pri tome informacijama prikupljenim u Rimu ali isto tako dostupnim pisanim izvorima, posebice papinim pismima.⁴⁶ Slično brojnim drugim srednjovjekovnim životopisima tako i Paulova „Vita“ vrvi raznim čudima čija je glavna svrha pokazati „koliko je istinski sljedbenik svetosti on (Grgur) bio“,⁴⁷ tendencioznim stavovima izraženim već u prvim poglavljima gdje se pravi paralela između Grgura VII. i Grgura I. Velikog⁴⁸ te Grgura VII. i proroka Ilije⁴⁹ ili pak kombinacijom jednog i drugog kad, primjerice životopisac opisuje iskrice vatre koje su se pojavile na odjeći sasvim malog dječaka Grgura ili Hildebranda, bez sumnje kako bi predskazale svetu revnost u borbi protiv „preteške drzovitosti (*gravissimas insoletias*) Henrika i nepodnošljive razuzdanosti svećeničke nečistoće (*intolerabiles effraenationes Sacerdotalis continetiae*)“.⁵⁰ Unatoč nedostacima tipičnog hagiografskog pristupa obradi Grgurova vremena i lika, Paulovo djelo krije niz pouzdanih i važnih podataka te je kao takvo nezaobilazni izvor za povijesnu rekonstrukciju.

Na kraju valja spomenut Životopise rimskih prvosvećenika (*Historia de vitis Pontificum Romanorum*) čiji je autor Bartolomeo Platina, pravim imenom Bartolomeo Sacchi (1421 – 1481), prozvan po svom rodnom mjestu (Piadena) il Platina. Iako skromnog porijekla⁵¹ postao je jedan od vodećih talijanskih humanista, pisaca te gastronom i voditelj (*gubernator et custos*) papinske knjižnice u Vatikanu (*Bibliotheca Apostolica Vaticana*). Svoje djelo sa biografijama papa (*Vitae pontificum*) posvetio je Sikstu IV. jubilarne godine 1475. a ono je ubrzo postalo važnim izvorom za proučavanje povijesti papinstva iako, zbog nekih svojih otvornih sudova nikada nije prihvaćeno kao službeni tekst od strane Rimske kurije.⁵² Djelo je

⁴⁵ I. S. Robison, *The Papal Reform of the Eleventh Century* 68. Ova informacija mi se čini važna jer potvrđuje s kakvom su ozbiljnošću autori pristupali svom istraživačkom radu.

⁴⁶ Paul donosi 15 citata iz samog Registra papa Grgura VII te 10 iz „lutajućih pisama“ (*epistolae vagantes*), sačuvanih izvan samoga Registra. Prva grupa od tri pisme služi mu za ilustraciju Hildebrandovog uspona na papinsku stolicu, drugom grupom od šest pisama predočava njegov reformni program dok preostalim pismima nadopunjava narativ o sukobu pape s njemačkim carem Henrikom IV.

⁴⁷ *Quando vero sancitatis traciator iste fuerit ... (Paulo Bernridensi, SS. Gregorius VII. VitaOperaque, PL 148, 96.)*

⁴⁸ *Igitur Gregorius septimus, super quem vere primi Gregorii requievit spiritus ... (Paulo Bernridensi, SS. Gregorius VII. VitaOperaque, 40.)*

⁴⁹ *... ex quibus eum quondam Eliae Prophetae assimilavimus. (Ibid., 40, 41.)*

⁵⁰ *Ibid., 41.*

⁵¹ Stefano Bissolati, *Le vite di due illustri Cremonesi*, Milano: Gaetano Brigola laibrazo editore, 1856., 15.

⁵² David Chambers tvrdi da je za vrijeme protureformacije tekst bio podvrgnut cenzuri.

prvi put štampano u Veneciji 1479. te vrlo brzo prevedeno na francuski, talijanski, engleski i nizozemski. U tipično humanističkom duhu Platina je biografije papa smjestio u širi politički kontekst, donoseći također brojne podatke važne za povijest umjetnosti. Mnoštvo podataka crpio je iz djela poput *Liber pontificalis*, *Decade (Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades)* Bionda Flavija (Blondus Flavius), Crkvena povijest (*Historia Ecclesiastica*) Tolomea da Lucca, dostupnih mu dokumenata.

III. Domaći izvori

Kao primarni izvor za rekonstrukciju provedbi crkvenih reformi kao i otpora istima svakako valja spomenuti dva narativna djela: opširan spis *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona te manje poznati Korčulanski kodeks iz 12. st., pisan na pergameni oblom minuskulom, danas čuvan u opatskoj knjižnici na Korčuli.⁵³ Dobro poznati spis splitskog notara, potom kanonika i arhiđakona Tome zauzima značajno mjesto u razvoju hrvatske historiografije na protegu od hagiografskih legendi i usmene predaje o zbivanjima, do pojave humanističkog, kritično-eruditskog, analitičkog historiografskog koncepta „oca hrvatske historiografije“ Ivana Lucića.⁵⁴ Po svojoj strukturi i stilu Tomino djelo inkorporira nekoliko tipičnih izričaja historiografije latinskog kršćanstva jer se u njemu isprepleće opće i opširnije pripovijedanje „historiae“ s kraćim obavijestima „kronike“ a osnovicu čini žanr „gesta episcoporum“, s obzirom da cijela radnja slijedi niz biskupa splitske nadbiskupije.⁵⁵ Djelo, autora i vrijeme u kojem je stvarao nije potrebno posebno predstavljati jer o svemu tome postoji cijeli niz osvrta i studija, počevši od početaka naše historiografije i kritičkih mišljenja Ivana Lucića, koji neke podatke iz rukopisa proglašava izmišljenima i podmetnutima (*ea omnia ficta et supposititia sunt*)⁵⁶ ili pak pohvalnih Farlatijevih izjava, koji tvrdi da djelo pokazuje jasne znakove istinitosti (*insignitae notae veritatis apparent*).⁵⁷ Slične bipolarne ocjena prate Tomino djelo kroz cijelu kasniju historiografiju pa, primjerice Rački s jedne strane hvali istinitost izvješća i jasnoću pripovijedanja „Poviesti solinske“ ali isto tako žali što je autor u tolikoj mjeri „opojen samo latinsko-talijanskom prosvjetom i zanesen svime što bijaše s one strane Adrije“.⁵⁸ I. Kršnjavi pišući detaljnu raspravu o Salonitanskoj povijesti s osobitim osvrtima na srednjovjekovne kodekse i njihovu filijaciju, apendikulu i analizu XVII. poglavlje o dolasku Arpadovića na hrvatsko prijestolje a nadahnut zasigurno svojim mađaronskim stavovima procjenjuje jednosmjerno Tominu političku orijentaciju i naglašava da je on Latin, koji mrzi Hrvate i Mađare s kojima se stalno borio, da su mu Hrvati divljaci, Goti, Koribanti, da on sam ruši hrvatsku municipalnu vlast u Splitu i dovodi potestata iz Ancone.⁵⁹ F. Šišić kao jeka

⁵³ Vinko Foretić, „Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu“, *Starine JAZU*, br. 46, (1956.), 23.

⁵⁴ Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb: Matica hrvatska, 2006., 73.

⁵⁵ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija*, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest, 1996., 40.

⁵⁶ Iohannes Luccius, *Inscriptiones Dalmaticae*, Venetiis, 1673., 73.

⁵⁷ Daniele Farlati, *Illyricum sacrum tomus III*, Venetiis, 84.

⁵⁸ Franjo Rački, „Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku povijest srednjega vieka“, II, *Književnik*, sv. (1864), 388.

⁵⁹ Isidor Kršnjavi, „Prilozi historiji salonitani Tome arcidjakona Spljetskoga“, *Vjestnik kr. hrvatskoslavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, (1900), 148.

ponavlja da je Toma bio vođa latinske, talijanske strane koja je mrzila i prezirala sve slavensko tj. hrvatsko ali, unatoč negativne ocjene njegove društveno-političke aktivnosti, tvrdi da je autor najodličniji i najvaljaniji dalmatinski srednjovjekovni pisac važan napose kada govori o razdoblju narodne dinastije i o provali Tatara.⁶⁰

N. Klaić hvali njegovu učenost i vrlo dobro poznavanje crkvene povijesti ali isto tako ističe da je želja za oslobođenjem grada Splita od ovisnosti, utjecaja i vlasti izvana poticala u njemu odbojnost koja je dijelila u srednjem vijeku građanina od seljaka, odnosno selo od grada i u konačnici doprinijela tome da je *Historia Salonitana* puna prezira prema svemu što dolazi sa hrvatskog sela.⁶¹ T. Raukar naziva „odviše jednostavnom tezom“ romansko-hrvatski antagonizma kao osnovicu Tomina pisanja, paralelno naglašavajući da je autor zapravo kritički raspoložen prema svakoj političkoj ili društvenoj moći koja bi mogla ugroziti njegov komunalni svijet, kako prema hrvatskim velikašima iz zaleđa, tako i prema ostalim dalmatinski gradovima. Tako, primjerice Zadar u Tominoj perspektivi ostaje samo tuđa, konkurentska zajednica pa onda ne čudi što prema tegobama koje će grad proživjeti 1202. ne pokazuje nikakvu sućut; dapače izgleda da opravdava mletačko-križarski napad pripisujući Zadranima „gomilu opaćina“ i utjecaj „heretičkog gnoja“. Njegove motivacije i razmišljanja plod su mentaliteta srednjovjekovnog društva a ne etnokulturnih animoziteta.⁶² Detaljna studija M. Matijević Sokol nanovo i valjda definitivno valorizira Tomino djelo te predstavlja svojevrsnu rehabilitaciju autora od često ponavljanje objede da je riječ o Romanu i neprijatelju Hrvata s obzirom da se sam autor nigdje nije takvim deklarirao. U cijelom svom djelu on dosljedno nastupa kao građanin Splita, kao svećenik i pravnik koji svome gradu želi prosperitet utemeljen na doktrini nadahnutoj kršćanskim poimanjem svijeta, odanosti Rimskoj crkvi i podređenosti interesima komunalne samouprave.⁶³

Ostavljajući po stani brojne i raznolike osvrte naših povjesničara, za sadržaj ovog diplomskog rada biti će puno važnije naglasiti da je jedan od glavnih fokusa interesa Tome Arhiđakona upravo pitanje crkvene reforme jer ju smatra neophodnim preduvjetom svekolikog napretka, duhovnog i materijalnog, kako opće Crkve, tako i njegove mjesne; kako kršćanskog društva općenito tako i njegove zemlje, zavičaja i grada.⁶⁴ U ključnom poglavlju svoga djela, naslovljenom „De promotione Laurentii archiepiscopi“ autor donosi vrlo važne podatke: prikaz nekoliko pokrajinskih crkvenih sabora čiji je zadatak bio provesti reforme na području splitske metropolije, istaknuti ulogu predvodnika tog reformskog pokreta, u prvom redu nadbiskupa splitskog Lovru i biskupa trogirskog Ivan, na maštovit način progovoriti o otporu reformskim nastojanjima kroz priču o Cededu i Ulfu. Upravo tim temama, dakle (1) implementacijom reformnih odluka i njihovom analizom (2) glavnim akterima reformnog pokreta te (3) navodnim ili stvarnim protureformnim reakcijama pojedinaca i skupina, bavi se

⁶⁰ Ferdo Šišić *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990., 25.

⁶¹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 22, 23.

⁶² T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje*, 373.

⁶³ Mirjana Matijević-Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo. Rano doba hrvatske povijesti*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2002., 334.

⁶⁴ S. Kovačić, „Toma Arhiđakon, promicatelj crkvene obnove“, 43.

ovaj diplomski rad. Tomino reformno raspoloženje i usmjerenost vidljivo je u brojnim drugim podacima, prvenstveno kroz posve negativan prikaz trojice više ili manje nedostojnih nadbiskupa, Natalisa, prekorenog od blaženoga pape Grgura „za mnoge prijestupe“ (*multis excessibus*),⁶⁵ „šizmatika“ Maksima koji potvrđu posvećenja nije dobio od Apostolske stolice, kako je bio običaj (*ut erat consuetudinis*)⁶⁶ i Dabrata te u oduševljenom uzdizanu triju najsvetijih likova splitske Crkve: sv. Dujma, Ivana Ravenjanina i napose nadbiskupa Lovre. Isti kriterij bezuvjetne podrške ili opozicije reformnim ideja, manje uočljiv ali jednako naglašen prisutan je u prezentaciji lika i djela svakoga od nadbiskupa, Tominih suvremenika ali, također u vrednovanju postupaka pojedinaca i skupina bilo iz svećeničkog ili laičkog staleža. Upravo zbog toga što o povijesti jedne crkvene institucije progovara kroz djelatnost njezinih prvosvećenika i to na temelju diplomatske građe, Tomino djelo se može žanrovski svrstati u gesta episcoporum te kao takvo čini dio historije.⁶⁷ Pa ipak, uz svu svojoj ortodoksnost i privrženosti politici Rima, Toma ostaje tipični Splitsani svoga vremena, privržen autonomiji i prosperitetu vlastite komune, zastupnik ideji da bi crkvena zajednica njegovoga grada trebala slijediti tradicionalnu gradsku autonomiju, prvenstveno kod izbora nadbiskupa i opata, zbog čega će se tako snažno opirati isključivanju laika iz donošenja crkvenih odluka. U tom smislu možda je najsveobuhvatnija konstatacija G. Novaka koji kaže da su tri temeljne ideje vodile Tomu tijekom cijeloga njegovog života: prevlast Crkve nad svjetovnom vlasti, privrženost Rimu i potpun autonomija Splita u odnosu prema hrvatsko-ugarskim vladarima.⁶⁸

Pored glavne preokupacije ili barem jedne od glavnih preokupacija Tomina djela, dakle provođenja crkvenih reformi, podjednako je važno istaknuti autentičnost njegovog pripovijedanja. Pouzdanost napisanoga posvjedočio je sam Toma izjavom da se pri sastavljanju svoje povijesti služio djelomično pisanim izvorima (*partim scripta*), djelomično usmenom predajom (*partim relata*) a dijelom se sam domišljao slijedeći mišljenja drugih (*partim opinioneme sequentes*).⁶⁹ Na tragu Tomine izjave stoje razmišljanja nekih naših uvaženih povjesničara. Tako F. Šišić zastupa mišljenje da je cijelo XVI. poglavlje Tomine Historiae zapravo nadahnuto izgubljenim životopisom nadbiskupa Lovre. Isti se autor razrađuje hipotezu da bi taj izgubljeni životopis bio napisan početkom XII. st. od strane nekog nepoznatog splitskog klerika, vičnog latinskom jeziku pod naslovom „Vita et gesta Laurentii archiepiscopi Spalatensis“ a sadržavao bi podatke prikupljene na temelju osobnih doživljaja, pripovijedanja suvremenika ali isto tako i arhivske građe.⁷⁰ N. Klaić iznosi mišljenje kako danas nema nikakvog razloga sumnjati da se arhiđakon Toma pri sastavljanju svoje Salonitanske povijesti služio autentičnim izvornim materijalima iako, isto tako smatra da

⁶⁵ Thomae Archidiaconi, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum* – Toma Arhiđakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, (dvojezično latinsko-hrvatsko izdanje). Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić. Povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol. Studija Toma Arhiđakon i njegovo djelo Radoslav Katičić, Split: Književni krug 2003, 23, 24. (dalje HS)

⁶⁶ HS, 27.

⁶⁷ M. Matijević Sokol, *Studia diplomatica*, 116.

⁶⁸ Grga Novak, *Povijest Splita*, vol. I., Split : Matica hrvatska, 1957., 128.

⁶⁹ HS, 31.

⁷⁰ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 515.

„zbog neiskrenog pristupa prošlosti splitske crkve“ ima dosta razloga „prešućivati mnoge poznate činjenice“.⁷¹ M. Matijević Sokol trudi se biti još preciznija tvrdnjom da je „svoju rekonstrukciju događaja vjerojatno crpio iz bogate građe nadbiskupskog arhiva“ iako upozorava da autor „nije često vodio računa o kronološkim elementima.“ Konačni sud je ipak pozitivan jer „kad se njegovi podaci usklade s nama poznatim vrelima možemo rekonstruirati to zanimljivo vrijeme kojem je obilježje dalo nekoliko dominantnih osoba: reformni pape Nikola, Aleksandar i Grgur, splitski nadbiskup Lovro i trogirski biskup Ivan te svakako hrvatski kraljevi Petra Krešimir IV., a osobito Zvonimir“.⁷²

Iz prethodno rečenog je posve jasno: ukoliko se istraživanje bazira samo na navodima iz Tomina djela biti će jako teško ispravno rekonstruirati slijed događaja budući se pri sastavljanju svoga djela autor služio obilnom i različitom dokumentarnom građom koju nije znao ili nije mogao ispravno datirati.⁷³ Zbog toga je nužno, gdje je to god moguće Tomino pripovijedanje upotpuni drugim autentičnim podacima, u prvom redu onim iz sačuvanih diplomatskih izvora. Premda su diplomatski izvori po svojoj strukturi u odnosu na narativne pravnički šturi i suhoparni, ipak su oduvijek bili izvori prvoga reda zbog mnoštva činjenica o povijesnim osobama i događajima.⁷⁴ Od diplomatske građe posebno će biti vrijedno istaknuti nekoliko isprava, mahom samostanskih kartulara ali i raznih darovnica ili oporuka. Svi korišteni dokumenti a posebno ovdje odabrani samostanski kartulari izdvojeni su ne samo zbog toga što nam donose imena nekih važnih aktera reformskih zbivanja, preciziraju njihovu ulogu u Crkvi i društvu ili pak pripomažu u rekonstrukciji određenih povijesnih zbivanja, nego i zbog toga što se u svim odabranim dokumentima jasno zrcali sve važnija uloga Crkve u XI., zamah redovničkog života, primjeri osobne pobožnosti/svetosti a sve te datosti bez sumnje se mogu i moraju dovesti u vezu sa globalnim zbivanjima, dakle s obnovom opće Crkve. Može se reći da navedena diplomatska građa zrcali konkretne povijesne događaje, približava konkretne povijesne osobe ali nam, isto tako na neki način pomaže rekonstruirati „duh vremena“ u potpunosti prožet kršćanskim idealima. U ovom uvodnom dijelu biti će dovoljno izdvojiti malo detaljnije svega dva kartulara te ponešto od ostatka diplomatske građe. Sve istaknuto o njima moglo bi se, dakako primijeniti i za bilo koji drugi sličan autentični dokument.

„Najdragocjeniji kartular i najvjerodostojniji spomenik diplomatske naravi“⁷⁵ našeg srednjovjekovlja, dakle Iura sancti Petri de Gumay ili Supetarski kartular važan je izvor za rekonstrukciju političkih, društvenih i gospodarskih zbivanja toga doba, socijalnih odnosa u ranosrednjovjekovnom društvu, etničkih nedoumica, rodbinskih veza te cijelog niza drugih pitanja, ali sto tako kao svjedočanstvo o religioznim motivacijama, duhovnosti ranosrednjovjekovnog čovjeka, odnosu pojedinca prema Bogu i Crkvi, ulozi Crkve u društvu, veličini crkvenih posjeda, odnosima između crkvene i svjetovne vlasti itd. Riječ je o autentičnom dokumentu pisanom karolinškom minuskulom krajem XI. i početkom XII. st.

⁷¹ N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 165.

⁷² M. Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, 157.

⁷³ Ibid., 140.

⁷⁴ M. Matijević Sokol, *Studia diplomatica*, 93.

⁷⁵ Ibid., 97.

koji je do nas dospio kao izvornik. Žanrovski kartular je tipična „knjiga predanja“ (*liber traditionum*), odnosno gesta abbatum i kao takav je direktan svjedok stanja crkvenog arhiva u vrijeme kada je pisan.⁷⁶ Slično brojnim drugim kartularima tako je i ovdje prvi dokument unesen u Supetarski kartular zapravo fundacijska listina datirana 1080. godinom i vremenom kralja Zvonimira, splitskog nadbiskupa Lovre te splitskog priora Valice.⁷⁷ Ostatak teksta sadržajem predstavlja kroniku nastajanja samostanskog gospodarstva, po obimu jednog među najvećima u razdoblju ranog srednjeg vijeka na području Dalmacije i Hrvatske. Proces stvaranja tog gospodarstva tekao je postupno da bi na kraju akumulacijom posjeda i serva mogao stati uz bok ili čak zasjeniti neke kraljevske zadužbine. Najprije će Petar Crni, sin Gumaja (*Petrus ego Zerni qui et Gumay filius*) zajedno sa svojom ženom Anom utemeljiti, okružiti zidom i uresiti crkvu sv. Petra (*templum fundavit cum moenibus et decoravit*) a tek će onda, nakon mnogo godina (*post multorum annorum*), pogođen teškom i beznadnom bolešću dati zavjet (*uotum uoui*), da će, ako ozdravi (*si ego conualescerem de infirmitatem*) uz crkvu sagraditi samostan i u njega sam ući ili rečeno riječima samoga dokumenta: obrijati glavu (*ibi me totenderem*) i obući habit sv. Benedikta (*habitum betissimi Benedicti reciperem*).⁷⁸ Sukladno danim obećanjima, on će uz crkvu saizdati potrebne zgrade za monahe (*domos, quae necessariae erant fratribus*) a u blizini samostana podići malo naselje za samostanske težake ili kmetove (*servos*). Za službu novoutemeljenom samostanu Petra je odredio pet obitelji i trideset slugu samaca. Kupovanjem ljudi iz obližnjih sela Petar je u još uvijek robovlasničko društvo stao unositi robovlasničke odnose kakvi su postojali na dalmatinskim gradskim astarejima kao, uostalom i na čitavom Mediteranu.⁷⁹ Svoju zadužbinu obdario ja velikim brojem zemljišnih čestica na kopunu i na otoku Braću ali, isto tako velikim brojem potrebnih knjiga kao primjerice regulom sv. Benedikta (*regula de generibus vel vita monachorum*) ili onima neophodnima za obavljanje blagdanske i svakodnevne službe božje (*ordo de dominicus sive cotidianis*). Prava je šteta što od tog bogatog inventara, u kojem se nalazio najveći popis knjiga iz vremena naših narodnih vladara do danas nije ostalo nikakvog traga.⁸⁰

U korist svoje zadužbine Petar će, kada to zatreba poduzimati određene pravne korake kao što je primjerice bio spor sa Strezom, ujakom kralja Zvonimira, održan pred samim kraljem u Šibeniku. Pogrešno smatrajući da zemlje po Mosoru, između Solina i Bijaća spadaju u kraljevske posjede (*terrae regales*) kralj je svom ujaku prepustio pravo ubiranja poreza ali, zahvaljujući svjedočenjima prijašnjih vlasnika Petru je pošlo za rukom dokazati kako spomenuti posjedi pripadaju njemu.⁸¹ Potvrđujući Petrovo vlasništvo kralj nije pokazao samo da djeluje u skladu s određenim pravnim propisima nego isto tako da se zaista trudi provoditi

⁷⁶ Ibid., 116.

⁷⁷ Viktor Novak, Petar Skok, *Supetarski kartular (Iura Sancti Petri de Gumay)*, Zagreb: Djela JAZU, 1952., 213. (dalje: SK)

⁷⁸ SK, 215.

⁷⁹ Neven Budak, „Servi ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Dalmaciji“, *Starohrvatska prosvjeta* III/15, (1985), 261.

⁸⁰ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., Split: Benediktinski priorat Tkon, 1965., 341.

⁸¹ SK, 224.

u djelo odredbe iz „zavjernice“ dane papi Grguru VII. tj. da će poštovati pravdu i štititi crkve (*iustitiam excolam, ecclesias defendam*).⁸²

U kontekstu ovog diplomskog rada važno je zamijetiti da paralelno s gospodarskim usponom Petrove zadužbine možemo pratiti njegov osobni životni put, bolje reći njegovu duhovnu transformaciju. U stoljeću kada obnova zapadnog monaštva ističe nadmoć redovničkog staleža nad laičkim⁸³ nimalo ne čudi što je Petar završio život kao redovnik u vlastitoj zadužbini ili pak, po mišljenju I. Ostojića nastavio živjeti u samostanu kao laik no samo obrijane glave i u habitu.⁸⁴ Dapače, on je odredio prvoga predstojnika netom utemeljenog samostana, svoga nećaka ili unuka (*nepotem*) Grgura i to po savjetu splitskog nadbiskupa Lovre i ostalih klerika,⁸⁵ pobrinuti se za prve monahe⁸⁶ a od vlastitih sinova tražiti da se nastave brinuti o samostanu i njegovim posjedima.⁸⁷

Poput kartulara sv. Petra tako je i kartular sv. Marije u Zadru, našeg najvećeg i najvažnijeg ženskog benediktinskog samostana dragocjeni dokument koji nam otkriva političku i društvenu stvarnost svoga vremena, prožimanje svjetovne i crkvene dimenzija unutar srednjovjekovnog grada, funkcioniranje gradskih komuna, uređenje pravnog sustava, rodbinske odnose ali, isto tako razvoj i organizaciju samostanskih zajednica, motivacije i osobne životne puteve pojedinih članica zajednice. Analizirajući sadržaje dokumenata unesen u kartular od 1066. do 1236., napose one iz prvih decenija funkcioniranja zadužbine teško se oteti dojmu da reformni zanos snažno zahvaća gradske zajednice i pojedince. Činjenica da u samostan ulaze članovi najuglednijih gradskih rodova, bogate darovnice izdane novom samostanu, kraljevska zaštita, presude redovito donesene u korist samostana i njegovih članova/članica, umjetničko blago nastalo/sačuvano unutar njegovih zidova jasno potvrđuju prethodnu misao.

Bez detaljnijeg zadiranja u njihov sadržaj vrijedi još istaknuti kartular samostana sv. Krševan u Zadru sa zbirkom dokumenata od 986. do 1196. danas izgubljen i poznat samo na temelju Šišićeva opisa; kartular sv. Ivana Evanđelista u Biogradu (*Libellus Policorion*),⁸⁸ pisan knjižnom goticom, vrlo vjerojatno kao prijepis nekoga starijeg predloška, sa zbirkom dokumenta u razdoblju od 1060. do 1369.; zatim kartular sv. Stjepan pod borovima sačuvan u talijanskom prijevodu iz 17 st. čiji se najstariji dokument datira u 1020. Sve dokumente iz navedenih kartulara kronološkim redom su izdali J. Stipišić i M. Šamšalović u prvom broju edicije Codex diplomaticus regni Croatiae, Damatie et Slavoniae, dok je V. Novak zasebno

⁸² CD I, 139.

⁸³ F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 345.

⁸⁴ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I, 340.

⁸⁵ SK, 215.

⁸⁶ Jednoga među njima, izvjesnog Zlobu sam je Petar kupio kao dječaka, školovao ga i dao zaređiti za svećenika

⁸⁷ SK, 222.

⁸⁸ Osim dokumenta vezanih uz samotan sv. Ivana u Biogradu kartular sadrži dokumente samostana sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu gdje su se redovnici preselili 1125. nakon što su Mlečani razorili Biograd i njihov stari samostan. U svemu ovaj tipični samostanski zbornik se sastoji od 113. isprava i nekoliko manjih zapisa na pergameni.

izdao i analizirao kartulare sv. Petra u Selu i sv. Marije u Zadru. Na kraju vrijedi istaknut još neke hagiografske izvore, nedovoljno iskorištene u našoj historiografiji poput Života sv. Gaudencija Osorskog, Života sv. Ivana Trogirskog (*Vita beati Joannis confessoris episcopi tragurinensis et eius miracula*) koji je 1202. „složio“ Treguan tada arhiđakon a kasnije trogirski biskup iz nekih starijih zbornika „koji su se od starosti veće raspadali“.⁸⁹ Čudo moći sv. Kristofora (*Miracula sancti Christophori martiris*) koji je redigirao biskup Juraj Kostica (1292-1313) na temelju onoga što je čitao u „starim historijama“ ili što je čuo od „građana staraca“.⁹⁰ Premda su ti životopisi prije svega hagiografska djela sa jasnim ciljem populariziranja pojedinog sveca pa, sukladno teme vrve raznim čudima i pretjerivanjima, ipak nam mogu poslužiti kao razmjerno pouzdana vrela za ona razdoblja naše povijesti kojima se bave. Naime, ukoliko je pisac nekoga hagiografskog djela htio dati autentičnost onome o čemu pripovijeda, onda je morao u svoju priču ubaciti određene povijesne događaje koji su se ili stvarno dogodili ili ih je narodna tradicija smatrala istinitima.⁹¹ U nešto manjoj mjeri kanim se koristiti, također podacima iz naše bogate epigrafičke baštine, tog svojevrsnog „arhiva u kamenu“ jer njihov sadržaj bilježi brojne važne činjenice i može pomoći rasvijetliti i rekonstruirati tamne ranosrednjovjekovna vremena naše povijesti.⁹²

IV. Odluke crkvenih sabora

Od najranijih vremena u Crkvi su se održavali crkveni sabori ili koncili različitih vrsta i razina, od općih ili ekumenskih, na kojim su sudjelovali biskupi cijele Crkve ili biskupi i crkveni velikodostojnici koji predstavljaju cijelu Crkvu do pokrajinskih ili provincijalnih, na kojim su sudjelovali biskupi pojedinih krajeva ili crkvenih područja. Naziv sabor (*lat.: concilium; grčki: σύνοδος*) označava skupštinu crkvenih osoba, bilo biskupa cijele Crkve, bilo nekog njezina dijela, užeg ili šireg, zavisno od vrste sabora. Saziva ih mjerodavni poglavar, i na njima se razmatra i zajednički odlučuje o stvarima vjere, života i djelovanja klera i vjernika, i općenito o važnijim crkvenim pitanjima i poslovima. Osim sabora tijekom vremena, uglavnom nakon Tridenstskog koncila počele su se u pojedinim mjesnim Crkvama održavati dijecezanske ili biskupijske sinode, dakle skup svih prezbitera ili pak posebno izabranih predstavnika prezbitera, kao i drugih klerika jedne biskupije (u novije vrijeme i laika), sazivanih od strane mjesnog biskup kako bi pod njegovim vodstvom razmatrali pitanja važna za biskupiju.⁹³

Crkvena praksa i pravo razlikuju nekoliko vrsta sabora: opći ili ekumenski sabor (*Concilium oecumenicum*), provincijalni, nacionalni, generalni, eksteritorijalni, plenarni, papinski,

⁸⁹ Ferdo Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, dio I., Zagreb: Kr. Hrv.-slav.-dalm. Zemaljska vlada, 1914., 569.

⁹⁰ Daniele Farlati, *Ilyrici sacri tomus V*, Venetiis, 231.

⁹¹ Lujo Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku: pravno-povijesne i povijesne studije*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2000., 1999.

⁹² Mirjana Matijević Sokol, „Latinski natpisi“, u *Hrvatska i Europa - kultura, znanost i umjetnost*, sv. 1, Zagreb: HAZU i Školska knjiga, 2007., 239.

⁹³ Velimir Blažević, *Crkveni partikularni sabori i dijecezanske sinode na području Hrvatske i drugih južnoslavenskih zemalja*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2012., 10.

patrijaršiski itd. Prvih osam općih ili ekumenski sabora sazivali su carevi rimskog carstva, od 4. ili 5. st. uz načelan ili stvarni papin pristanak. Isključivo pravo sazivanja općih sabore, premještanja mjesta njihova održavanja ili raspuštanja pridržavaju pape sebi odlukom Lava X. na V. lateranskom koncilu. Slijedeći primjer rimskih ili bizantskih careva, kraljevi Vizigota, Franaka i Germana, a potom i drugih naroda sazivali su tzv. nacionalne sabore (*concilium nationale*) ili kraljevske sabore (*concilium regale*) na kojima su sudjelovali biskupi nekoga naroda, države ili kraljevstva, zajedno sa kraljevima i velikašima. Prvi sabori o kojima govore povijesna vrela a na kojima su sudjelovali biskupi jedne crkvene provincije ili pokrajine (metropolije) nazivaju se provincijalni (*concilium provinciale*). Provincijalni sabor trebao je sazvati i predsjedati mu metropolit, a na njemu su bili dužni sudjelovati svi biskupi provincije, a u slučaju spriječenosti njihovi zastupnici. S vremenom krug sudionik se proširivao tako da su na njima mogli sudjelovati opati, arhiđakoni, zastupnici katedralnih ili zbornih kaptola, redovnički poglavari itd. Razne vrste sabora, kao i dijecezanske sinode tijekom povijesti održavane su i na području Hrvatske i drugih južnoslavenskih zemalja. To potvrđuje i broj navedenih sabora (51), od kojih su neki bili generalni i ekstrateritorijalni, a većina njih nacionalni i pokrajinski.⁹⁴

U sazivanju i održavanju provincijalnih sabora vrlo veliku ulogu imali su papinski legati, napose oni iz vremena velike crkvene reforme i za pontifikata pape Grgura VII. koji je više puta naglašavao da je ova služba podjednako stara kao institucije metropolita ili primasa: „Rimska crkva ima od početak svog utemeljenja običaj da šalje svoje legatske u sve krajeve koji se nazivaju kršćanskim imenom kako bi upravitelj i ravnatelj Rimske crkve izvršio, povjeravajući autoritet svojim legatima ono što ne može osobno“.⁹⁵ Glavna nastojanja reformista usredotočena na obnovu i učvršćenje crkvene discipline kroz iskorjenjivanje nikolaitizma i simonije, odnosno zabranu laičke investiture, zbog čega je porasla potreba za jačim centralnim nadzorom lokalnih crkvenih organizacija. Upravo je u tom smislu ponovno oživjela legatska služba.⁹⁶ U vrijeme Grgura VII. kategorije legata još nisu bile jasno određene tj. nije nam jasno jeli se radilo o trajnoj legaciji, jesu li bili „legati de latere“⁹⁷ ili „legati missi“⁹⁸ ili možda delegirani suci (*iudices delegati*)⁹⁹ ali je očito da njihove ovlasti

⁹⁴ Sabori koji nisu bili vezani ni za jednu od ustaljenih struktura crkvene organizacije, nego su se sastojali od biskupa iz raznih, međusobno posve neovisnih biskupija i provincija, a održavani su pretežito u 4. stoljeću, nazivani su ekstrateritorijalni (*concilium extrateritoriale*). Na njima su donošene odluke koje su imale obvezujuću snagu samo u biskupijama čiji su biskupi bili sudionici takvih sabora.

⁹⁵ Romana ecclesia hanc consuetudinem habuit ab ipsis suae fundacionis primordiis, ut ad omnes partes quae christianae religionis titulo praenotantur suos legatos mitteret; quatinus ea quae gubernator et rector eiusdem Romanae ecclesiae per suam praesentiam expedire non praevaleret, vice sua legatis concessa. (*Epistolae vagantes*, 56.)

⁹⁶ Ivan Majnarić, »Ruka i oko gospodina pape« – papinski legati u drugoj polovini XII. stoljeća“, *Croatia Christiana periodica*, br. 57., (2006), 36.

⁹⁷ Pod terminom od »strane« pape podrazumijevaju se crkveni službenici koji su se nalazili i služili u neposrednoj blizini pape, najčešće u Rimskoj kuriji, odnosno kurijalni kardinali koji su imali poseban odnos s papom.

⁹⁸ Legati koji su »poslani«, ali ne od »strane« pape nisu bili kardinali i nisu nužno morali službovati u Rimu, u svoju su misiju poslani od pape a obavljali su je najčešće izvan svojih dijeceza.

nadilaze prava svih lokalnih biskupa.¹⁰⁰ Budući da su svi legati nastupali umjesto pape (*in vice papae*) i u njegovo ime, i sami su postali produženi udovi pape kao glave „mističnoga tijela Crkve“ (*corpus ecclesiae mysticum*) ili, slikovito rečeno papina »ruka« i »oko«, te sve što je bilo tko činio njima, činio je i papi. Nastupali su kao vikari (*vicarius*) pape, a on je po njima bio prisutan u svemu. Stoga je legatate trebalo poštovati kao i papu samoga. Oni su dijelili isti identitet, bili »dvije osobe s jednom naravi«, a papa je bio i fizički prisutan po njima.¹⁰¹ Uz razlike ovisne o pojedinoj misiji, njihova je osnovna zadaća bila provođenje apostolske brige o zajednici vjernika, odnosno širenje reformatorskih ideja kroz ekumenu, što su činili putem lokalnih sinoda, implementacija odredbi općih crkvenih sabora ili pojedinih papinskih odluka ali, isto tako ispitivati stanje na terenu i uvodili red u zamršene odnose potvrđujući razna prava, posjede, presude, izbore i posredujući u sporovima. Pri tom su njihove ovlasti bile nadređene lokalnim metropolitima ili biskupima te često širokog i općeg karaktera. To, uostalom potvrđuje Dictatus pape izjavom da legati, makar po stupnju svetog reda bili niži od biskupa okupljenih na saboru imaju veći autoritet od njih.¹⁰² Jednako je važna bila povratna informacija o stanju na terenu koja je, preko legata stizala Rimskoj kuriji. U vrijeme naglašene potrebe usađivanja reformnih ideja, te će dvije zadaće postati okosnica uspjeha reformnih nastojanja, a samim time, papinski legati učinkovito sredstvo tih ostvarenja. Služba papinskih legata tako je postala svojevrsno kontrolno sredstvo lokalne crkvene organizacije, a legati specijalni poslanici sa širokim ovlastima na određenom području, čijih se usluga Rimski kurija više neće odreći. Osim crkvenih, legati su obavljali važne političke zadaće što će biti napose vidljivo u misijama opata Teuzona ili opata Gebizona. S razvojem pitanja prvenstva carstva ili papinstva, odnosno držanja dvaju mačeva političke su misije legata postajale sve važnije, o čemu pak ponajbolje svjedoči čin Zvonimirva krunjena od strane već spomenutog opata Gebizona.

Dok su nam vrijeme, mjesto odluke gotovo svih općih sabora dobro poznate u integralnom obliku, za određivanja mjesta, vremena, glavnih aktera i odluka brojnih naših pokrajinskih i nacionalnih sabora moramo se služiti metodom rekonstrukcije, uglavnom na temelju narativnih izvora i određenih dostupnih dokumenata. Za rekonstrukciju kronologije i odluka pokrajinskih sabora održanih na našem području tijekom XI. st. služe nam u prvom redu podaci Tome Arhiđakona ali isto tako informacije koje donosi Korčulanski kodeks te pojedina, uglavnom štura diplomatska vrela. Tek je na temelju jednog i drugog moguće je napraviti okvirni raspored najvažnijih sabora toga reformnog stoljeća. Ovdje slijedim uglavnom kronološki red kojeg je predložila M. Matijević Sokol.

1) Između 1020. i 1045. održan je ili, bolje rečeno trebao se održati u Splitu sabor svih dalmatinskih biskupa, o kojem posredno svjedočanstvo imamo samo kod Tome Arhiđakona.

⁹⁹ Oni su zapravo bili delegirani papinski sudski predstavnici na terenu. Njihova je služba trajala do rješenja pojedinog slučaja, koji su trebali ispitati, a zatim i presuditi. U odnosu na legatate, bili su im podređeni u svemu, osim u vezi sa slučajem koji im je bio povjeren.

¹⁰⁰ Quod legatus eius omnibus episcopis presit in concilio etiam inferioris gradus et adversus eos sententiam depositionis possit dare. (*Epistolae selectae*, vol 1., 204.)

¹⁰¹ I. Majnarić, »Ruka i oko gospodina pape«, 45.

¹⁰² Quod legatus eius omnibus episcopis presit in concilio etiam inferioris gradus et adversus eos sententiam depositionis possit dare.

On naime piše da su biskupi Gornje Dalmacije, misleći da će ugodnije putovati ako zajedno krenu istim brodom (*si omnes uno nauigo ducerentur*) u Split, stradali u brodolomu „među otocima“ (*circa insulas*).¹⁰³ M. Matijević Sokol drži da se taj sabor trebao održati najkasnije do 1022., dakle do izdavanja bule pape Benedikta VIII. zahvaljujući kojoj je dubrovački biskup Vital dobio palij.¹⁰⁴ Nakon te godine niti je bilo potrebe da gornjodalmatinski biskupi dolaze u Split niti je njihova prisutnost zabilježena u raspoloživim dokumentima. V. Blažević, ne dajući neke dodane argumente ovaj sabor datira 1045. godinom.¹⁰⁵ Bez obzira na otvorenu problematiku točne godine, smatram da vrijeme njegovog održavanja treba vezati uz vladanje papa Benedikt VII. koji je upravo 1022., na sinodi u Paviji donio prve važnije odluke vezane uz reformu klera, na temelju čeg se onda može pretpostaviti povod održavanja sabora.

2) Između 1045. i 1050. održan je, vjerojatno ponovo u Splitu sabor pod vodstvom legata Ivana, „veoma oprezna i mudra čovjeka“ (*uirum ualde prouidum et discretum*) na kojem će doći do smjene nadbiskupa Dabrala i izbora nadbiskupa Ivana.¹⁰⁶ F. Rački ovaj prvi poznati odjek reformnog Rima na našem području određuje prema pontifikatu pape Lava IX. (1048-1054) i smješta oko 1050. V. Blažević slijedi Račkoga i smješta ga u 1050. M. Matijević Sokol opredijelit će se za malo širi vremenski kontekst te ga datirati između 1045. i 1050.¹⁰⁷ L. Margetić, također cijeli događaj stavlja u kontekst vladavine pape Lava IX. kojeg je na čelo Crkve postavio car Henrik III., a osnovna značajka njegova pontifikata jeste potpuna suglasnost s carevom politikom i vrlo energični pokušaj da, u dogovoru s Bizantom, uništi vlast Normana u južnoj Italiji. Iz perspektive širih političko-crkvenih zbivanja, jasno se vidi da papina odluka o svrgavanju s dužnosti splitskog nadbiskupa Dabrala nije motivirana političkim motivima, već isključivo željom da se u Dalmaciji, slično kao i u ostalim dijelovima zapadne Europe, sprovedu osnovne ideje crkvene reforme, među koje je pripadala i čudoredna čistoća svećenstva.¹⁰⁸

3) Krajem 1059. ili na samom početku 1060. ili ipak nešto kasnije održan je ponovo u Splitu provincijalni sabor za kojeg doznajemo iz Tomine rečenice: „U to je doba (*ea tempestate*) neki izaslanik Apostolske stolice došao u splitsku crkvu (*ad ecclesiam Spalatensem accedens*) i sazvaio provincijsku sinodu (*prouincialem synodum congregauit*)“.¹⁰⁹ Toma nas nadalje izvještava da se na tom saboru raspravljalo o „izboru metropolitanskog biskupa (*tractatum est de electione metropolitina*) jer je je splitska crkva bila upražnjena“. Za nadbiskupa je jednoglasno i po Božjem nadahnuću izabran Lovro, dotadašnji osorski biskup koji je s ostalim sufraganima došao na sinodu.¹¹⁰ Na drugom opet mjestu Toma govori da je postavljenje

¹⁰³ HS, 61.

¹⁰⁴ M. Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, 157.

¹⁰⁵ Ibid., 157.

¹⁰⁶ HS, 66, 67.

¹⁰⁷ M. Matijević-Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, 158.

¹⁰⁸ Lujo Margetić, „Krsni list hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj hrvatske države narodnih vladara“, *Starine*, 62., (2004.), 32, 33.

¹⁰⁹ HS, 69.

¹¹⁰ Et factum est divina gratia inspirante, ut omnium mentes et vota in personam venerabilis viri Laurentii Apsarensis Episcopi, qui cum caeteris suffraganeis ad synodum venerat, concordarent, ipsum in Patrem et Archiepiscopum unanimiter proclamantes. (HS, 68.)

(Lovre) na stolici salonitanske Crkve bilo godine od Utjelovljenja tisuću šezdesete u doba cara Mihajla i kraljeva Stjepana, Krešimira i Zvonimira koji je bio posljednji kralj Hrvata.¹¹¹ Kao dobar orijentir za još pouzdaniju dataciju održavanja sabora te odgonetavanje tko bi mogao biti „neki izaslanik“ služiti nam isprava iz veljače 1060., danas pohranjena u Državnom arhivu u Zadru, sačuvana u dvije vrlo slične verzije kojom kralj Petar Krešimir IV. daje otok Žirje biogradskom samostanu sv. Ivana uz još neke privilegije i sve to radi „pred licem izaslanika svete Rimske crkve, časnog opata Majnarda, poslanog od presvetog pape Nikole ...“¹¹² Za pretpostaviti je, stoga da je vrijeme održavanja sabor o kojem govori arhiđakon Toma vrlo blisko datumu izdavanja isprave kao i to da je saborom predsjedao upravo opat Majnard. To bi se uostalom uklapala u onovremeni zamah reformnih nastojanja s obzirom da je nakon prve rimske korizmene sinode, održane od 8. do 13. travnja papa Nikola II. naredio održavanje sličnih sinoda po raznim zemljama i to pod predsjedanjem papinskih legata. Tako je već u kolovozu 1059. održan crkveni sabor u Amalfiju, negdje u drugoj polovici 1059. u Milanu, zatim 31. siječnja 1060. u Vienni i 17. veljače u Toursu u Francuskoj.¹¹³

4) 1061. ili 1062. ili, po Tomi u „u vrijeme gospodina Aleksandra pape i Ivana prethodnika gospodina Lovre“ kada je „vrlo svečano“ održan sinod pod predsjedanjem „gospodina Majnarda nekoć pompozijasnog opata, kasnije kardinala biskupa“ tijekom kojeg su „bili sastavljeni mnogi članci“. Da bi smo odgonetnuli vrijeme tog sinoda nužno se moramo poslužiti dodatnom diplomatskom građom u prvom redu ispravom bez datacije, upućenoj kralju i dalmatinskim biskupima (*regi et episcopi Dalmatiarum*), sa potvrdom saborskih zaključaka od strane netom izabranog pape Aleksandra II koja počinje riječima: „Dajemo na znanje da sve zaključke, koja su naša poštovana braća, naime naš pobočni biskup Majnard i vaš nadbiskup Ivan, donijeli u Splitu i u drugim gradovima, naš prethodnik, blažene uspomene Nikola, potvrdio apostolskom vlašću i prijetnjom crkvenog prokletstva na rimskom sinodu, gdje su oni bili redom izneseni“.¹¹⁴ Međusobnim nadopunjavanjem jednog i drugog izvora, dakle Tomine kronike i sačuvane isprave dolazi se prije svega do zaključka da je Toma pogriješio u dataciji održavanja sabora budući je iz riječi samoga Aleksandra II. posve jasno kako se sabor održao u vrijeme pape Nikole II. Sukladno tome mora se pretpostaviti da se sabor održao prije smrti pape Nikole II. (27. 7. 1061.) a svakako prije izbora novoga pape Aleksandra II. (1. 10. 1061.), da je mjesto održavanja sabora bio Split (*in Spaleto*), da mu je predsjedao legat Majnard (*venerabilis Mainardum scilicet collateralem episcopum nostrum*), sad već biskup, da je glavni predstavnik domaćeg klera bio nadbiskup Ivan (*et Iohannem*,

¹¹¹ Ordinatus est in sede Salonitane ecclesie anno incarantionis millesimosexagesimo, temporibus Michaelis impertoris, regum uero Stephani, Cresimiri, et Suinimiri, qui fuit ultimus rex Chroatorum. (HS, 79, 81.)

¹¹² „... coram apocrisario sancete Romane ecclesiae uenerabilis abaatae Mainardo misso a Nicolao sanctissimo papa ... (CD I, 88-89.)

¹¹³ Dominik Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim: Hrvatski povijesni institut, 1963., 287, 288.

¹¹⁴ Notificamus omnia capitula que per confratres nostros, venerabilem Mainardum scilicet collateralem episcopum nostrum et Joannem, archipresulem vestrum, in Spaleto aliisque ciuitatibus sunt statuta; eadem in Romana Synodo seriatim ea referente a beate memorie predecessore nostro Nicolao Apostolica auctoritate roborata et sub anathematis interpositione roborata ... (CD I, 95.)

arcipreule vestrum), da je broj saborskih odluka doista brojao. D. Mandić pretpostavlja da je zaključke splitskog sabora papa Nikola II. potvrdio na jednom od svojih rimskih sabora, po svoj prilici ili na drugo rimskom saboru (17-22. 4. 1060) ili, još vjerojatnije na trećem rimskom saboru koji je završio oko 15. 4. 1061.¹¹⁵ Bez nekih posebnih argumenata, F. Šišić smatra da je papa Aleksandar II. potvrdio zaključke provincijalnog sinoda tek koncem travnja 1063. kada se vratio u Rim i održao koncil.¹¹⁶ Važno je, također spomenuti da neke od glavnih aktera ovih zbivanja, papu Aleksandra i poslanika Majnarda (*apocrisario Mainardo*) spominje tzv. Korčulanski kodeks jer, po sudu nepoznatog autora kodeksa upravo papa Aleksandar II., kao dobar pastir (*ut bonus pastor*) poslao vrlo pobožnog muža Majnarda (*religiosum scilicet virum*) da provede istragu o navodnom ubojstvu Gojslava, brata Petra Krešimira IV.¹¹⁷ L. Margetić iznosi hipotezu kako je suđenje organizirano s unaprijed jasno utvrđenim ciljem oslobađanja Krešimira od optužbe da je bezrazložno ili zlonamjerno (*dolo*) dao ubiti brata, dapače upravo mu je to suđenje uvelike pomoglo primiti vlast od strane sv. Petra (*a parte sancti Petri*).¹¹⁸ Po Margetiću riječ je, dakle o fiktivnom sudskom postupku, tzv. Scheinprozess, nimalo rijetkima u to doba. Poznato je, primjerice kako je sam papa Aleksandar II. na mantovanskoj sinodi 1064. god. priznat kao zakoniti papa nakon što je na fiktivnom sudskom postupku položio očišćujuću prisegu da nije kriv za kazneno djelo simonije.¹¹⁹

5) Vjerojatno u studenom 1063. ili, ipak u studenom 1062. zbilo se poslanstvo kardinala Ivana o čijem boravku u našim krajevima imamo svjedočanstvo kod Tome Arhiđakona koji piše da se papa Aleksandar II., „bez ikakva oklijevanja požurio poslati nekog poslanika kardinala Ivana, da iskorijeni žar zločinačke shizme iz krajeva Slavonije. I tako, kada je kardinal došao u one krajeve, naredi da se skupi mnoštvo naroda i klera ... I kada se ondje sabrao sinod tog je pokvarenog svećenika (Ulfa) lišio svakog crkvenog reda ... i naredio da ga se, prema papinoj zapovijedi, baci u doživotnu tamnicu“.¹²⁰ Iako Toma ne precizira kada je kardinal Ivan boravio u našim krajevima, vrijeme njegovog boravka moguće je odrediti prema jednom drugom podatku iz Tomine Kronike vezanom uz boravak papinskog poslanika Girarda: „Međutim je prepoštovani poslanik Girard kada je bio u Splitu, ondje našao spomenutog svećenika Ulfa, kojem je bio nadjevak Golfang (Wolfgang), a koji je po papinskoj zapovijedi

¹¹⁵ D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, 288.

¹¹⁶ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 510.

¹¹⁷ V. Foretić, „Korčulanski kodeks“, 30.

¹¹⁸ Sama formulacija dosta podsjeća na ugovor koji je Aleksandar II. sklopio s nekim francuskim velikašima o ponovnom osvajanju od Maura okupiranih dijelova Španjolske. Po tom ugovoru osvojene zemlje će biti dane velikašima, kao vazalima „ex parte sancti Petri“.

¹¹⁹ L. Margetić, „Krsni list hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj hrvatske države narodnih vladara“, 34.

¹²⁰ ... absque omnia mora quandam legatum Johannem cardinalem mittere festinavit ad extirpandum nefandi scismatis formitem de partibus Sclauonie. Itaque cardinalis ad illas parets aduniens multitudinem populi et cleri coadunari iussit ... Ubi congregata synodo eumdem iniquum presbyterum (Ulfum) ab omni ordine clericali deponit ... et sicu papa iusseret, perputuo cercere detruit fecit. (HS, 76.)

već dvanaest godina bio vezan vrlo teškim okovima zbog kletoga zločina raskola“.¹²¹ Vrijeme, pak Giradova boravka u našim krajevima može se relativno precizno odrediti prema ispravi donesenoj na splitskom saboru u korist samostana sv. Krševana koju Rački, koristeći firentinski kalkul (*calculus florentinus*) stavlja u studeni 1075. dok se Stipišić i Šamšalović odlučuju za pizanski kalkul (*calculus pisanus*) i datiraju u studeni 1074. Ovisno o tome koju interpretaciju prihvatimo, kad se oduzme „već dvanaest godina“ (*ab annis iam duodecim*) koliko je, po Tomi Ulfo proveo u tamnici dolazi se do studenog 1063. ili pak do studenog 1062. D. Mandić donosi podatak da je u vrijeme pontifikata Aleksandra II. bilo pet kardinala Ivana te smatra da se ovdje, najvjerojatnije radi o Ivanu, kardinalu biskupu Porta, koji se spominje u Sieni 31. 12. 1063.¹²² Iako životopis sv. Ivana Trogirskog (*Vita Beati Ioannis Confessoris episcopi Traguriensis et eius miracula*) ne spominje točno ime papinskog poslanika koji se uputio „ad partes Pannonie“, u čijoj se pratnji nalazio budući sveti trogirski biskup, naša starija historiografija u nepoznatom legatu je prepoznavala upravo kardinala Ivana, po Račkom s titulom „s. Mariae trans Tiberim“.¹²³ M. Ivanišević pretpostavlja da je kardinal Ivan u Ugarsku bio upućen nakon lateranskog sinoda, iza 20. 4. 1063. kako bi smirio borbe oko prijestolja. Na tom se putu zaustavio u dalmatinskim gradovima gdje je, također imao zadatak smirivati napete političko-vjerske prilike, među inima i u samom Trogiru. Tom je prilikom za novoga biskupa postavio privrženika reforme osorskog benediktinca Ivana, učena i poduzetna redovnika, prijatelja nadbiskupa Lovre.¹²⁴ Legatovu ulogu u cijeloj stvari ovako opisuje Životopis blaženoga Ivana: „A sav taj kler i puk postavši zbog takve obavijesti tužan i žalostan, bojeći se da će razjedinjen grad, ostavši bez pastira, poslije legatova odlaska upasti u gore zlo od prijašnjeg i srnuti u nepopravljivu propast, jednoglasno se zarekne da se neće odmaknuti od legatovih vrata, prije nego preko njega ne postignu željeni cilj svoje molbe. I kad je on saznao za odluku naroda, potaknut opetovanim vapajem puka, ponovno se obratio više puta spomenutom mladom čovjeku i njemu ovako govoreći reče: »Predragi sinko, nije ti nepoznato kako sam uvjeren i siguran da je dobro za čovjeka, kad od svoje mladosti ponese jaram, budući da je, kako naime čitamo u Evanđelju, ugodan za nošenje, a teret njegov lagan. Stoga moraš znati, brate, da te odluka Božje providnosti preko glasova ovoga puka poziva da ovdje položiš Gospodinu svoj zavjet, te da, prikazujući žrtvu zahvalnicu, Svevišnjemu prineseš žrtvu svojih usana«.¹²⁵

6) 1064 ili 1065. valjalo bi datirati sabor održan pod predsjedanjem izaslanika „gospodina Teuzona“ (*domini Teuzonis*), poslanog od gospodina pape Aleskandra.¹²⁶ Vijest o Tezonovom (Teuzovom) boravku i djelatnosti na našem području donose nema dva različita izvora: Korčulanski kodeks i isprava kojom Teuzon dosuđuje samostanu sv. Krševana u Zadru kapelu

¹²¹ Interea uenerabilis Girardus legatus Spalati positus, iuenit ibi supra memoratum Ulfum presbyterum, cui Golfancus agnomen erat, ab annis iamduodecim papali iussu grauissimus compedibus alligatum propter scismatis nefarium scelus ... (HS, 78.)

¹²² D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, 301.

¹²³ Documenta, 209.

¹²⁴ Milan Ivanišević, „Sveti Ivan trogirski biskup“, *Croatica Christiana periodica*, vol.4, no.5, (1980), 46.

¹²⁵ Milan Ivanišević, „Život Svetoga Ivana Trogirskoga“, u *Legende i kronike*. Split: Splitski književni krug, 1977., 88.

¹²⁶ CD I, 99-100.

sv. Ivana na Tilagu (Telašćici). Datacija isprave, barem ona kako je donose Stipišić i Šamšalović, očito je poslužila M. Matijević Sokol za određivanje vremena Teuzonova boravka u našim krajevima, dakle za godinu 1064/65, ovisno o kalkulu. D. Mandić istu ispravu čita služeći se, po njegovo mišljenju starijim i ispravnijim prijepisom iz 12. st. u kojem stoji da je Teuzona poslao papa Nikola II. (*tempore Teuzonis legati domine Nicolai pape*)¹²⁷ pa krajnji rok njegova boravka određuje datumom smrti spomenutog pape (27. 7. 1061.). Stvar dodatno komplicira što Korčulanski kodeks Teuzonovo djelovanje stavlja u vrijeme Aleksandra II. dok u ispravi izdanoj u studenom 1075. ili 1074. legat Girard svjedoči da mu je opat Petar (Petrus venerabilis abbas) dao u ruke ispravu (*nobis chartulam porrexist*) koja je bila donesena u korist samostana sv. Krševana „u vrijeme Teuzona, poslanika gospodina Nikole pape“.¹²⁸ O njegovoj pak djelatnosti otkriva nam slijedeće Korčulanski kodeks: „Iduće pak godine posla (papa Aleksandar) drugog bogobojaznog (poslanika) imenom Teuzona, koji nakon što je sve muževno razmotrio, održi opću sinodu i koristonosno popravi: ženidbu u četvrtom i petom koljenu rodbinstva, pa pogrešno postavljanje biskupe i ženidbu svećenika i đakona ispravivši, prodaju ljudi posve dokinuvši, slično kao gore, časno se povrati“.¹²⁹

7) 1075.¹³⁰ održan je samo u Splitu ili, možda u Splitu i Solinu crkveni sabor pod predsjedanjem apostolskog legata Girarda (Gerarda), nadbiskupa grada Siponta. Vidimo dakle da odmah nakon završetka rimske sinode 1074. papa Grgur VII. šalje u Hrvatsku svojeg osobnog zastupnika Girarda da na nacionalnom saboru dalmatinskih i hrvatskih biskupa u Splitu 1074./1075. utvrdi smjernice obnove crkvenih struktura i kršćanskog života.¹³¹ Vijesti o Girardovom boravku u našim krajevima donosi nam Toma Arhiđakon a dodatno potvrđuje jedno pismo pape Grgura VII.¹³² te presuda u sporu između zadarskog biskupa Stjepana i Petra, opata sv. Krševna u vezi kapele sv. Ivana na Telašćici (Tilagus).¹³³ Tako Toma piše: „Dok se to događalo, gospodin papa Aleksandar otišao je s ovoga svijeta. Na njegovo je mjesto došao gospodin Grgur Sedmi. On pošalje izaslanika sipontskoga nadbiskupa i časnoga čovjeka gospodina Girarda. Kad je došao u Split, nadbiskup Lovro dočekao ga je s velikom radošću i počastima. Poslao je pismo i pozvao sve sufragane splitske metropolije. Kada su se sastali, održao je kod Salone s njima provincijsku sinodu uz nužnu zrelost i ozbiljnost. Nazočni su bili ovi sufragani splitske Crkve: najprije nadbiskup Lovro, drugi poslije njega

¹²⁷ Documenta, 99.

¹²⁸ CD I, 137.

¹²⁹ Sequenti vero anno misit alium timentem dominum nomine Theuzum, qui omnia uiriliter scrutans, facato generali synodo, utiliter emendavit, nam consaguinitatem in quart et in quinta propinquitate innexi tenebantur, et ordinationem malama episcoporum et copulationem uxorum presbiteros et diaconos emendatos et venditiones hominum funditus euertens, similiter ut superius cum honore rediit (V. Foretić, „Korčulanski kodeks“, 30, 31.)

¹³⁰ M. Barada navodi godinu 1074., kako bi lakše uskladio oba dokumenta: pismo Grgura VII. Dubrovčanima i Girardovu presudu o Telašćici. (Miho Barada, „Prilozi kronologiji hrvatske povijesti“ (1062-1075), *Rad JA*, (1956), 19.)

¹³¹ Franjo Šanjek, „Zvonimirova „zavjernica“ u svjetlu crkveno-političkih odrednica grgurovske reforme,“ u *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Ivo Goldstein, Zagreb: Hazu, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997, 35.

¹³² CD I, 134.

¹³³ CD I, 136.

zadarski biskup Stjepan, trogirski Ivan, ninski Formin, rapski Grgur, biogradski Teodozije, hrvatski Grgur, osorski Bazilije i još neki. Na toj je sinodi obnovljena Ninska biskupija, čiji je biskup Grgur nekoć nanio mnogo teškoća splitskom nadbiskupu Ivanu uskraćujući mu dužnu poslušnost i neopravdano prisvajajući pravo metropolita¹³⁴. Na temelju ovih Tominih vijesti N. Klaić dolazi do zaključka da je Girard došao u naše krajeve u studenom 1075. i tada održao dva crkvena sabora, jedan u Splitu a drugi u Solinu.¹³⁵ Podaci, pak o dolasku sufragana splitske metropolije „apud Salonam“ služi joj za zaključak o bitnim političkim promjenama na Rabu i Osoru gdje su, umjesto dotadašnjih „sizmatskih“ i „carevačkih“ prelati postavljeni „papistički“ pristaše. „Solinski sabora“ sazvan je izvan zidina Dioklecijanove palače najvjerojatnije zbog toga što osorski, rapski, biogradski i hrvatski biskupi nisu htjeli poći u Split.¹³⁶ Pored vijesti o poslanikovu dolasku i održanom saboru ili saborima te o obnovi ninske biskupije Toma kao važno ističe još samo podatak da je „prepoštovani Giradr“ (*uenerabilis Girardus*) pustio na slobodu svećenika Ulfa, „kojemu je nadimak bio Golfank“ (*Vlfum presbiterum, cui Golfancus agnomen erat*) i na taj način ispunio želju pape Aleksandra II. „da se puste na slobodu svi koji su bili po njegovoj zapovijedi utamničeni“ (*in suo decessu precepti uniuersos*).¹³⁷ Iz istog podatka F. Šanjek izvlači zaključak da su na saboru rehabilitirani crkvenoslavenska liturgija i popovi glagoljaši koje je pokrajinski sinoda petnaestak godina ranije (1060.) osudila.¹³⁸ Vijest o Girardovu boravku u našim krajevima donosi pismo pape Grgur VII. od 20. 3. 1074. upućeno „svim Dubrovčanima“ (*omnibus Raguseis*) u kojima ih kori zbog toga što su se drznuli zbaciti i zatočiti svoga biskupa Vitala. Kao posrednika u sporu između općine i svrgnutog biskupa pape šalje svog dragog brata siponitanskog nadbiskupa Girarda (*fratren nostrum Girdaldum archiepiscopum*).¹³⁹ Istog legata spominje i isprava kojom Girard naređuje zadarskom biskupu Stjepanu da Petra, opata samostana sv. Krševana uvede u posjed datirana mjeseca studenog 1075. (*in anno millessimo LXXV ab incarnatione d. n. Jesu Christi, mense nouembris*), „u onoj oluji u kojoj je knez Amiko zarobio kralja Hrvatske“ (*ea tempestate, qua comes Amicus regem Chroacie cepit*). Uz misteriozan podatak o zarobljavanju nepoznatog hrvatskog kralja, ista isprava, izdana vjerojatno tijekom zasjedanja pokrajinskog sabora spominje okvirno donesene odrednice jer Girard dalje nastavlja da je „poslan od gospodina pape Grgura u ove krajeve“ (*missus a domino Grgorio papa*) gdje je „sazvao sveti sinod u gradu Splitu“ (*statui sanctam synodum Spalatina urbe*) sa ciljem da učvrsti istinu (*firmas vera*), proklinje nedopušteno (*execranns illicita*) i odbacuje lažno (*respuens falsa*).¹⁴⁰

¹³⁴ Alexander papa de hac luce migravit. Cui substitutus est dominus Gregorius septimus Hic ergo misit legatum ad partes Dalmatie uenerabilem uirum Gerardium archiepiscopum Sipontinum. Qui Splatum accedens cum magno gaudio et honre Laurentio archiepisopo susceptus est. Misit igitur et conuocauit suffraganos Salonitane metropolis uniuersos. Qui cum conuenissent, prouincialem cum eis synodum aput Salonam debita maturitate celebrauit. Interfuerunt autem ist suffaganei ecclsie Spalatensis: primo Laurentius archiepiscopus, secundus post eum Stephanus ... (HS, 78.)

¹³⁵ N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 186.

¹³⁶ Ibid., 187.

¹³⁷ HS, 79.

¹³⁸ F. Šanjek, „Zvonimirova zavjernica“, 35.

¹³⁹ CD I, 134.

¹⁴⁰ CD I, 136.

8) 1075., po mišljenju M. Barade,¹⁴¹ 1076., po M. Matijević Sokol¹⁴² ili 1078., po V. Blaževiću u Splitu ili, vjerojatnije u Solinu održao se crkveni sabor pod predsjedanjem papinskih legata Gebizona, opata samostana sv. Bonifacija i Aleskija na Aventinu u Rimu i Falkuina, biskupa Fossombrone, grada nedaleko od Ankone¹⁴³ te splitskog nadbiskupa Lovre. Gebizon kao papinski izaslanik zagaraniran nam je u tri dokumenta: Zvonimirovoj „zavjernici“,¹⁴⁴ u ispravi kojom biogradski biskup Prestancije dariva samostanu sv. Ivana Evanđelista crkvu sv. Kuzme i Damjana sa zemljama na otoku Pašmanu¹⁴⁵ te dragovoljnoj odluci (*spontanea voluntate*) građana Biograda kojom su se obavezali davati monasima svake godina na obljetnicu posvećenja samostanske crkve desetinu od ploda maslina.¹⁴⁶ Drugog papinskog poslanika Falkuina spominju samo Prestancijeva darovnica te ona biogradskih građana. Odnos među papinim izaslanicima definira D. Mandić tvrdnjom da je opat „Gebizo“ vođa izaslanstva i glavni zastupnik Grgura VII. a biskup „Fulkoin“ njegov sporedni drug i pratilac.¹⁴⁷ Tako Zvonimirova „zavjernica“ počinje kraljevom izjavom: „Ja Demetrije, koji se zovem i Zvonimir, po milosti Božjoj vojvoda Hrvatske i Dalmacije, od tebe gospodine Gebizone, poslanika Apostolske stolice, zadobivajući vlast od našega gospodina pape Grgura ...,“¹⁴⁸ U Prestancijevoj darovnici stoji da je isprava izdana u prisutnosti nadbiskupa Lovre, metropolita cijele Dalmacije i Hrvatske i gospodina Gebizona, vrlo pobožnog opata svetih Bonifacija i Aleskija zajedno sa Falkuinom, časnim biskupom Fossombrone, izaslanicima Apostolske stolice.¹⁴⁹ Druga darovnica, ona građana Biograda na Moru spominje iste osobe, uz biskupa Prestancija no slijedeći drugačiji redoslijed: nadbiskup Lovro, biskup Falkuin, opat Gebizon, Prestancije kao mjesni biskup. Isprave imaju istu dataciju „godine utjelovljenja gospodina našega Isusa Krista 1076., indikcije pak petnaeste“¹⁵⁰ ali se razlikuju u nabranjanju vladara i lokalnih odličnika; prva isprva spominje papu Grgura VII., kralja Dmitra (Zvonimira) i opata Petra,¹⁵¹ druga isprava nabraja papu, cara Mihajla „kod Grka“, kralja Zvonimira „kod Hrvata“, opata Petra.¹⁵² Pomalo čudna situacija da se u „zavjerenici“

¹⁴¹ Svoj sud ovaj autor gradi na pretpostavci da se u dataciji isprave izdane „indikcije četrnaeste, mjeseca listopada“ radi o bizantskoj indikciji, koja je počinjala 1. 9. 1075. a završavala 31. 8. 1076. (M. Barada, Prilozi, 20.)

¹⁴² M. Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, 158.

¹⁴³ Istodobno su u jednoj misiji mogli nastupiti jedan ili najviše tri legata, s time da je odašiljanje jednog legata bilo najčešće. Kada je legaciju obavljalo više legata, njihov je položaj u crkvenoj hijerarhiji bio istovjetan ili se razlikovao za jedan stupanj, iako ne nužno. (I. Majnarić, »Ruka i oko gospodina pape«, 46.)

¹⁴⁴ CD I, 139-140.

¹⁴⁵ CD I, 145-146.

¹⁴⁶ CD I, 146-147.

¹⁴⁷ D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, 309.

¹⁴⁸ Ego Demetrius, qui et Sunimiri nuncupor, dei gratie Chroatie Dalmatieque dux, a te, domine Gebizo, ex apostolice sedis legatione domini nostri papa Gregorii potestatem optinens ... (CD I, 139.)

¹⁴⁹ ...In presetia scilicet Lauretii totius Dalmatie et Croatiae reurendisimi archiepiscopi, et domini Gebiconis Sanctorum Bonifacii et Alexii religiosissimi abbatis una cum Fulcoino Fori Simphronii uenerabilis episcopo, Apostolice Sediis apochrisario ...

¹⁵⁰ ...Anno millesimo, ab incarnatione domini nostri Iesu Christi uidelicet, septuagesimo sexto, indictione uero quinta decima ...

¹⁵¹ temopre autem Gregorii septimi pape, et Demetrii Dalmatie et Chroatie regis et domini Petri ...

¹⁵² ... et hoc, apostolante Gregorio VII. papa, apud Grecos Michaelae imperante, apud Sclauos Suuinimiro regnante ...

spominje samo Gebizon a u drugim ispravama iz tog vremena obojica papinskih izaslanika možda bi se mogla objasniti time što se biskup Falkuin pridružio nešto kasnije opatu Gebizonu, možda sa nekim novim papinskim instrukcijama vezanim uz aktualnu crkveno-političku situaciju.

Podrobnijih podataka o ovom saboru „aput Salonam“ nemamo. Mišljenja sam da je direktni odraz onoga što se na saboru raspravljalo i zaključivalo tzv. Zvonimirova „zavjernica“ koja u prvom redu svjedoči odanost hrvatskog vladara papi reformatoru i njegovim reformnim idejama. Prihvati li se ova hipoteza kao vjerojatna, onda se mogu izvući zaključci da se na saboru raspravljalo o konkretnoj primjeni dekreta Rimske (1074.) i Splitske sinode (1074./75.), o borbi protiv laičke investiture, simonije i nikolitizma, sprječavanju nezakonitih ženidbenih veza, trgovanju ljudima i primoravanju slobodnih na podređenost i ropstvo.¹⁵³ Svakako ne treba isključiti ni pretpostavku M. Matijević Sokol da je glavani fokus rasprave bila aktualna situacija u zemlji, dakle nagli nestanak s povijesne pozornice kralja Petra Krešimira IV. što je onda prisilo papu Grgura da intervenira.¹⁵⁴ Drugačije rečeno, na saboru je vjerojatno pripremljen teren za ono što se dogodilo kasnije kada papa Grgur i hrvatski vladar sklapaju vazalni odnos. Narav tog odnosa najbolje svjedoči početak „zavjernice“ gdje Zvonimir ističe da je „zadobio vlast od našega gospodina pape Grgura“ (*domini nostri pape Gregorii potestatem otinens*), te da je shodno tomu od strane Gebizona „uveden u upravljanje Kraljevstvom Hrvata i Dalmatinaca“ (*Chroatorum Dalmatinorumque regni regimen ... inuestitus*).¹⁵⁵ Ove riječi dovoljno jasno potvrđuju potpuno usklađenost sadržaja „zavjernice“ s reformnim shvaćanjima Grgura i njegovih prethodnika, posebno ako imamo u vidu viđenje odnosa duhovne i svjetovne vlasti kakvu donosi Dictatus pape. Zvonimirova vlast dobiva iz papinih ruku (*apostolice sedis dono*), papa je univerzalni vladar, koji ima moć nad svjetovnim vladarima i pravo da im upravo on podjeljuje ili oduzima kraljevska ili carska prava¹⁵⁶ i kojem svjetovni vladari druguju potpuno pokornost i štovanje.¹⁵⁷ Zvonimir, nadalje „posavjetovavši se sa svojim prvacima“ (*meorum omnium consultu primatuum*) obećava plaćati svake godine o Uskrsu (*singulos annos in resurrectione domini*) dvjesto bizantskih zlatnika (*bizantinorum*) sv. Petru, odnosno Apostolskoj Stolici. Rečenica sa samoga kraja „zavjernice“ dodatno potvrđuje hipotezu o vazalstvu hrvatskog vladara prema papi. Zvonimir naime, u trenutku izgovaranja zakletve papi kaže da će kraljevstvo koje mu je Gebizon predao u ruke „vjerno držati“ (*fideliter retinebo*) i nikada ga neće „Svetoj Stolici oteti niti njega niti pravo na njega“ (*et illud suumque ius apostolice sedi aliquo ingenio aliquando substraham*). S druge strane F. Šanjek, analizirajući „zavjernicu“, trudi se dokazati da ona nema bitnih obilježja vazalske prisege karakterističnih za feudalne zakletve zapadne Europe srednjeg vijeka iako sadrži tipične izraze feudalne odanosti na relaciji „senior-vazal“ poput plaćanja „tributuma“ (*pensio*), obvezu povjerljivosti (*consilium*), zakletvu na vjernost (*ad fidelitatem*).¹⁵⁸

¹⁵³ F. Šanjek, „Zvonimirova „zavjernica“, 31.

¹⁵⁴ M. Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, 151.

¹⁵⁵ CD I, 139.

¹⁵⁶ Quod illi liceat imperatores deponere. (*Epistolae selectae*, vol 1., 204.)

¹⁵⁷ Quod solius pape pedes omnes principes deosculentur.

¹⁵⁸ F. Šanjek, Zvonimirova „zavjernica“, 33.

9) Tijekom 1077. i 1078. valjalo bi datirati izaslanstvo kardinala Petra čiji boravak u našim krajevima potvrđuju četiri dokumenta. Njegovo poslanstvu u srednjovjekovnoj Duklji posvjedočeno je pismom pape Grgura VII. upućenom 9. 1. 1078. „Mihajlu, Kralju Slavena“ o kojem će više biti riječi u jednom od narednih poglavlja ovoga rada. Istog izaslanika spominje i znamenita darovnica kojom „Stjepan, negda svijetli vojvode Hrvata“ (*Stephanus, olim illustris dux Chroatorum*) dariva samostan sv. Stjepana Prvomučenika u Splitu, izdana u prisutnosti „Zvonimira moga gospodara, kraljice Lijepe, Radovana, sina kraljeva, Petra svećenika i kardinala, poslanika Rimske Crkve, Lovre nadbiskupa ... (*in presencia Suinimiri regis, domini mei, Lepe regine, Radouani filii regis, Petri presbyteri et cardinalis, legati romane ecclesie, Laurenti arciepiscopi* ...).¹⁵⁹ U kartularu istoga samostana sačuvan je oporuka opata Dabre (Dabrone) koji pred brojni svjedoci, među inima nadbiskupom Lovrom i kardinalom Petrom ostavlja svu svoju imovinu spomenutoj zadužbini.¹⁶⁰ Kardinal Petar (*presbyterum Petrum cardinalem*) i nadbiskup Lovro pojavljuju se, ponovo kao svjedoci u sporu oko nekih zemalja između Petra Crnog i Streze, ujaka kralja Zvonimira.¹⁶¹ Na temelju podatak da se spor vodio u Šibeniku (*in Subenico*), D. Mandić pretpostavlja kako se papinski poslanik zadržao u tom gradu na putu prema Zadru od kud je onda krenu za Rim.¹⁶²

10) 1079./1080. u Ninu se održava provincijalni sabor pod predsjedanjem papinog legata Ivana. Vijest o ovom saboru i poslaniku donosi nam samo Toma Arhiđakon koji piše: „U to je vrijeme održana sinoda u gradu Ninu pod vodstvom kardinala Ivana, izaslanika Apostolske stolice“. ¹⁶³ Od istog autora doznajemo da se sabor održao pod predsjedanjem papinog legata Ivana, gdje je kralj Zvonimir na pritužbu (*proclamacionem*) nadbiskupa Lovre vratio splitskoj nadbiskupiji crkve sv. Stjepan i sv. Marije u Solinu. Na temelju analize Tomina teksta, M. Matijević Sokol iznosi pretpostavke da je Toma imao pred očima jednu vjerodostojnu ispravu i da je nju vrlo korektno unio u svoju „Salonitansku povijest“. ¹⁶⁴ Na drugom opet mjestu ista autorica pretpostavlja da se na saboru raspravljalo o povratu crkvene imovine što bi onda bio direktan odjek odluka Lateranskog koncila održanog 19. 11. 1078. ¹⁶⁵

Iz prethodnih navoda se vidi da su naši povjesničari pri određivanju kronološkog reda održavanja sabora uglavnom slijedila Tominu priču koju su onda manje ili više upotpunjavali drugim raspoloživim podacima. Polazeći od već spomenute premisa da se Toma pri sastavljanju svoga djela služio dobrim dijelom pisanim izvorima (*partim scripta*), jednim dijelom usmenom predajom (*partim relata*) a neke je događaje i osobe „rekonstruirao“ slijedeći mišljenje drugih (*partim opinioneme sequentes*) te da njegovo djelo krije cijeli niz

¹⁵⁹ Documenta, 119., CD. I, 164-165. Na temelju ovog dokumenta L. Margetić zaključuje kako nema nikave sumnje da je povlačenje posljednjeg Trpimirovića u samostan znak daljnjeg jačanja kraljevske vlasti i da u tome papin legat ima jasnu ulogu potpore Zvonimiru. (L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 301.)

¹⁶⁰ CD I, 166.

¹⁶¹ CD I, 166.

¹⁶² D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, 319.

¹⁶³ Hic tempribus celebrata fuit synodus in ciuitate Nonensi sub Iohanne cardinali apostolice sedis legato. (HS, 80.)

¹⁶⁴ M. Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, 152.

¹⁶⁵ HS, 81.

kronoloških pogrešaka, sam od sebe se nameće zaključak da bi cjelokupnoj Salonitanskoj povijesti trebalo prilaziti manje rigidno. S. Kovačić ističe da mjesto, vrijeme i odluke pojedinih sinoda nisu niti bile u fokusu Tomina interesa što je vidljivo iz paušalnog pristupa cijeloj problematici. Tako, primjerice ništa ne govori o glasovitom pokrajinskom ili, bolje nacionalnom saboru održanom u Splitu oko 925. dok samo spominje, i to kronološki posve neodređeno sabor na koju su trebali doći biskupi iz Gornje Dalmacije postradali na putovanju ili reformnu sinodu na kojoj je bio svrgnut nadbiskup Dabral. Kovačić se pita zašto bi uostalom kroničar Tomina profila trošio vrijeme i skupu pergamenu na prepisivanje ili opširno prikazivanje onoga što se već čuvalo u biskupskoj ili kaptolskoj pismohrani i to u obliku originalnih dokumenata, za što je opet bilo očekivati da će biti sigurnije sačuvano za buduće generacije nego li podaci iz neke kronike.¹⁶⁶ Prihvaćajući Kovačićevo razmišljanje, držim da je puno važnije staviti fokus na saborske odluke i njihov konkretni utjecaj na ondašnje crkvene i političke prilike nego li se gubiti u jalovim pokušajima da se odredi točno vrijeme ili mjesto njihov održavanja.

V. Stanje Crkve u 11. st.

Klunijevska reforma pokrenuta pod opatom Bernom i Odom nije unijela neke posebne novosti u samostanski život, već je čini se samo pojačala, naglasila zahtjeve za jedinstvenim odijevanjem, skromnijim jelom, intenzivnijom šutnjom, odricanjem od vlasništva i poslušnosti, dakle stavila naglasak na one bitne sastavnice monaškog života. No, upravo će tim skromnim reformnim zahtjevima pothvat Clunya uspjeti postati duhovnom uvertirom pregalaštvu nekolicine papa da se konačno i u potpunosti obračunaju s anomalijama nastalim uslijed višestoljetne sprege službenika oltara sa svjetovnim vlastima. Poziv na sve veću čistoću Crkve i njezinih službenika, kojeg će kasnije svesrdno podržati rimska kurija počeo je kao tihi glas iz samostana i pustinjačkih naseobina a prvi promicatelji novoga proljeća Crkve nisu bili papinski koncili i legati nego sveti monasi i lutajući propovjednici. Jedan od prvih takvih promicatelja obnove crkve biti će sv. Romuald, dobro poznat iz životopisa Petra Damiana koji će prvi identificirati simoniju kao herezu i kao jedna od ciljeva svoga djelovanja postaviti nakanu da „pretvori cijeli svijet u eremitorij“.¹⁶⁷ Moglo bi se reći da su asketski ideali potaknuti iz monaških centara bacili novo svjetlo na anomalije Crkve i društva u ranom srednjem vijeku. Ne čudi onda što se Petru Damianu činilo da cijeli svijet njegova vremena nije ništa drugo doli proždrljivost, pohlepa i požuda.¹⁶⁸ O kakvim se sve anomalijama radilo dobro dočaravaju retorički dramatični, na momente pretjerani izrazi jednog od najvažnijih predstavnika reformne frakcije biskupa Brune od Segnia (Bruno Signiensis episcopus) iz njegovog Traktata o simonistima (*Libellus de symoniacis*): „Cijeli svijet je uronio u zlo, ponestalo je svetosti, pravednost je slabila, a istina je bila pokopana. Nepravednost je kraljevala, pohlepa imala prvenstveno, Šimun Mag je posjedovao Crkvu, biskupi i svećenici su se predali užicima i bludništvu. Svećenici se nisu stidjeli uzimati k sebi

¹⁶⁶ S. Kovačić, „Toma Arhiđakon, promicatelj crkvene obnove“, 44.

¹⁶⁷ Henrietta Leyser, „Clerical purity and re-ordered world“, u *The Cambridge History of Christianity*, vol. IV: Christianity in Western Europe, c.1100–c.1500, Cambridge: Cambridge University Press, 2009., 14.

¹⁶⁸ Totusi itaque mundus hoc tempore nihil est aliud gula, avaritia atque libido. (PL 144, 15.)

žene, (štoviše) ženili su se javno, ugovarali su grešna zajedništva i pokušavali ih učiniti legalnima, premda su se prema zakonima obavezali da neće stanovati u istoj kući sa ženama. ... A što je bilo još gore, jedva bi se našao poneki među njima koji nije bio simonist ili koji nije bio zaređen od strane simonista“.¹⁶⁹ Riječi biskupa Bruna jasno daju naslutiti, a kasniji razvoj događaja to višestruko potvrđuje da se reformna Crkva prvenstveno trebala suočiti sa izazovima navedenim u njegovim žalopijkama, dakle široko rasprostranjenom praksom nikolai(ti)zma ili oženjenih svećenika,¹⁷⁰ zatim pribjegavanje simoniji u vidu kupovanja ili prodaje duhovnih službi te postavljanje biskupa i opata od strane svjetovne vlasti, što će onda rezultirati nizom problema vezanih uz tzv. investituru i općenito uplitanjem svjetovne vlasti u crkvene poslove. Doista, može se slobodno reći da u tisućljetnoj povijesti kršćanstva nikad dotad nije bila toliko naglašena sprega službenika oltara sa svjetovnim vlastima i, kao posljedica takvog odnosa, za Crkvu pogibeljno posvjetovnjačenje klera.¹⁷¹

Zbog svega toga Crkva će se početi energičnije suprotstavljati navedenim anomalijama već u prvoj polovici 11. st. pa je tako, primjerice sabor u Paviji 1022. strogim dekretima udario na simoniste i nikolaite. Papa Benedikt VIII. (1012. – 1024.), nastojao je oko sazivanja te crkvene sinode koliko zbog unutarnjih reformnih pitanja u Crkvi vezanih uz dužnosti celibata, toliko i zbog ekonomskih razloga održavanja crkvene imovine, koja je svećeničkim ženidbama lako dospijevala u ruke njihove djece. Ali trebat će pričekati izvjesno vrijeme dok se pokret protiv ovih crkvenih zala ne omasovi, da bi onda kulminirao u potezima reformnih papa od sredine 11. st. Dok će borba protiv simonije i nikolatizma obilježiti skoro cijelo 11. st., pitanje laičke investiture postat će ključan fokus crkvene politike nakon 1075.¹⁷² To nam svjedoči pismo opata Wilbera, gorljivog pristaše reformne politike upućeno kralju Hermanu od Slama (Hermann von Salm), izabranog 1081. za njemačkog kralj od strane protivnika Henrika IV.: „Iznad svega možeš početi Gospodinu prinositi žrtvu poslušnosti čineći ovako: ukoliko nastojiš iščupati potpuno simonijsku herezu, prokletu od vječnosti do vječnosti, ukoliko ustraješ u iskorjenjivanju pogubnog korova kleričke nečistoće te ukoliko ti sam izbjegavaš dijeljenje crkvenih službi putem investiture“.¹⁷³ Glavni ideolozi ovog pokreta i njegovi najradikalniji predstavnici bili su kardinal Humbert i opat ili arhiđakon Hildebrand.

¹⁶⁹ Mundus totus in maligno positus erat, defecerat sanctitas, iustitia perierat, et veritas sepulta erata. Regnabat iniquitas, avaritia dominabatur, Symon magus eclessiam possidebat, episcopi et sacerdotes voluptati et fornicationibus dedit erant. Non erubescabant sacerdotes uxore ducere, palam nuptias facienabat, nefanda matrimonia contrahebant et legibus eas dotabant, cum quibus secundum leges nec in una domo simule habitare debebant ... Sed quod his omnibus deterius est, vix aliquis inveniebatur qui vel symoniacus non esset vel a symoniacis ordinatus non fuisset. (Bruno Signiensis, *Libellus de symoniacis*, MGH, *Libelli de lite imperatorum et pontificum*, vol. II, 546, 547.)

¹⁷⁰ Dobili su ime po skupini heretika imenovanih "nikolaiti", koji se spominju dva puta u Ivanovu Otkrivenju ili Apokalipsi (2, 6; 2, 15), a nastupaju kao lažni apostoli, za jelo traže meso idolskih žrtava i bludniče.

¹⁷¹ F. Šanjek, „Zvonimirova „zavjernica“, 27.

¹⁷² Ute-Renate Blumenthal, „Pope Gregory and the Prohibition of Nicolatism“, u: *Medieval purity and piety*, New York i London: Garland Publishing, 1998., 239.

¹⁷³ Sed maxime potestis acceptissimum Domino obedientie, sacrificium per hoc exordiri, si damnatam ab eterno et usque in eternum heresin simoniacam laboratis funditus extirpari, si exitiabilem clericorum incontinentiam persequendo radicatus facietis evelli, si et vos ipse in dandis ecclesiasticarum potestatum investituris devitatis prevaricari. (Carl Erdmann, Norbert Fickermann (ur.), *Briefsammlungen der Zeit Heinrichs IV.*, 1950., 41,42.)

Izdavši 1058. spis pod nazivom Tri knjige protiv heretika (*Libri tres adversus Simoniacos*), Humbert je upozorio na sve posljedice koje kršćanstvo trpi zbog negativnih pojava unutar Crkve, a njegova je zasluga što su simonisti u to vrijeme smatrani hereticima. Humbertova i Hildebrandova borba protiv simonije nije bila plod nekakvog pukog fanatizma, nego rezultat opravdane bojazni za opstanak Crkve kao institucije, tim više što se oko viših i nižih crkvenih položaja isplela čitava mreža gospodarskih i političkih interesa, što je simoniju činilo gotovo neiskorjenjivom.

Tragove pokušaja ili poticaja da se kleru nametnu određeni restriktivni oblici seksualnog ponašanja mogu se pratiti još od apostolskih vremena¹⁷⁴ ili u poticajima sv. otaca¹⁷⁵ no jasnije pravne odredbe u tom pogledu pronalazimo među odlukama koncila u Elviri kod Granade s početka 4. st., gdje 33. kan. donosi prvi poznati zakon o celibatu. Pod naslovom „O biskupima i poslužiteljima oltara koji se, naime suzdržavaju od svojih supruža“ stoji tekste naredbe: „Postoji suglasnost o potpunoj zabrani za biskupe, svećenike, đakone tj. za sve klerike, koji su u službi oltara da se suzdržavaju od svojih supruža i da ne rađaju djecu: ali tko je takvo nešto učinio, neka je isključen iz kleričkog staleža.“¹⁷⁶ Nicejski sabora 325. svoje restriktivne mjere izriče slijedećom formulacijom: „Veliki sinod striktno zabranjuje biskupima, prezbiterima, đakonima ili bilo kojem drugom članu klera kod sebe kriomice držati žene, osim ako se ne radi o majci, sestri, tetki ili nekoj drugoj osobi koja ne pobuđuje sumnju.“¹⁷⁷ Termin „subintroducta mulier“, koji ovdje pojednostavljeno prevodim po talijanskom¹⁷⁸ i engleskom predlošku¹⁷⁹ bez iznimke se pojavljuje u negativnom smislu i zapravo je sinonim za termin „foemina extranea“ (žena izvan obitelji ili strana žena) iz istog vremenskog razdoblja ili pak za „focaria“ (bludnica) i „concubina“ (priležnica) iz nešto kasnijih vremena.¹⁸⁰ Citirani kanon

¹⁷⁴ Dovoljno se sjetiti opomena sv. Pavala: „Treba stoga da nadglednik bude besprijekoran, jedne žene muž ...“ (I Tim 3,2.); „Đakoni neka budu jedne žene muževi ...“ (I Tim 3,12)

¹⁷⁵ Npr. preporuke sv. Jeronima (347.-420.) svećeniku Nepocijanu: „U tvoj mali stan (*hospitolum tuum*) ili malo kada, ili baš nikada, neka ne stupa ženska glava. Neka ti je uvijek na pameti da je stanovnika raja (*paradisi colonum*) žena izagnala iz države njegove (*de possessione sua*)“. (Sveti Jeronim, *Izabrane poslanice*, Split: Književni krug, 1990., 84.) Isti autor u svojoj raspravi s Jovinijanom tumači riječi sv. Pavla iz Tit 1,6 na način da ređenik ne smije dalje rađati djecu; te u drugim spisima ponavlja obvezu stalne suzdržljivosti za službenike oltara kao zajedničku praksu čitave Crkve uz formulu da su apostoli „bili ili djevci, ili suzdržljivi nakon ženidbe“ (*vel virgines vel post nuptias continent*), kao i „prezbiteri, biskupi i đakoni izabiru se ili kao djevci, ili udovci, ili da svakako nakon primljenog svećeništva trajno žive u čistoći“ (*presbyteri, episcopi, diaconi aut virgines eliguntur, aut vidui aut certo post sacerdotium in aeternum pudici*). Sv. Augustin (354-430.) u svojoj raspravi „De coniugiis adulterinis“ potvrđuje da su viši klerici, koji su bili prije oženjeni, nakon zaređenja obvezni na suzdržljivost. (Alfons Marija Stickler, *Celibat klerika: povijesni razvoj i teološki temelji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb: 2006., 23)

¹⁷⁶ A. M. Stickler, *Celibat klerika: povijesni razvoj i teološki temelji*, 13.

¹⁷⁷ Intredixit per omnia magna synodus, non episcopo, non presbytero, nec alicui omnino qui in clero est, licere subintroductam habere mulierem, nisi forte matrem, aut sororem, aut amitam, vele as tantum persona que suscipiones effugiunt.

¹⁷⁸ Questo grande sinodo proibisce assolutamente ai vescovi, ai sacerdoti, ai diaconi e in genere a qualsiasi membro del clero di tenere delle donne di nascosto ...

¹⁷⁹ The great Synod has stringently forbidden any bishop, presbyter, deacon, or any one of the clergy whatever, to have a subintroducta dwelling with him ...

¹⁸⁰ Henry Charles Lea, *History of Sacredotal Celibacy in the Christina Church*, vol. 1, New York: The Macmillna Company, 1907., 47.

Nicejskog sabora važan je ujedno zbog toga jer će služiti kao teološka-pravna osnova za sve daljnje pokušaje nametanja celibata. Pozivajući se na prethodne odluke općih sabora, papa Leona Velikog i napose Grgura Velikog, Grgur VII. jasno i nedvosmisleno naglašava da su bračne veze potpuno zabranjene članovima triju crkvenih redova tj. svećenicima, đakonima i podđakonima.¹⁸¹

Stvarnost Crkve na počecima 11. st. jasno pokazuju da sve restriktivne mjere iz prošlosti i svi propagirani ideali imali vrlo mali učinak u bobi protiv jednog takvog elementarnog ljudskog nagona. U gotovo svim zemljama živjeli su seoski svećenici zajedno sa ženama bilo u pravom braku, bilo u konkubinatu a ista praksa nije bila rijetkost ni među gradskim klerom ili članovima kaptola. Nešto rjeđi slučajevi bili su oni biskupa ili iskvarenih monaha koji su javno živjeli sa ženama. I dok se konkubinats nekog biskupa, opata i monaha vjerojatno gledao prijekim okom, kao nešto izvanredno i skandalozno, kod seoskog svećenstva se uglavnom velikodušno tolerirao.¹⁸² Ideal celibata bio je previše uzvišen i zahtijevan da bi ga razumjeli i slijedili pripadnici klera regrutirani uglavnom iz nižih društvenih slojeva, slabe teološke i duhovne izobrazbe, osuđeni na teški seoski život, zasigurno još teži bez pomoći žene. Zaključak je jasan: do 11. st. bilo je posve normalno da biskupi, svećenici i đakoni budu oženjeni i imaju djecu.¹⁸³ U Milanu, piše kroničar, svi su svećenici i đakoni imali žene. Oko 1020. firentinski biskup Hildebrand službeno je oženjen, a njegova žena ima pravo govora pri javnim sudovima.¹⁸⁴ Pokušaj pape Lava IX. da na saboru u Rheimisu osudi pojavu nikolijatizma kroničar Orderic Vitalis ovako je komentirao: „Klerici su bili spremni odustati od nošenja oružja, ali su se gnušali pomisli da se odvoje od svojih ljubavnica i žive čudoredno“. ¹⁸⁵ Jedno stanje klera u tom vremenu jasno pokazuje primjer iz samog Rimu, gdje car Henrik III., nakon smrti pape Grgura VI. nije mogao naći skoro ni jednog domaćeg klerika koji ne bi bio nedostojan preuzeti službu velikog svećenika bilo zbog svoje nepismenosti, ili zbog okaljanosti simonijom ili zbog života u konkubinatu.¹⁸⁶ Slično stanje zatičemo u jednom drugom vrlo uglednom biskupskom sjedištu gdje je „u vrijeme prije spomenutog rimskog prvosvećenika (Stjepana IX., izabran 2. 8. 1057.), Guido, nepismen čovjek, simonist bez ikakva srama, živio u konkubinatu i pustošio milansku crkvu“. ¹⁸⁷ U vrijeme pape Nikole II. sav je kler u napuljskom kraljevstvu, od najvišeg do najnižeg živio sa ženama.¹⁸⁸ U vrijeme pape Grgura VII. samu crkvu „blaženoga apostolskog prvaka“ (*beati apostolorum principis*)

¹⁸¹ Quod decretum beati pape Leonis posteriores sancte Romane ecclesie pontifices, maxime doctor eximius Gregorius, ita pro lege sanxerunt ut deinceps tribus his ordinibus ecclesiasticis, sacerdotibus leuitis et subdiaconibus, uincula coniugalia omnino sint prohibita. (Epistolae Vagantes, 21.)

¹⁸² Humbert Jedin, *Velika povijest Crkve III/1.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2001., 382.

¹⁸³ H. Leyser, „Clerical purity and re-ordered world“, u *The Cambridge History of Christianity*, 19.

¹⁸⁴ N. Tomašević, *Kronika kršćanstva*, 121.

¹⁸⁵ Kathleen G. Cushing, *Reform and the Papacy in the Eleventh Century*, Manchester and New York: Manchester University Press, 2005., 15.

¹⁸⁶ Arnold Harris Mathew, *The Life and Times of Hildebrand, Pope Gregory VII*, London: Francis Griffiths, 1910., 5.

¹⁸⁷ Bonizoni, *Liber ad amicum*, 591.

¹⁸⁸ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 71.

okupiralo je više od šezdeset kanonika ili „čuvara“ (*mansionarii*)¹⁸⁹ „neki oženjeni laici, brojni svećenici sa konkubinama“ (*laici coniugati et plerique concubinati*) čija je dužnost bila danju i noću čuvati spomenutu crkvu; svi oltari osim najvažnijih bili su po pod njihovom kontrolom (*in quorum potestate omnia preter maius erant altaria*) te su ih prodavali za potrebe svakodnevnih molitava. K tome, svi su brijali brade i na glavi nosili mitre (*omnes barba rasati et mitra sin capite portantes*) govoreći da su svećenici i kardinali (*sacerdotes et cardinales se esse dicebant*).¹⁹⁰ U njemačkoj je utjecaj oženjenog klera bio tako velik da je nadbiskup Bremena, Adalbert, u želji da izbjegne veće zlo skoro pristao dati legalnost svećeničkim brakovima. Da nije riječ o pretjerivanju potvrđuju daljnje žalopojke biskupa Brune (*Bruno episcopus Signinus*): „Takva je bila Crkva, takvi su bili biskupi i svećenici, takav je bio čak i sam rimski prvosvećenik, koji bi trebao svijetliti svima drugima. Sva je sol obljutavila i nije ništa ostalo s čim se moglo začiniti i da nam Gospodin Sabaot nije ostavio sjeme bili bi smo kao Sodoma i nalikovali na Gomoru“.¹⁹¹

Više od moralnog problema, praska oženjenih svećenika predstavljala je ekonomski problem jer su bogate posjede, patrimonije i ostala dobra Crkve pribavljali „sramotni očevi za svoje sramotne sinove“ (*inafames patres infamibus filiis adquirunt*), o čemu lamentiraju uvodne riječi Benedikta VIII. (*prefatio Bennedicti pape VIII.*) odlukama sabora iz 1022.¹⁹² Praksa da sinovi nasljeđuju očeve u vršenju crkvenih službi dovela je u pojedinim područjima do stvaranja pravih svećeničkih „dinastija“ poput one iz koje potječe Aelred od Rievauluxa. Takvi su „nasljedni svećenici“ ponekad uživali posve ugledne položaje. „Knjižica o početku i napretku crkve u Durhamu“ (*Libellus de exordio atque procursu istus hoc est Dunhelmensis ecclese*) navodi da još Aelredov pradjed, kao svećenik imao zadatak brinuti od neraspadnutom tijelu sv. Chutberta, točnije rezati mu kosu i nokte a sličnu su službu, za neke druge svece obavljali njegov djed i otac. Usred sve većeg pritiska nadbiskupa od Yorka, pristase reforme ovaj posebni svijet nasljednog svećeništva polako doživljava svoj suton pa je tako već Aelredov otac najprije doživio potpunu minimalizaciju svoje uloge kada brigu o svetačkim relikvijama preuzimaju regularni kanonici, dakle klerici koji održavaju celibat da bi se kasnije, zajedno sa sinom odrekao svih obiteljskih prava ulaskom među redovnike cistercite.¹⁹³ Naličje ovakve prakse bilo je svakako i to što je svećenstvo većina novca trošilo na uzdržavanje vlastitih obitelji umjesto u karitativne svrhe ili poboljšanje i proširenje crkvenih posjeda. K tome, nekoliko generacija svećenika iz iste obitelji moglo je uzurpirati korištenje prihoda s crkvenih dobara u trajanju od skoro jednog stoljeća ili pak dovesti do

¹⁸⁹ Slične „čuvare“ spominje *Historia custodum Arentinorum* u katedrali u Arezzu 70-ih godina XI. st., od kojih su neki bili laici, neki svećenici, većina njih oženjeni. (I. S. Robinson, *The Papal Reform of the Eleventh Century*, 226.)

¹⁹⁰ Bonizoni, *Liber ad amicum*, 603.

¹⁹¹ *Talis erat ecclesia, tels erant episcopi et sacerdotes, tales et ipsi Romanni pontifices, qui omnes alios iluminare debebant. Omne sal erat infatuatum, neque areat aliquid in que condiretur, et nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset et quasi Gomora similes essemus.* (Bruno Signiensis, *Libellus de symoniaciis*, 547.)

¹⁹² MGH, *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, vol. I, 71.

¹⁹³ H. Leyser, „Clerical purity and re-ordered world“, 13.

potpunog gubitka istih.¹⁹⁴ Ne čudi onda što će kroničar Adam iz Bremena oduševljeno hvaliti biskupa Libentiusa iz Hamburga zbog toga što je umnožio prihode katedrale kupnjom posjeda i protjerivanjem žena kanonika. Jedan od rezultata biskupova poteza bio je i taj da je u gradu postalo skoro nemoguće pronaći osobu u potrebi iz čeg se onda, posredno može zaključiti koliko se crkvenih prihoda trošilo na uzdržavanje obitelji klera nesklonog održavanju celibata.¹⁹⁵ Bonizo pak hvali Grgura VII. što je pokušao uvesti red „u Rimu u kojem je bilo puno pokvarenih ljudi, mrzitelja pravednosti, sinova i srodnika svećenika konkubinaraca“.¹⁹⁶

Drugo veliko zlo koje je potresalo ondašnju Crkvu bila je tzv. simonija, kupnja i prodaja duhovnih dobara, termin skovan iz imena Šimuna Maga, koji je od apostola Pavla i Ivana htio kupiti moć dijeljenja Duha Svetoga te tako zaslužio strogu osudu: „Novac tvoj zajedno s tobom propao kad si mislio dar Božji novcima steći!“ (Dj 8, 9-21). Već su od 4. stoljeća na sinodama i koncilima objavljivane stroge zabrane takvog postupanja u Crkvi izniklog, vrlo vjerojatno na temeljima rimskih i ranosrednjovjekovnoj praksi ubiranja taksi za posvete, dijeljenje sakramenata, pokope, preuzimanja službi itd. Grgur Veliki utvrdio je tri oblika simonije: u novcu i poklonima (*munus a mano*), u uslugama (*munus ab obsequio*) i u zagovoru (*munus a lingua*). Ono što je važno istaknuti, jest činjenica da je isti papa onoga tko se ogriješio simonijom o Duha Svetoga, izravno etiketirao heretikom.¹⁹⁷ Tako je snažnije od nikolaitizma, kupovanje duhovnih službi dovelo do toga da je Crkva gotovo posve izgubila svoju neovisnost. „Od vremena Otonovaca“, mišljenje je kardinala Silva Candide „proširila se po Njemačkoj, Galiji i cijeloj Italiji pomama uzajamne prodaje (crkvenih službi)“, kada su „zemaljski kraljevi i vladari svu svoju moć, svu svoju silovitost, svu dosjetljivost, svo znanje iskoristili kako bi napadali i potpuno prisvojili crkvene posjede koji su im bili povjereni na čuvanje“.¹⁹⁸ Stoga i ne čudi zaslužena Božja kazna jer su „Otonovci koji su, više od svih drugih kraljeva prije njih prisvojili svećeničke službe izumrli već nakon tri generacije (u muškoj liniji)“.¹⁹⁹ Praksom koja je uzela maha od vladavine Otonovaca svjetovni gospodar, primjerice kakav gradski prior ili knez, mogao je kupiti duhovnu službu i prodati je ili pokloniti jednom od svojih kandidata. Kupivši duhovni naslov, crkvenu čast mogao je samim time imenovati biskupom čovjeka po svom izboru, a i papinska služba se u ono doba povremeno prodavala određenim kandidatima. Od slikara zidnih slika u aachenskoj katedrali doznajemo da mu je car Oton III., kao nagradu za uloženi trud ponudio jednu talijansku

¹⁹⁴ Earl Evelyn Sperry, *History of clerical celibacy in western Europe to the time of the Council of Trent*, Syracuse N. Y., 1910., 21.

¹⁹⁵ Ute-Renate Blumenthal, „Pope Gregory VII. and the Prohibition of Nicolaitism“, u *Medieval Purity and Piety*, 241.

¹⁹⁶ Erant preterea Romae multi pestilentes iustitiam odientes, ut concubinatorum sacerdotum filii et prpinqui (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 603.)

¹⁹⁷ H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/I.*, 383.

¹⁹⁸ ... hanc reciprocatae venditionis rabiem grassatam per Germaniam et Gallias totamque Italiam a temporibus Ottonum ... reges saeculi et principes . . . omnem suam potestatem, omnem terrorem, omne ingenium, omne studium ad expugnandum et sibi penitus vendicandum res ecclesiasticas, quibus tutores dati fuerant, transferunt (Humbertus de Silva Candida, *Libri tres adversus Simoniacos*, vol. I, 204, 206.)

¹⁹⁹ Ottones, prae omnibus ante se regibus sacerdotalis officii praesumptores, vix attigere tertiam generationem. (Humbertus de Silva Candida, *Libri tres adversus Simoniacos*, vol. I, 217.)

biskupiju, no on je to odbio jer je zemaljski vojvoda zahtijevao da oženi njegovu kćer.²⁰⁰ Međutim, simonijskom praksom osim laika, bili su uprljani i predstavnici višeg i nižeg klera, čak i monasi po samostanima. U Regensburgu, biskup je 976. potrošio cijelo crkveno blago kako bi svome nećaku osigurao nasljedstvo.²⁰¹

Dobru ilustraciju lošeg utjecaja simonijskih praksi na moralni ali i materijalni položaj Crkve pronalazimo u brojnim pritužbama Berengara (*querimonia Berengarii*), vikonta od Narbonne (*vicecomitis Narbonensis*) i gradskog prokonzula (*urbis proconsul*) iznesenima na crkvenom saboru u Toluluseu (1056.), pred legatima pape Viktora II. (*Victoris secundis papa legatis*) a usmjerene protiv Wifreda, mjesnog nadbiskupa. Svoje izjave tužitelj započinje opisom vladanja njegova ujaka/strica (*avunculi mei*) kada je nadbiskupija Narbonne bila jedna među najboljima između Rima i krajeva Španjolske (*unus erat ex melioribus que sunt de Roma usque Hispianim finibus*), bogato opskrbljena vlastelinstvima i zamkovima (*villis atque castellis ditatus*), posjedima i alodijalnim zemljištima (*praediis et alodiis locupletatus*) a sama je katedrala bila ispunjena knjigama (*plena erat codicibus*) i urešena pozlaćenim slikama (*aureis adornata tabulis*), kutijicama (*scriniis*) i križevima (*crucibus*) te sjajila od zlatnih kruna i dragocjenog kamenja. Glasovi brojnih kanonika (*canonicorum multorum voces*) su se čuli u određene sate, molitve su se uzdizale (*orationes dabantur*) i sva dobra djela su napredovala (*et omnium bonorum operum incrementis*). Nakon smrti prethodno spomenutoga nadbiskupa u Narbonnu grof Wilfred dolazi kod tužiteljeva oca kako bi kupio biskupski položaj za svoga sina koji je tada bio dječak od svega deset godina (*qui none erat adhuc bisi decem annorum*). Nakon prvotnog odbijanja, tužiteljev otac „vidjevši ga tako potresenog i neprijateljski raspoloženog prema nama, podvrgnuo se željama i zahtjevima Wifreda i primivši sto tisuća solada ili zlatnih šilinga (*centum milla solidis*) za sebe i grofa Rodeza kao cijenu biskupskog položaja (*pretium pro episcopatus*), mi ga dadosmo Wifredovu sinu, našem biskupu“. Nakon što je novi nadbiskup bio ustoličen u katedrali i narastao u dobi i časti nevolje su počele ne samo za tužitelja protiv kojeg je pokrenuo „okrutni rat“ (*fecit mihi guerram crudelem*) tako da je „skoro 1000 ljudi stradalo sa obje strane“ (*ex utraque parte fere millia homines*) nego i za samu Crkvu jer je, da bi namaknuo sredstva za svoje ratne pohode „od Boga i njegovih službenika oteo (*abstulit Deo et famulantibus ei*) zamkove i vlastelinstva, imanja i posjede prije spomenutih crkava, zajedno s prihodima i posjedima kanonika i onoga što su imali zajednički te ih dade đavlu i njegovim bojovnicima (*deditque diabolo et militantibus illi*)“.²⁰² Za pretpostaviti je da je ovakva bestidna trgovina bila iznimka; vjerojatno je da je u većini slučajeva za investituru velikih crkvenih posjeda postojala manje-više čvrsta taksa.²⁰³ Biskupija u Albi prodana je za 5000 šilinga. Biskupsko sjedište u Firenci sredinom 11. st. stajalo je navodno 3000 funti.²⁰⁴

²⁰⁰ N. Tomašević, *Kronika kršćanstva*, 121.

²⁰¹ Ibid.

²⁰² Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. XIX, Venetiis: apud Antonium Zatta, 850.

²⁰³ H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/1.*, 383.

²⁰⁴ N. Tomašević, *Kronika kršćanstva*, 121.

Nerijetko jedno zlo je išlo pod ruku s drugim, simonija s kršenjem celibata. Rječit primjer donosi nam oštro pismo pape Grgura VII. upućeno „slavnom kralju Angla“ Vilimu Osvajaču (*excellentissimo filio glorioso regi Anglorum*) u kojim ga potiče da protjera biskupa Juhela iz biskupije Dol u Britaniji (*episcopus Dolensis ecclesiae, quae Britannicae provinciae principalis est sedes*). Taj je biskup, jednom zlu dodao drugom, najprije simonijom dograbivši biskupski položaj a onda se požurio postati nikolaita ne stidjevši se javno proslaviti vjenčanje, sa ženom dobiti djecu a kad su mu djeca poodrasla počeo je dijeliti crkvena imanja kao njihov miraz.²⁰⁵

S obzorom na naveden primjere ne čudi što je problem simonije dovest do žive rasprave između dvojice glavnih suradnika papa Lava XI., kardinala Petra Damijanija i Humberta (Humbertus de Silva Candida), različitih po temperamentima i pogledima na akutni problem onovremene Crkve. Petar je bio strastven čovjek, asketa i mistik, pisac brojnih djela o duhovnom životu, moralist koji je gorućom revnošću kritizirao mane svoga vremena dok je Humbert hladni intelektualac, čovjek više zaokupljen pravednošću nego li ljubavlju, više pod utjecajem apstraktnih argumenta nego li praktičnim razmatranjem ljudskih potreba.²⁰⁶ Petar Damiani je napisao svoj „Liber gratissimus“, u kojem je razvio teološki ispravno gledište o valjanosti simonističkih ređenja; Humbert de Silva Candida u prve dvije knjige svog najpoznatijeg djela „Libri tres adversus Simoniacos“ proglašava simonijska ređenja nevaljalim.²⁰⁷ Razne anomalije i promišljanja o njihovim uzrocima, posljedicama i načinima saniranja doprinijela su tome da je poziv za slobodom i neovisnošću Crkve postaju sve prisutniji i glasniji istovremeno oblikovavši novu viziju poslanja Crkve u svijetu. Za razliku od prethodnih razdoblja kada se pod krovim pojmom „ecclesia universalis“ nije vodilo računa o specifičnim razlikama vjerskog i političkog, klerika i laika, Crkve i države, budući se sve promatralo u cjelini općih interesa kršćanskog društva, Crkva se od sredine 11. st. sve intenzivnije trudi kreirati jasniju distinkciju onoga što spada na Crkvu a što na državu, što na klerički a što na laički stalež. Objektivno gledajući ona drugog puta i nije imala ukoliko je htjela spasiti slobodu i učinkovitost svoga pastoralnog poslanja i djelovanja te prebroditi krizu prouzročenu praskom laičke investiture.

VI. Situacija na našem području

Primjeri sličnih zloupotrebe crkvenih službi na našem području u istom vremenu, dakle u 11. st. dosta su rijetki i mogu se naći u svega par narativnih ili diplomatskih izvora. Interesantno je da su nam narativna i diplomatska vrela sačuvala tek nekoliko primjera nikolaitizma, dok izgleda da simonija na našem području nije uhvatila nikakvog maha ili barem naši

²⁰⁵ Qui etiam nec hoc scelere contentus iniquitatem super iniquitatem apposuit et, quasi simoniacum esse parum et pro nihilo deputaret, nicolaita quoque fieri festinavit. Nam in ipso tam perniciose adepto episcopatu nuptiis publice celebratis scortum potius quam sponsam ducere non erubuit, ex qua et filios procreavit ... Nam adultas ex illicito matrimonio filias, praediis ecclesiae et redditibus nomine dotis collatis atque alienatis, scelere immanissimo maritavit.

²⁰⁶ Brian Tierney, *The crisis of church and state 1050-1300*, Toronto: Univesity of Toronto Press, 1990., 33.

²⁰⁷ H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/1.*, 400.

srednjovjekovni autori nisu imali potrebu takve primjere zabilježiti.²⁰⁸ Jedinu iznimku čine puno raniji „slučaj“ salonitanskog nadbiskupa Maksima (598. – 610.), koji je izabran potkupljivanjem (*non sine symonica labe*) i nezakonito posvećen. Drugi, nedovoljno jasan osvrt na simoniju nalazi se, pak u dokumentu iz puno kasnijeg vremena, točnije iz 1168/70. u kojem papa Aleksandar III. daje naputke svome legatu, nadbiskupu splitskom Gerardu kako se ima postaviti u nekim spornim pitanjima.²⁰⁹ Razlog za izostanak simonijskih praksi N. Klaić vidi u tome što su biskupsku čast u dalmatinskim gradovima mahom obnašali pripadnici patricijskih obitelji u čemu državna vlast tj. Bizant nije imala nikakvog udjela.²¹⁰ I, zaista osim prijestolnice Zadra, čiji je prior od kraja desetog stoljeća ujedno imao položaj upravitelja cijele pokrajine, ta se vlast u ovom periodu nije osjećala ni po čemu drugome osim po datiranju dokumenata i pjevanju počasnih lauda carevima prilikom blagdana što je onda i značilo da je dalmatinsko plemstvo prepušteno samo sebi u organizacij i podijeli vlasti,²¹¹ bilo svjetovne bilo crkvene. No to opet pruža logično objašnjenje samo za određeni vremenski period kada ja slaba bizantska vlast zadržala nominalno vrhovništvo a vlast se hrvatskih vladara nije dostatno učvrstila, kao i za određena područja i gradove izvan neupitnog vrhovništva hrvatskog vladara. Meni se čini da bi, pored komunalne neovisnosti i uzurpacije vrhovne crkvene i svjetovne vlasti u rukama pojedinih patricijskih obitelji razlog izostanka simonije trebalo tražiti u skromnoj ekonomskoj podlozi brojnih naših biskupija i opatija koje nisu bile atraktivne nekome izvan okvira lokalne elite.

Najpoznatiji primjer nikolaitizma iz hrvatskog ranosrednjovjekovnog perioda svakako je „slučaj“ nadbiskupa Dabrala (Dabralis) o kojem opširno pripovijeda Toma Arhiđakon u XIV. i XV. poglavlju svoje Salonitanske povijesti. Prvo što nam Toma otkriva o Dabralu jest to da je on naslijedio nadbiskupa Pavla²¹² u „vrijeme spomenutih vladara“ (*temboribus principum predictorum*) a to bi bilo „tempore Basilii et Constantini imperatorum Constatninopolitanorum et Cresimirus, eorum patricii et regis Chroatorum“, dakle vrijeme Bazilija II. (Bugaroubojica), Konstantina VIII. te Krešimira III.²¹³ Navedeni kronološki podatak krije pogrešku u dataciji bizantskih vladara s obzirom da Bazilije II. umire 1025. a njegov brat i nasljednik Konstantin VIII. 1028. Podatak o Krešimiru III. čija se vladavina obično smješta između 1000. i 1035. mogao bi biti točan. Nešto precizniju dataciju o početku Dabralove vladavine pruža nam diplomatska građa jer se posljednji put njegov prethodnik,

²⁰⁸ Da se tome ne treba čuditi potvrđuje najveći stručnjak za simoniju kardinal Humbert (Humbertus de Silva Candida) svojom izjavom da je simonija „harala kroz Njemačku i Galiju i cijelu Italiju od vremena Otonovaca do cara Henrika (II)“

²⁰⁹ De simonice vero ordinatis iuxta postulationem tuam certum non possumus dare responsum ... (CD II, 122.)

²¹⁰ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 370.

²¹¹ Zrinka Nikolić, *Rođaci i bližnji*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2003., 139.

²¹² Bulić i Bervaldi ne prihvaćaju Dabrala kao izravnog Pavlova nasljednika tj. između Pavla i Dabrala navode biskupa Martina. Njihovo mišljenje da je Martin naslijedio Pavla na splitskoj nadbiskupskoj stolici podupire L. Margetić to više što „Rimski katalog“ salonitanskih i splitskih nadbiskupa navodi da je do 1024. godine koadjutorom splitskom nadbiskupu bio neki Martin. Na temelju tog podatka izvodi se zaključak da je Pavlov koadjutor preuzeo 1024. upravu nad splitskom nadbiskupijom, premda je Pavao živio do 1030. Međutim, očito nije više imao snage izravno upravljao nadbiskupijom jer je, kako je sam naveo bio „bolestan tijelom“ te shrvan godinama, bez imanja i novca.

²¹³ HS, 57.

nadbiskup Pavao (*nel tempo di Paulo arcivescouo*) spominje u jednom dokumentu koji se datira poslije 1020. godine.²¹⁴ N. Crnoković, slijedeći „akribijsku revnost“ N. Klaić tvrdi da je Dabral ustoličen za splitskog metropolita tek nakon smrti Bazilija II. (1035.) i Konstantina VIII. (1028.) pa čak i po smrti Krešimira III. koju datira oko 1030.²¹⁵ Na drugom opet mjestu tvrdi da Dabralova investitura na stolicu sv. Dujma, u svrhu ostvarenje punog jedinstva zemlje nije postignuće Petra Krešimira IV., vjerojatno ni njegova oca Stjepana I. a možda čak ni Krešimira III.²¹⁶

Nakon uvodnih podataka o njegovom prethodniku i početku vladavine Toma za Dabrala kaže da je bio moćan i plemenit (*potens et nobilis*), da je živio onako kako mu se htjelo (*quicquid sibi placebat hoc licere putabat*), zatim da je živio poput laika (*quasi laycus*), dapače da je imao ženu i djecu.²¹⁷ Ne čudi onda što je bio ogrezao u svjetovne poslove (*negottis qippe secularibus implicatus*) te se malo brinuo o duhovnim stvarima (*modicum spiritualia procurabat*). Najinteresantniji dio opisa je onaj u kojem Toma daje mašti na volju opisujući zvukove koji su dopirali iz nadbiskupskog dvora (*episcopium*), točnije cviljenje djece (*uagitibus paruularum*) i svađe služavki (*ancillarum tumultibus*).²¹⁸ Stavljajući naglasak upravo na te i takve osobine nadbiskupa Dabarala Toma će ga automatski staviti uz bok nekim drugim „negativcima“ sa liste salonitanskih i splitskih nadbiskupa, poput nadbiskupa Natalisa (Natalis) koji se oslanjao na moć svojih mnogobrojnih rođaka, bio neznalica (*esset inops scinetie*), nije se bavio čitanjem (*non lectioni erat deditus*) nego je gubio vrijeme na gozbama i svakodnevnim čašćenjima s rođacima i prijateljima (*sed epulis et cotidians conuiuiis cum cognatis et amicis uacabat*). Optužen pred papinskim legatom Ivanom, Dabral ne pokazuje znakove kajanja nego se brani da ima zakonitu ženu što je, po njemu posve sukladno običajima Istočne Crkve.²¹⁹ Papinski legat očito nije imao dovoljno razumijevanja za tadašnje prilike među klerom niti je prihvatio spomenuta opravdanja smatrajući ih bezvrijednima (*nullius fore moneti considerans*) a Toma dalje izvještava da je Dabral na sinodi sazvanoj u Splitu „za vječno“ (*in perpetuum*) lišen nadbiskupske časti.

Važno je odmah upozoriti da Tomin opisi Dabralova vladanja, osim što krije poneku kronološku pogrešku isto tako ne uspeva prikriti izrazito pristrane poglede. Ne čudi stoga što će N. Klaić Tomu proglasiti „neupućenim moralistom“ koji prošlost Dalmacije promatra jednostrano „očima latinskog svećenika“ zanemarujući, slučajno ili namjerno da su običaji istočne crkve na našem području imali puno veći i važniji utjecaj.²²⁰ Na drugom opet mjestu ista autorica konstatira da Toma prilike u splitskoj crkvi promatra sa stajališta zapadne a ne istočne crkve, „kojoj je Dalmacija u Dabralovo vrijeme također pripadala“ pa onda i ne čudi

²¹⁴ CD I, 60-61.

²¹⁵ Nikola Crnoković, *Hrvati za narodnih vladara: puti i stranputice*, Novalja: Matica hrvatska, 2007, 406.

²¹⁶ Ibid., 404.

²¹⁷ HS, 65.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Dicebat enim predictam mulierem sibi fore legitimam, quam ex consuetudine orientalis ecclesie secum poterat licite retinere. (HS, 64.)

²²⁰ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 367.

što „neopravdano napada Dabrala kao zločinca“.²²¹ Pristranost Tomina mišljenja o Dabralu indirektno se može prepoznati također u opisu kasnijih (nad)biskupa pobornika reformi, u prvom redu splitskog nadbiskupa Lovre i trogirskog biskupa Ivana čiji su životi i djelatnost prikazani u maniri prave hagiografije, puni superlativa i pohvala. U usporedbi s tim učenim i svetim pastirima Dabral poprima obrise vulgarnog bonvivana, osobe bez ikakvih skrupula, posve neadekvatnog za službu koje se uspio domoći. Svakako valja imati na umu da Toma nije bio Dabralov suvremenik pa taj dio njegove kronike postaje pripovijetka po strukturi vrlo slična njegovim nešto kasnijim živopisnim opisima djelovanja pojedinih protureformnih predstavnika. Analizirajući odlomak Tomine Historiae o svrgavanju nadbiskupa Dabrala N. Klaić konstatira da ono što se papinom poslaniku moglo činiti drskom isprikom prelata u stvari je bio jedan od običaja koji su istočnu crkvu odvajali od zapadne.²²² U jednom drugom radu ista autorica, sklona promatrati politička zbivanja onovremene Hrvatske u sjeni crkvenih sukoba dolazi do zaključka da je cijela Tomina priča o uklanjanju splitskog nadbiskupa zapravo svjedočanstvo o prvom sukobu reformnog papinstva i dalmatinskog, dakle grčkog klera. Do sukoba dolazi, po njenom mišljenju zato što je dalmatinsko svećenstvo živjelo i radilo po običaju istočne, odnosno „konstantinopolske crkve“.²²³ N. Crnković, pomalo konfuzno pojašnjava da je Dabral „uredovno posvećen za svećenika i za čast apostolskog dužnostnika“, da je svojim bračnim stanjem, vlastitom obitelji i svojim možebitnim hrvatskim podrijetlom bio „naravni pripadnik glagoljaškog svećenstva“, jednako kao što je svojom latinskom i grčkom učenošću bio „sastavni dio latinskog svećenstva“. Kao takav njegov izbor biva velika pogodnost za mirnu reintegraciju „Hrvatske narodne crkve“ u krilo katoličanstva, koliko se god zbog neke izvanjske sličnosti spomenuta „Narodna Crkva“ mogla činiti bliža nekoj mjesnoj Istočnoj Crkvi.²²⁴ Isti autor ističe kako je očito da Dabral (Dobrilo) ne stoji kao pokunjeni prijestupnik pred papinim poklisarom i ne sluša mirno prijekore nego se postavlja kao legalni poglavar „mjestne Crkve“ koji ima zakonsko pokriće za svoju vlast, za svoje postupke i za svoje bračno stanje. Unatoč predispozicijama da pod svojom crkvenom oblašću objedini svekoliku kršćansku zajednicu vjernika na hrvatskom državnom prostoru, on biva uklonjen s metropolitanske stolice jednostavno zato što svoje pastirstvo u Splitu nije smio braniti ni oprvadati kanonima i običajim Istočne crkve, „a još manje je to mogao činiti s pozicija neke osebujne Hrvatske Crkve“.²²⁵

Većina autora se slaže oko toga da će Dabral pasti kao prva žrtva reformnih nastojanja, najvjerojatnije zahvaljujući ugledu svoje biskupije, vjerskog središta čitave Dalmacije a ne toliko zbog toga što bi svojim stilom života sablažnjavao suvremenike. Naime, osim Tomina podatka da se nitko nije usuđivao pokuditi Dabralove postupke, sačuvana narativna djela te diplomatska građa iz ranijeg i kasnijeg vremena u nekoliko navrata donose odluke protiv kleričkih brakova, podatke o drugim biskupima koji su doživjeli optužbe slične Dabralovim ili pak spominju djecu biskupa i svećenika. Tako papa Stjepan V. (885.-891.) u prvoj godini svoga pontifikata prekorava ninskoga biskupa Teodozija što nije poduzeo djelotvornije mjere

²²¹ Ibid., 25.

²²² Ibid., 367

²²³ N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 163.

²²⁴ N. Crnković, *Hrvati za narodnih vladara*, 404.

²²⁵ Ibid., 402.

kako bi iskorijenio poligamiju među laicima ali i među svećenstvom.²²⁶ Kanoni splitskog crkvenog sabora iz 925. donose slijedeću odluku (kanon XV) protiv svećeničkih brakova ili, možda slučajeva poligamije među svećenstvom: „Ako svećenik ne živi suzdržljivo sa ženom, koju je prvu imao, neka radi suzdržljivosti ne stanuje s njome. Oženi li se pak s drugom, neka bude izopćen“.²²⁷ Prema izvještaju Korčulanskog kodeksa, u vrijeme pape Aleksandra II. u Hrvatsku dolazi izaslanik Teuzo sa zadatkom da zabrani ženidbu svećenika i đakona (*copulatione uxorum presbiteros et diaconos*).²²⁸ Sudbina slična Dabralovoj zadesit je dubrovačkog nadbiskupa Vitala II., desetak godina kasnije, vjerojatno na početku pontifikata Grgura VII. o čemu nam šture informacije pruža puno recentniji i nepouzdaniji izvor a to je kronika Junija Restija. Kada se Vital II. iz nepoznatih razloga nije odazvao pozivu papinskog izaslanika da dođe na sinodu gornjodalmatinskih biskupa, bio je udaren ekskomunikacijom koja je dodatno opravdana u ono vrijeme klasičnom optužbom da nadbiskup živi u javnom konkubinatu (*publico concubinario*).²²⁹ Za razliku od nekadašnjeg splitskog nadbiskupa Dabrala, dubrovački je biskup ustrajao u otporu i nastavio neometano obnašati svoju službu. I. Prlender iznosi hipotezu da je u tome zasigurno morao imati potporu barem dijela svećenstva, u prvom redu onoga „glagoljaškog obreda“ budući da su, uz iskorjenjivanje običaja Istočne crkve, reformske snage držale prioritarnom zadaćom sapeti glagoljaško djelovanje.²³⁰

Manje rječiti no puno pouzdaniji podaci koji dokazuju postojanje djece klerika dolaze nam iz sačuvanih pravnih dokumenata. Tako se u jednoj ispravi izdanoj 1060. u Biogradu, među svjedocima spominju se Druž, sin biskupa Prestancija i njegov brat Madijo.²³¹ S obzirom da je to jedini spomen (zadarskog) biskupa po imenu Prestancije Farlati iznosi hipotezu da se vjerojatno nije radilo o zadarskom biskupu a navedene sinove drži sinovima Madijevog brata iz prve trećine stoljeća.²³² Eduard Perčić iznosi mišljenje da bi se moglo raditi o biogradskom biskupu lišenom službe iz istih razloga kao i splitski nadbiskup Dabral.²³³ Z. Nikolić s pravom primjećuje da bi bilo neobično navoditi ime svrgnutog biskupa odmah iza imena vladajućeg biskupa.²³⁴ U ovo kontekstu interesantno je također spomenuti da se zadarski prior Drago u

²²⁶ Zdenka Jenković-Romer, „Obiteljski odnosi u hrvatskom društvu XI. stoljeća“, u *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Ivo Goldstein, Zagreb: Hazu, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997, 121.

²²⁷ Quod si sacerdotes incontinenter propteripasm continetiam primam, quam sortitus est, separati a consortio celle, teneat uxorem; si uero aliam duxerit, excommunicetur. (CD I, 32.) Cijeli tekst se može prevsti i ovako: Svećenici, koji su oženjeni, neka zadrže svoje žene, ali neka žive kao brat i sestra. Ako bi se koji svećenik drugi put oženio, neka bude izopćen.

²²⁸ V. Foretić, „Korčulanski kodeks“, 31.

²²⁹ Junii Resti, *Chronica Ragusina ab origine urbis usque ad annum 1451*, MSHMS 25, Zagrabiae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1893., 43.

²³⁰ Ivica Prlender, „Rimska kurija prema rubnim prostorima Zapada na istočnojadranskoj obali tijekom XI. i XII. stoljeća“, *Historijski zbornik*, 5.

²³¹ Postoje dvije interpretacije ove isprave. F. Rački je čita: Druse filio episcopi Prest(antii) et fratre suo Madio (Documenta, 54-55). Stipišić i Šamšalović donose ovakvu verziju: Druse filio episcopi Prest(ancio) et fratre suo Madio (CD, 91).

²³² D. Farlati, *Illyrici sacrii tomus V*, 44.

²³³ Eduard Perčić, „Biogradska biskupija“, *Biogradski zbornik* 1, (1990), 342.

²³⁴ Z. Nikolić, *Rođaci i bližnji*, 106.

ispravi datiranoj 1092. navodi kao „nepos“ biskupa Prestancija (*domni Prestantii episcopi nepote*), a to opet može biti nećak ili unuk.²³⁵ S obzirom na podatke prethodno spomenute isprave te na godinu izdavanja vrlo je vjerojatno da se radi o unuku. Sličnu, pomalo nejasnu situaciju imamo u 1070. g. kada se među svjedocima darovnice braće Hrvatina i Ljutostraha samostanu sv. Krševana pojavljuje Andrija, sin biskupa, po svoj prilici zadarskoga.²³⁶ U ispravi iz Biograda, izdanoj između 1070. i 1076. navodi se kako opat biogradskog samostana Petar kupuje zemlju u sustinskoj dolini (*idem abbas P. comparavit terram in ualle Sustina*) od Valentina, sina biskupa Petra (*de Velentino, filio Petri episcopi*).²³⁷ U dvije zadarske isprave iz 1036., vezane uz imovinsko-pravne poslove samostana sv. Krševana među svjedocima spominje se Grgur od biskupa (*Gregorio de episcopo*).²³⁸ Na temelju vrlo interesantnih podataka iz kartulara sv. Ivana u Biogradu moglo bi se zaključiti da su među vlasnicima zemljišta u sustinskoj dolini postojale prave svećeničke dinastije jer jednu od zemljišnih čestica na spomenutom lokalitetu opatu samostana prodaje nadsvećenik Desa, sin svećenika Ivana (*archypresbiter Desa, filius presbyteri Iohannis*).²³⁹ Među supotpisnicima dokumenta kojim dubrovački nadbiskup Vital (Vitalis) i knez Lampredije osnivaju benediktinski samotan na Lokrumu spominje se „Andree, filii presbyteri Nortii“.²⁴⁰ U ispravi kojom prior Petar Slaba dosuđuje istom samostanu neka darovana zemljišta, datiranoj vladavinom cara Konstantina IX. Monomaha i carice Theodore, dakle između 1050. i 1055., među supotpisnicima spominju se jedan za drugim Stjepan svećenički sin (*Stephani presbyteri filii*) te svećenik Lamprid, sin svećenika Ivana (*Lampridii presbyteri, filius Ioannis presbyteri*).²⁴¹

U svojoj analizi dijela navedenih dokumenta Z. Nikolić ne ulazi dublje u pozadinu pojedinih slučajeva ostavljajući time kao dominantnu soluciju hipotezu da se radilo o biskupima ili svećenicima koji su kao već zaređeni službenici Crkve imali djecu.²⁴² Osobno imam potrebu ostaviti otvoreno pitanje može li se raditi o osobama koje su bile u braku i imale djecu prije primanja svetih redova. Iz navedenih primjer, šturih i nejasnih teško je pouzdano dati odgovor na jednu takvu nedoumicu ali pretpostavku opet ne treba isključiti, tim više ako se uzme u obzir mentalitet srednjega vijeka a još više dokumentirani primjere iz istog vremena gdje je jasno da su oženjeni ljudi bilo kao udovci/udovice bilo sporazumno rastavom ulazili u samostan i postajali redovnici/redovnice. Ovdje se dovoljno sjetiti nekih najpoznatijih primjera iz našeg srednjovjekovlja potkrepljenih autentičnom diplomatskom građom. Tako, primjerice splitski đakon Petar, pritisnut/oboren teškom bolešću (*oppresso da graue infirmita*) ulazi kao monah u opatiju sv. Stjepana u borovima ili pod borovima (*de/sub Pinis*), uz suglasnost svoje žene (*permissione di mia moglie*) te uz dozvolu i savjet svoje majka i brata Martina (*il reuerendissimo mio fratello don Marino*), za kojeg opet F. Bulić drži da bi mogao

²³⁵ CD I, 200.

²³⁶ CD I, 121.

²³⁷ CD I, 152.

²³⁸ CD I, 70, 71.

²³⁹ CD I, 157.

²⁴⁰ CD I, 65.

²⁴¹ CD I, 80.

²⁴² Z. Nikolić, *Rođaci i bližnji*, 105.

biti biskup koadjutor u Splitu.²⁴³ Bulićevu hipotezu izgleda da podržava „Rimski katalog“ salonitanskih i splitskih nadbiskupa gdje se navodi da do 1024. godine koadjutorom splitskom nadbiskupu bio neki Martin.²⁴⁴ Prilikom ulaska i posvećenja za monaha od strane opata Ursa (don Orso), Petar će samostanu oporučiti neko zemljište koje mu je pak darovala majka kao nagradu što se pridružio kleričkom staležu (*la quale mi dono mia madre per l'ordine clericale*) dok će ostalu svoju imovinu, bilo pokretnu bilo nepokretnu ostaviti svome sinu (*a mio figliolo*).²⁴⁵ Isto tako iz supotpisnika jedne isprave datirane polovicom 11. st. doznajemo da je izvjesni Mikacije iz Dubrovnika živio obiteljskim životom prije nego je postao monahom (*Signum + manuu Lampridii, filii Micatii monachi*).²⁴⁶ Druge poznatije primjer, kao što je onaj Petra Crnog ili opatica Cike, Većenege i drugih spomenuo sam u prethodnim poglavljima.

Ukoliko se kao pouzdanom analogijom možemo poslužiti jedinim primjerom iz puno kasnijeg vremena, točnije iz 1267. kada tadašnji splitski nadbiskup Ivan dolazi u Šibenik ispitati istinitost glasila o ponašanju tamošnjeg klera, onda možemo doći do zaključka da dobrano nakon „grgurovske reforme“ na tlu Dalmacije paralelno egzistiraju razni načini (javnog) svećeničkog konkubinata i bračnog života. Tako je sam šibenski arhiprezbiter, pored cijelog niza drugih kanonskih prijestupa duže vremena živio s priležnicom (*qoud longo tepore tenuit concubinam*) te dopuštao sklapanje brakova već zaređenim klericima (*celericos in sacris ordinibus ... contrahere matrimonium*).²⁴⁷ Svećenici Tolko, Ivan i Mihovil su se oženili i dobili djecu (*duxerunt uxores et genuerunt pueros*) nakon primanja svetih redova (*in sacerdotio*) zbog čega su osuđeni da svaki petak do kraja života poste o kruhu i vodu te na suspenziju u trajanju od tri godine od svih službi i beneficija. Također im je strogo naređeno da odmah otpuste svoje žene i da im ubuduće više ne pristupaju (*ab hoc die dimittant suas uxores et qoud deinceps non aceddant ad eas*). Istu kaznu zbog istih prijestupa, dakle zbog sklapanja brak i roditeljstva nakon primanja sv. redova određene su đakonu Mihovilu te podđakonima Bogdanu i Dobri. Druga kategorija prijestupa i prema tome druga vrsta kazne vezani su uz đakone Primu i Striku koji su se oženili prije primanja sv. redova (*ante sacros ordines duxerunt uxores*) zbog čega im je dopušteno zadržati žene ali su zato lišeni svih službi i nadarbina. D. Zelić sve navedene slučajeve dovodi u vezu sa zbivanjima iz 11. st. jer je očito da su šibenski klerici zatečeni u prijestupima i kažnjeni za ono što je svećenstvu u Dalmaciji izričito zabranjeno još odlukama splitskog crkvenog sabora 1060. godine.²⁴⁸ S obzirom na dvije kategorije prijestupa: onih koji su se oženili prije ili nakon primanja svetih redova, mislim da bi cijeli slučaj trebalo razmatrati u svjetlu odluka II. lateranskog koncila gdje je jasno naglašeno da je sklopljeni brakovi viših klerika (podđakona, đakona i prezbitera) kao i redovnik s vječnim zavjetima ne samo, kao do tada nedopušteni, nego i nevaljani.

²⁴³ Frane Bulić i Jospi Bernaldi, „Kronotaksa spljestkih nadbiskupa“, *Bogoslovska smotra* 2-3, (1913), 172. Počasni pridjev reverendissimus upotrebljava se samo za biskupe.

²⁴⁴ Lujo Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 61.

²⁴⁵ CD, 60.

²⁴⁶ CD, 81.

²⁴⁷ CD V, 454-455.

²⁴⁸ Danko Zelić, „Arhiđakon Toma i Šibenik, historia i res gestae“, u *Toma Arhiđakon i njegovo doba*, 224.

Jasno je, dakle da svi naponi crkvene i svjetovne vlasti, pri čemu se dovoljno prisjetiti Zvonimirove „zavjernice“ u kojoj obećava da će bdjeti nad životom biskupa, svećenika, đakona i podđakona da žive čedno (*caste*) i u skladu sa zakonima (*regulariter*) ostaju uzaludni pred elementarnim ljudskim nagonima. Navedeni primjeri isto tako jasno svjedoče da valja razlikovati tri podvrste onoga što većina povjesničara stavlja pod jedno krovno ime svećeničkog konkubinata jer je očito da postoje klerici koji žive sa ženama bez ikakvog formalno-pravnog sklapanja braka, svećenici koji su se vjenčali nakon primanja svetih redova te oni koji su se vjenčali prije primanja svetih redova. Po tome se naše područje u 11. st., vjerojatno nije puno razlikovalo od Italije u istom periodu za koju je već Dresdner došao do zaključka da je tadašnji kler, optuživan za konkubinat zapravo živio u regularnom braku, čime se automatski nameće potreba umanjiti pretjerana sablažnjavanja i optužbe na račun njihove nemoralnosti.²⁴⁹ U vrijeme izbora pape Grgura VII. samu baziliku sv. Petra opsluživalo je više od šezdeset dijecezanskih svećenika od kojih je većina živjela lošim životom i zloupotrebljavala svoj položaj.²⁵⁰ U svakom slučaju pri ocjeni sličnih primjera, bilo na širem europskom području, bilo kod nas valja imati na umu da su prije, tijekom i nakon 11. st., praktički sve do Tridentskog sabora²⁵¹ konkubinat i nezakonite veze bili svakodnevna pojava s obzirom da se brak držao više građanskom ustanovom i da prisutnost svećenika i blagoslov Crkve nisu bili nužni za njegovu valjanost.²⁵²

Osim Tomina izvještaja o Dabralu diplomatska nam građa ne nudi neke dodatne podatke koji bi mogli osvijetliti problematiku svećeničkih brakova s čisto imovinsko-pravne strane tj. u koliko je mjeri nepoštivanje propisa o celibatu doprinosilo rasipanju crkvene imovine na što jasno upozoravaju neki suvremeni izvori a na što sve veći fokus stavlja suvremena historiografija. Iznimku, možda predstavlja nekoliko podatak iz kartulara ili, još bolje rečeno zbornika samostanskih privilegija (*Codex privilegiorum et instrumentorum*) opatije sv. Stjepana pokraj Splita danas sačuvan samo u talijanskom prijevodu (*Scrittura de monastero di S. Stefano di Splato*) pohranjen u biblioteci sv. Marka u Veneciji. Tako prvi podatak iz 1020. g. govori o tome kako je splitski nadbiskup Pavao sagrađio crkvu sv. Marije na Poljudu (*sanctae Marie da Paludo*) te ju je zajedno sa desetak komada zemlje a suprotno običajima po kojima sva biskupova imovina stečena nakon izbora pripada Crkvi oporučno ostavio svome ocu Prestanciju, splitskom prioru.²⁵³ Obojicu aktera ove oporučne transakcije spominje arhiđakon Toma precizirajući da je nadbiskup Pavao bio izbran 1015. a da njegov otac Prestancije bio primarij, odnosno upravitelj grada Splita (*qui eodem tempore primarius erat*,

²⁴⁹ Albert Dresdener, *Kultur-und Sittengeschichte der italienischen Geistlichkeit im 10. und 11. Jahrhundert*, Breslau: Verlag von W. Koebner, 1890., 317.

²⁵⁰ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 73.

²⁵¹ Kada je dekretom "Tametsi" proglašeno da je brak nevaljan ukoliko nije sklopljen pred mjesnim župnikom i dva svjedoka.

²⁵² F. Šanjek, „Zvonimirova „zavjernica“, 31.

²⁵³ CD I, 59.; Valja napomenuti da postoje različite datacija ove isprave. U talijanskom prijevodu isprva je datirana godinom 1002. (*L'anno della sua incarnatione 1002 nel indittione 3a*). Farlati smatra da je u prijevodu pogrešno zapisana godina 1002. umjesto ispravne 1020. budući da treća indikcija traje od 1. rujna 1019. do 31. kolovoza 1020 (D. Farlati, *Illyrici sacrii tomus* III, 117). Rački je datira u 1030., dok se Stipišić i Šamšalović odlučuju za godinu 1020.

*hoc esr rector, civitatis Splatine).*²⁵⁴ Isti autor nadalje veli da nadbiskupom Pavlom završava “katalog nadbiskupa o kojima postoji sjećanje”. Tomin podatak potvrđuje i Benjin Katalog E splitskih nadbiskupa: „Paullus Spalatensis filius Praestantii Civitatis Rectoris electus 1015“.²⁵⁵ Zanimljivo je primijetiti da svoj čin darivanja nadbiskup opravdava time što leži bolestan u krevetu, „bremenit godinama i nemajući sredstva ni novca“ (*ritrovandomi in letto aggravato d' anni, et non havendo faculta o denri*), dapače da se nitko nije našao tko bi se pobrinuo o njemu osim njegovog vlastitog oca (*non si e ritrovato chi esse cura di me, se non Prestanzo priore*).²⁵⁶ Da je uistinu riječ o presedanu jasno je već iz letimičnog uvida u svu ostalu diplomatsku građu gdje nalazimo uglavnom na primjere da svjetovni ljudi oporučno ostavljaju crkvenim ljudima, bilo kao pojedincima ili kao zajednicama veće ili manje darove ili pak na nešto rjeđe slučajeve da crkveni ljudi ostavljaju svoju imovinu drugim crkvenim institucijama poput već spomenutog đakona Petra koji dariva sustipansku opatiju. Interesantan je i daljnji razvoj događaja jer prior Prestancije crkvu kasnije darova svome drugom sinu Črni (Zirne) koji će isto tako postati priorom. Kad je pak Črne osjetio da mu se bliži smrtni čas obukao je oko 1060. benediktinski habit i ubrojio se među sustipanske monahe te je istu crkvu, sa pripadajućom imovinom ustupio svome sinu Dabri (Dobri) tadašnjem opatu.²⁵⁷ Pavlov nećaka Dobre, opat Sv. Stjepana „*de pinis*“, je 1078. darovao crkvu i njene posjede istome samostanu kao baštinu svojih predaka, ponajprije Pavla nadbiskupa (*Et fuerat nostrorum maiorum, primo quidem Pauli archiepiscopi*).²⁵⁸ Navedeni podaci iz sustipanskog kartulara jasno ilustriraju spregu koja je postojala između najviše časti u jednom gradu, dakle one svjetovne u osobi priora i one duhove u osobi nadbiskupa ili opata važnog samostana no isto tako i mogućnost protočnosti imovine iz crkvenih ruku u ruke svjetovnjaka. Čini se pak neupitnim da se o nadbiskupu Pavlu nikao ne može izreći sud koji Toma Arhiđakon iznosi hvaleći djelovanje uzornog pastira Lovre, dakle „da je sve pripisivao vlasništvu crkve“ (*omnia ad proprietatem ecclesie ascribebat*).²⁵⁹

Tragove uplitanja svjetovne vlasti ili imućnih plemića u poslove crkvenih institucija, što će biti jedan od ključnih problema srednjovjekovnog društva i Crkve možemo naći u cijelom nizu dokumenata sa našeg područja. Velikim marom trogirskog biskupa sv. Ivana dolazi 1064. do osnivanja prvog ženskog samostana (*monasterium ancillarum Domini*), zahvaljujući u prvom redu darovnici sedam gradskih patricija. Spomenuti patriciji su prvoj opatici Eufemiji i drugim koludricama darovali crkvu sv. Duje kod gradskih vrata zvanih Porta Dominica, vjerojatno neke zgrade vezane uz crkvu te određeni broj zemljišnih čestica ali sve to uz uvjet da jedan od njih nastavi upravljati crkvom kao advocatus.²⁶⁰ Prvi benediktinski

²⁵⁴ HS, 57.

²⁵⁵ F. Bulić i J. Bervaldi, „Kronotaksa spljestkih nadbiskupa“, Prilog E

²⁵⁶ CD I, 59.

²⁵⁷ CD I, 94, 165-166.

²⁵⁸ CD I, 165-166.

²⁵⁹ HS, 62.

²⁶⁰ CD I, 98-99. Još je Karlo Veliki 802. propisao svim biskupima i opatima da imenuju svoje upravitelje čija je dužnost bila zastupati dotičnu crkvu s njezinim zemljoposjedom u osobnim i imovinski sporovima nasuprot javnoj vlasti, zaštićivati je prama trećima i suditi u okvirima sudskih ovlasti pojedine crkve. Da bi mogao pružati potpunu pravnu zaštitu spomenuti je upravitelj ili

samostan na dubrovačkom području osnovan je na otočiću Lorkumu 1023. dolaskom Dubrovčanina Petra iz opatije sv. Marije na Tremitima (*Petrus presbiter et monachus de Tremitina insula*)²⁶¹ i to na poticaj gradskih vlasti zbog čega je onda samostan držan gradskom zadužbinom. Samim time gradske vlasti su pridržale sebi pravo određivati koliko redovnik smije biti u samostanu te svake godine birale i potvrđivale po jednog advokata i po tri prokuratora zaduženih da vode i nadziru ekonomske poslove samostana²⁶². Isto tako pravo na izbor opata u samostanu sv. Ivana u Povljima (*molstyr svetago Ioanna*) često je bio predmet spora između bračkih plemića i Rimske kurije.²⁶³ Sve do 1313. baštinici Petra Crnog imali su „jus patronatus“ nad crkvom sv. Petra, uplitali se u izbor upravitelja i kapelana.²⁶⁴ Već spomenuti dubrovački nadbiskup Vital govori da je glavni razlog njegove smjene i utamničenja bila želja dubrovačke vlasti da prigrabi isključivo pravo izbora nadbiskupa.²⁶⁵ Iz nešto kasnijih vremena, a po svjedočanstvu Tome Arhiđakona poznato nam je koliki su utjecaj na izbor najvažnijih crkvenih poglavara imali vladari iz nove kraljevske kuće Arpadovića pozivajući se na svoje „apostolsko pravo“ koje su, navodno stekli bulom papa Silvestra ili koliko su pojedini plemićki rodovi (Kačići) zadavali nevolja splitskim nadbiskupima u ostvarivanju njihovih, stvarnih ili krivotvorenih imovinskih prava. Tako će nakon uspostave Kolomanove vlasti u Dalmaciji, uz načelno priznavanje odredbi grgurovske reforme o slobodnom i kanonskom izboru novoga nadbiskupa uz suglasnost klera i naroda, kraljevskom dvoru biti pridržano pravo potvrde toga izora i uvođenje izabranog kandidata u posjed nadbiskupova beneficija što je onda dovodilo do mučnih pokušaja da se pomire posve različiti interesi.²⁶⁶ Sličnih primjera moglo bi se zasigurno naći još. No i prethodno navedeno dovoljno ilustrira koliko se prava i povlastice dane predstavnicima svjetovne vlasti na miješaju u crkvene poslove mogle djelovati ograničavajuće glede njihovog slobodnog funkcioniranje.

VII. Počeci reforme

Obično se smatra da je „grgurovska reforma“ započela pontifikatima njemačkih papa među koje ubrajamo Klementa II., Damasa II., Lava IX. i Viktora II.. Ovakav stav, ipak krije samo dio istine jer je već papa Benedikt VIII., zajedno s carem Henrikom II. učinio značajne iskorake u reformnom pravcu.²⁶⁷ O tome ponajbolje svjedoče odluke sinode iz Ravene

advocatus morao biti muž s pravom nošenja oružja i krivično gonjenje pa samim time nužno laik; klericima je bilo zabranjeno nositi oružje. (H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/1.*, 305.)

²⁶¹ CD I, 63.

²⁶² I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., 422.

²⁶³ Ibid., 392.

²⁶⁴ Lovre Katić, „Supetarski kartular“, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 4 (1955), 192.

²⁶⁵ Junii Resti, *Chronica Ragusina ab origine urbis usque ad annum 1451*, 45.

²⁶⁶ Navedena je praksa, među ostalim dovelo do toga da je tijekom 12 st. svega jedan nadbiskup bio Splićanin (Gaudencije) a i on samo zato što je, po Tominu sudu bio „prilično mio ugarskim kraljevima“ (*gratiosus satis apud reges Hungarie*).

²⁶⁷ K. G. Cushing drži da je Benedikt VIII. bio revan prvosvećenik održavajući red u Rimu, uzdižući papinski autoritet, trseći se da postane vodeća osoba u talijanskim poslovima, usko surađujući s Henrikom II. Isto tako, hvale vrijednom drži njegovu suradnju sa opatom Odilom iz Clunya i poticanje reformnog pokreta unutar benediktinskog reda. Čini se da ni njegov brat i nasljednik Ivan XIX., ponekad „osebujna pojava“ nije ipak bio potpuno neučinkovit prvosvećenik o čemu svjedoče njegova

(vjerojatno 1014.) a još više ona održana u Paviji 1022. pod predsjedanjem spomenutog pape i cara (*leges papienses*) gdje se jasno zabranjuje da klerici pristupaju ženama, da biskupi imaju žene ili da sa njima žive dok sva djeca klerika imaju postati sluge/robovi Crkve.²⁶⁸ Istina jest da donesene odredbe nisu išle u tolikoj mjeri prema radikalnijoj reformi Crkve, nego su prvenstveno bile usmjerene prema zaštititi crkvene imovine. Isto tako je istina da ni papi ni caru nije bilo dano učini puno više s obzirom da je Benedikt VII. umro u travnju 1024. a Henrik II. tri mjeseca nakon pape. No isto tako valja uzeti u obzir da će Benediktove zasluge biti sustavno umanjivane već u vrijeme njegovih neposrednih nasljednika koji su s prezirom gledali na vladavinu Tuskulanaca kada se činilo da pripadnici toga roda, „pod praznom titulom patricija“ posjeduju papinstvo po nasljednom pravu“.²⁶⁹ Stav Benediktovih neposrednih nasljednika možda najbolje sažimaju riječi Lava IX. upućene bizantskom caru Konstantinu Monomahu (*ad Constantinum Monomachum*): „Dok je obilovala nepravda a ohladila se ljubav svetu rimsku i apostolsku stolicu previše dugo zauzimali su najamnici više nego li pastiri“.²⁷⁰

„Njemačke pape“ su pape koje je postavio njemački car Henrik III., „najmudriji muž i istinski kršćanin“ (*vir sapientissimus et totus christianissimus*)²⁷¹ kako bi podigao posrnuo papinstvo. Tim potezima carstvo je zadobilo maksimalnu vlast nad rimskom stolicom ali, istovremeno upravo je niz pape izabranih pod paskom carstva, malo po malo stvarati otpor prevelikom carskom utjecaju na crkvene poslove sve do krucijalnog trenutka kada će izbor novoga pape biti sasvim istrnut iz carskih ruku i povjeren kardinalima-biskupima.²⁷² Prvi među „njemačkim papama“ bio je biskup Suidger iz Bamberga, Sas, izabran za papu po želji cara Henrika III. na sinodi održanoj na Badnjak 1046. te formalno potvrđen od strane rimskoga klera i naroda. Novi papa je uzeo ime Klement II. po prvom nasljedniku sv. Petra: sv. Klementu mučeniku, vjerojatno kako bi naglasio da s početkom njegova pontifikata ponovo dolaze neiskvarena vremena prvotne Crkve. Za uzvrat novi je papa okrunio carskim krunama cara Henrika²⁷³ i njegovu suprugu Agnezu, nakon čega će rimski narod carskim titulama pridati onu rimskoga patricija (*patricius*) koja se nije koristila od 1012. i vremena tuskulanskih papa. Tim novim naslovom car je formalno postao zaštitnik Rimske crkve ali, također zadobio novu ulogu pri izboru pape ili, po riječima Petra Damiana caru je pripala odlučna uloga u tom izboru (*in electione semper ordinandi pontificis principatum*).²⁷⁴

još tješnja suradnja s opatom Odom i briga oko imunitet monaških zajednica. Čak se o njihovom nećaku Benediktu IX., čiji zločini i zastranjenja rastu proporcionalno uzdizanju statusa Grgura VII. može reći da je prvih dvanaest godina primjereno obavljao papinsku službu. (Kathleen G. Cushing, *Reform and the Papacy in the Eleventh Century*, 17,18.)

²⁶⁸ Ut nullus in clero mulierem attingat; ut episcopus nullam feminam habeta neque cum aliqua habitet, ut filii clericorum servorum ecclesiae sint. (MGH, Constitutiones I, 75.)

²⁶⁹ ... et maxime Tusculani per patriciatu inania nomina Romanam vastabant ecclesia, ita ut quodam hereditario iure viderentur sibi possidere pontificatum. (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 601)

²⁷⁰ Et quia abundante inquietate et refrigesciente charitate, Sancta Romana Ecclesia et apostolica sedes nimium diu obsessa fuit mercenariis et non pastoribus. (PL, 143, 779.)

²⁷¹ Bonizoni, *Liber ad amicum*, 584.

²⁷² A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, VI.

²⁷³ Verum Henricus accepta a Clemente imperii corona (B. Platina, *Historia de vitis Pontificum*, 170)

²⁷⁴ H. E. J. Cowdrey, *Pope Gregory VII.*, 23.

Pontifikat Klementa II. biti će veoma kratak kao uostalom i većine njegovih nasljednika, tako da nisu mogli ostaviti dubljih tragova u provođenju započetih reformi. Njihova nastojanja uglavnom su se ograničavala na suzbijanje nikolaitizma i simonije, radeći na tomu predano, pri čemu ih je pomagao i sam Henrik III. Reformna nastojanja pravi zamah dobivaju 1049. kada je na stolicu sv. Petra sjeo papa Lav IX. ili da se poslužimo zanosnim riječima biskupa Brune: „Na vrhuncu, dakle tih nemirnih vremena blaženi Lav popeo se na apostolsku stolicu tako da prosvijetli sve koji su u domu kao svjetiljka postavljena na sveopći uzdignuti svječajak. ... Taj je dakle preblaženi prvosvećenik ražaren vatrom Duha Svetoga, velikom revnošću ustao protiv simonista te potvrdio drevne kanone kako bi pripadnici kleričkoga reda počeli živjeti čisto i pobožno“.²⁷⁵ Njegova važnost nije samo u tome što je bio treći i najveći papa koje je imenovao njemački car Henrik III. nego prije svega zbog toga što upravo u njegovo vrijeme možemo datirati prve jasnije pokušaje provođenja reformnih zahtjeva na našem području. U skladu sa svojim pretpostavkama N. Klaić je, pomalo duhovito primijetila da je papa Lav IX. počeo vrlo uspješnu „inkvizitorsku akciju“ na istočnoj jadranskoj obali nametnuvši se kao jedini sudac grčkom svećenstvu po dalmatinskim gradovima.²⁷⁶ Rođen 21. lipnja 1002. kao Bruno, bio je sin grofa Huga od Egisheima pa je samim time bio u srodstvu s njemačkim kraljem Konradom II. Bruno se obrazovao u Toulou, gdje je prvo služio kao kanonik, a potom ga je kralj 1027. godine, na zahtijevanje naroda postavio za biskupa. Kao biskup bio je vrlo revan u podizanju moralnih standarda u samostanima i među klerom svoje dijeceze, dok je njegova diplomatska umješnost došla do izražaja u pregovorima između Konrada i francuskog kralja Henrika I.²⁷⁷ Njegov dolazak na mjesto pape je uslijedio nekoliko mjeseci nakon vrlo kratkog pontifikata pape Damaza II.²⁷⁸ U prosincu 1048. biva izabran za novog papu na izornoj skupštini u Wormsu; pred carem izjavljuje da će preuzeti novu službu samo ako ga Rimljani jednoglasno prime za svoga biskupa.²⁷⁹ Svoje inzistiranje na tome da papom postane u skladu s odredbama kanonskog prava, odnosno biranjem od strane rimskog klera i naroda Bruno je, još jedanput potvrdio kada je 12. 2. 1049. u hodočasničkoj odjeći ušao u Vječni grad gdje je, uz oduševljenje građana formalno izabran za papu uzevši ime Lav IX. Novi je papa oko sebe okupio krug valjanih suradnika te otpočeo niz važnih putovanjima po raznim krajevima kršćanskog svijeta, baš poput svjetovnih vladara svoga vremena a sve sa svrhom kako bi na terenu nadzirao provođenje reformi i učvrstio papinski autoritet. Premda su rimskog biskupa oduvijek smatrali poglavarom cjelokupne Crkve, sada je taj pojam dobio stvarni oblik; veliki dio kršćanskog svijeta imao je prilike vidjeti papu vlastitim očima i bio očaran njegovom pojavom.²⁸⁰

²⁷⁵ In hic igitur tanata tempestate beatus Leo apostolici culminis cathedram suscepit, ut haec talis tantaque lucerna universalis candelabro superposita luceret omnibus qui in dommo sunt ... Iste enim betissimus pontifex sancti Spiritus ignis inflamatus, maxime contra symoniacos exarsit et, ut clericorum ordo caste et religiose viveret, antiquos canones confirmavit. (Bruno Signiensis, *Libellus de symoniacis*, 547, 548.)

²⁷⁶ N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 165.

²⁷⁷ J. N. D. Kelly, *A Dictionary of Popes*, New York: Oxford University Press, 2010., 147.

²⁷⁸ Papa Damaz II., Bavarac, nasljednik Klementa II. vladao je svega 23 dana. Kao uzroci smrti navode se ili ubojstvo trovanjem ili malarija.

²⁷⁹ H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/1.*, 397.

²⁸⁰ Ibid, 399.

Svoju odlučnost u borbi protiv nikolaitizma, osobito među nižim klerom papa je pokazao putem rimskih sinoda zabranivši laicima bilo kakav kontakt sa neuzdržljivim svećenicima, a konkubine rimskih svećenika dao je zakmetiti u korist lateranske palače. Sve odlučnija borba protiv simonije osobito se odražava u prvim odredbama koncila održanog 1049. u Reimsu.

- 1) Nitko ne smije biti unaprijeđen/uzdignut da upravlja Crkvom ukoliko nije izabran od klera i naroda.
- 2) Nitko ne smije kupovati ili prodavati svete redove ili crkvene službe ili oltare; ukoliko je bilo koji klerik kupio nešto takve vrste mora biti predan svome biskupi i činiti prikladnu pokoru.
- 3) Ni jedan laik ne smije držati crkvene službe ili oltare i ni jedan biskup ne smije na to pristati.
- 4) Nitko ne smije zahtijevati honorare za sprovode ili za vršenje krštenja ili euharistije ili za pohode bolesnicima.²⁸¹

„Sukladno odlukama sv. otaca (*secundum decretales sacntorum regulas*) svatko tko je posvećen za biskupa prethodno mora biti izabran od klera (*prius est a clero eligendus*), zatim odobren od naroda (*deinde a plebe expendendus*) i konačno posvećen od biskupa svoje crkvene pokrajine uz odobrenje metropolita (*conprovincialibus episcopis cum metropolitani iudicio conssecrandus*). Tko god nema točno određenu zajednicu klerika i naroda kojom upravlja i tko nije posvećen od biskupa crkvene pokrajine uz odobrenje metropolita koji upravlja crkvenom pokrajinom u korist apostolske stolice ne može se smatrati pravim i postavljenim ili istinskim biskupom (*certus et fundatus vel verum*). Svatko tko je bio posvećen bez postupanja u skladu sa ova tri pravila (*trium capitulorum*) ne može se smatrati ni pravim ni postavljenim ni istinskim biskupom, nego lažnim biskupom (*sed pseudoepiscopus*), niti se smije ubrojiti među biskupe kanonski uspostavljene i imenovane“.²⁸²

VIII. Počeci reformi na našem području

S pravom ili ne, o prvim odjecima reformnih zamaha na području Dalmacije, naša historiografija uglavnom šuti. Razlog tome zasigurno je manjkavost relevantnih podataka. Iznimku predstavlja članak V. Delonge „Dobrotvorni križ nebeskog Boga“. Na temelju nekih epigrafskih podataka, za koje s pravom tvrdi da su „vrutci novih spoznaja“, autorica pokušava sugerirati kako je već razdoblje vladanja nadbiskupa Pavla bilo „vrijeme sazrijevanja i nagovještaj reformnog razdoblja u životu splitske civitas tijekom druge polovice 11. stoljeća“.²⁸³ Na natpisu nadbiskupa Pavla,²⁸⁴ često zvanog i Sedehin stup, danas čuванom u

²⁸¹ 1) Ne quis sine electione cleri et populi ad regimen ecclesiasticum proveheretur; 2) Ne quis sacro ordines, autem ministeria ecclesiastica, vel altaria emeret aut venderet. Et si quis clericorum quidlibet eorum emisset, id cum digna satisfactione suo episcopo redderet; 3) Ne quis laicorum, ecclesiasticum ministerium vel altari teneret, nec episopus quibus consentiret; 4) Ne quis pro sepultura, vel baptismo, sive pro eucharistia, aut infirmorum visitatione quidquam exigeret. (J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*, vol. XIX, 741.

²⁸² MGH Libelli de Lite I, 108.

²⁸³ Vedrana Delonga, „Dobrotvorni križ nebeskog Boga“, *Starohrvatska prosvjeta*, br. 36, (2009), 125.

Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, može se pročitati da je spomenuti nadbiskup podigao pobjednički spomen križu, kao simbolu kršćanskog pravovjerja, u vrijeme kada je neki odmetnik (*vir apostata*) simulirao biskupsku čast. Kako je u Katalozima splitskih nadbiskupa poznat samo jedan nadbiskup s tim imenom, i to iz prve polovice 11. stoljeća, bila bi riječ o splitskom nadbiskupu Pavlu iz patricijske obitelji Prestancija, koji je biskupovao od oko 1015. – 1030. godine. To bi, dakle bio isti onaj nadbiskup kojeg spominje Toma Arhiđakon kao Dabralova prethodnika (*substitutis est Dabralis*)²⁸⁵ kao i njegova oporuka, na žalost sačuvana samo u talijanskom prijevodu.²⁸⁶ Analizirajući detaljno natpis na mramornom stupu V. Delonga dolazi do zaključka da se sadržaj teksta ne može sagledati izvan konteksta duhovne ili klinijevske obnove. Njzin je zaključak jasan i kategoričan: „Ništa ne priječi da u osobi tog splitskog velikodostojnika prepoznamo upravo sljedbenika klinijevske reformne struje u latinskoj Crkvi“.²⁸⁷ Iz sadržaja natpisa, opterećenog različitim tumačenjima,²⁸⁸ neupitnom ostaje pobjeda nad nekim apostatom, iza čega se opet može kriti cijeli niz različitih kategorija krivovjernih, od stvarno heterodoksnih vjernika ili heretike do tada vrlo agilnih simonista i nepopustljivih nikolaita. Jedan od glavnih argumenata u korist Pavlove reforme revnosti biti će taj da se tijekom njegova vladanja, u krugu biskupskog katedralnog skriptorija razvila vrhunska proizvodnja ranosrednjovjekovne književne vještine gdje su se, u skladu sa zahtjevima klinijevaca za općim obogaćivanjem liturgije, osim biblijskih tekstova prepisivala i čuvala brojna povijesna djela i ljetopisi, pisale liturgijske knjige.²⁸⁹ Tako se nadbiskup Pavao pokazuje ne samo kao osobit promicatelj latinske književne naobrazbe u Splitu, nego s njime, po Katičićevu sudu, pouzdano počinje potvrđena i datirana povijest knjige u hrvatskom kulturnom prostoru.²⁹⁰ Kako je pak vidljivo iz ranije prezentiranih diplomatskih izvora, uloga nadbiskupa Pavla ne bi se nipošto smjela jednostrano razmatrati i tumačiti. Istina jest da se Pavao pokazao kao osobiti promicatelj latinske književne naobrazbe u Splitu ili čak da se pod utjecajem nove kulturne svijesti kojoj je ishodište bio burgundski samostan Cluny stavio u

²⁸⁴ Pavlov stup je načinjen preupotrebom mramorne antičke kolone. U gornjem dijelu ima veliki uklesani latinski križ i latinski natpis pripisan križu. Tekst je klesan rustičnom kapitalom u trinaest redova, tako da su slova raspoređena s lijeve i desne te s gornje i donje strane križa. Identificira se kao postolje za prvi javni stijeg grada Splita, odnosno prvi štandarac, postavljen na tadašnjem gradskom, tj. katedralnom trgu (rimskom Peristilu), ispred pristupnog stubišta katedrali, a u blizini nadbiskupske palače. Pretpostavlja se da je odatle dislociran nakon velikog požara koji je zahvatio splitski episkopij početkom 16. stoljeća. Pod točno nepoznatim okolnostima, po svoj prilici između 17. – 18. st. stup je dospio kao spolij u otopno mjesto Sutivan, sučelice Splitu.

²⁸⁵ HS, 58.

²⁸⁶ CD I, 58-59.

²⁸⁷ V. Delonga, „Dobrotvorni križ nebeskog Boga“, 142.

²⁸⁸ Natpis je doživio dva glavna čitanja, povjesničara Mihe Barade (1931.) i klasičnog filologa Veljka Gortana (1964.) i na temelju toga više različitih interpretacija. Osnovna razlika između ta dva čitanja jest upravo u riječi koju je Barada čitao kao „*vir apostata Sedeh simulabat abere*“, i prevodi: odmetnik Sedeh gradio se kao da ima nadbiskupsku vlast, dok Gortan isti odlomak čita kao „*vir apostata seden simulabat abere*“ i prevodi: odmetnik se gradio da ima (biskupsku) stolicu, pa su rasprave uglavnom vođene u okviru dileme radi li se o osobnom imenu Sedeh ili ne. Prema Baradi, Sedeh je hrvatski biskup, odmetnik budući da je simulirao biskupsku čast i vlast, time postavši heretik. Po Pragi riječ je o splitskom prioru Cosmi koji se odmetnuo od bizantske vlasti.

²⁸⁹ Ibid., 136.

²⁹⁰ Radoslav Katičić, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb: Matica hrvatska, 1998., 65.

službu unapređenja duhovnog života i pismenosti.²⁹¹ S druge opet strane ne valja gubiti iz vida Ostojićevu tvrdnju da je klinijevska reforma imala slabi odjek na našem području budući da je možemo pratiti u svega par samostana u Istri i na otoku Krku povezanih s opatijom sv. Benedikta de Paliorno (ili Poliorne) na rijeci Padu.²⁹² Ako je njen odjek među samostanskim zajednicama istoga benediktinskog reda bio tako slab, teško je za povjerovati da bi se ona mogla jače učvrstiti među biskupijskim (svjetovnim) klerom. Isto tako vidjeli smo već da su reformna nastojanja iz 20-ih godina 11. st., pod vodstvom Benedikta VIII. i Henrika II. te prvih „njemačkih papa“ bila vrlo skromna, napose na rubnim područjima tadašnjeg kršćanskog svijeta tj. da prvi stvarni reformni zamah možemo pratiti tek od vremena Lava IX., dakle skoro dva desetljeća nakon smrti nadbiskupa Pavla. Kompleksnu sliku Pavlove osobe i djelatnosti svako upotpunjuje već spomenuti presedan u raspolaganje crkvenom imovinom, sasvim različit od uzornog reformnog prelata, nadbiskupa Lovre koji se „nije imao namjeru okoristiti se za sebe ili za svoje rođake, nego je sve zapisivao u vlasništvo crkve“.²⁹³ Rješenju problema ne doprinosi ni to što ga u jednom trenutku vidimo kao mecenu kulturnog stvaralaštva koja je, bez sumnje podrazumijevala izdašna novčana sredstva a u drugom trenutku se predstavlja kao puki siromah o kojem mora skrbiti vlastiti otac.

Čini se, ipak da prve jasnije znakove reformnih zbivanja na našem prostoru možemo pratiti nešto prije početka pontifikata pape Lava IX. i to na području kvarnerskih otoka o čemu nam direktno svjedočanstvo pružaju pojedini narativni izvori, kao npr. životopis sv. Gaudencija, osorskog biskupa ili pak pisma Petra Damiana. Gaudencijev životopis je najvjerojatnije, nedugo nakon njegove smrti sastavio neki redovnik iz samostana Portus Novus blizu Ancone, dok ga Petra Damiani spominje u dva svoja pisma. L. Margetić, s pravom sve suvremene izvore o Gaudenciju proglašava prvorazrednima, pouzdanima i dragocjenima.²⁹⁴ Odlomci životopisa se odnose na Gaudencijevo napuštanje osorske stolice i odlazak u samostan Portus Novus a svrha obaju pisama je argumentacija u prilog opravdanosti abdikacije s biskupske dužnosti kako bi se provodio povučeniji i duhovniji monaški života, oslobođen komunikacije sa svijetom. Uobičajeno je mišljenje da prvo pismo (*De Apologetico*), napisano oko 1058. i naslovljeno na firentinskog biskupa Gerarda, budućeg papu Nikola II. i Hildebranda, kasnije Grgur VII. (*dilectissimis Gerardo Florentinae civitatis episcopo et apostolicae sedis electo, et virgae Assur Hildeprando*) nije nikada poslano, ali je zato poslužilo kao predložak za drugo (*De Abdicatione Episcopatus ad Nicolaum II.*), datirano 1059/61., kojim se Petar Damiani ponovno obraća Nikoli II. s molbom da ga oslobodi crkvene službe kako bi se povukao u osamu samostana Fonte Avellana. U oba ova pisma Petar se predstavlja kao Gaudencijev

²⁹¹ Nadbiskup Pavao nije bio samo naručitelj pjesničkog teksta za natpis na mramornom stupu, već i latinskog psalterija (*Liber psalmorum*), danas pohranjena u Zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici. Zapis u Psalteriju spominje da ga je naručio od učenika đakona Maja (Majona), u svom biskupskom skriptoriju te da je bio zavjetni dar splitskog nadbiskupa Pavla za pokoru grijeha i pohvalu svetim zaštitnicima nadbiskupskoga sjedišta (*ad laudem sanctorum martirum Domnii, Anastasi atque sanctorum Cosmas et Damiani*). Knjiga je sadržavala psalme s komentarom sv. Jeronima.

²⁹² I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I, 141.

²⁹³ ... non sibi aut carnalibus erat proximis itentus acquirere, sed omnia ad proprietatem ecclesie ascribebat. (HS, 68.)

²⁹⁴ L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 54.

bliski prijatelj kojem je ovaj pripovijedao o svojoj prošlosti.²⁹⁵ Iz pisama je jasno da je Petar kao opat samostan Fonte Avellano imao prilike prijateljevati s Gaudencijem nakon što je ovaj „napustio (osorsku) biskupiju i prešavši iz slavenskog kraljevstva došao do obala ankonitanskog grada, u blizini kojeg je nakon dvije godine umro“.²⁹⁶ Na temelju te vijesti te podatak iz svetačke legende, po kojoj je Gaudencije umro 31. 3. 1044., L. Margtić se upušta u vremenske kalkulacije pa najprije dolazi do zaključka da je u Anconu stigao u veljači ili ožujku 1042. i tamo proboravio „per dies per plurimos“ (vrlo veliki broj dana) ili, po podacima Petra Damianija dvije godine. Podatak iz legende da je Gaudencije prije toga otišao u Rim i tamo proboravio „dies plurimos“ (veći broj dana), Margetić pretvara u kakvih 4-6 mjeseci. Zaključak koji se nameće je slijedeći: životopis i vijesti iz pisma Petra Damianija su potpuno usklađene; sve upućuje na to da je Gaudencije napustio Osor sredinom 1041., možda i nešto ranije.²⁹⁷

Svi upravo spomenuti izvori kao razlog njegovog naglog odlaska iz vlastite dijeceze ističu rezolutno odbijanje vjenčanja jednog uglednog plemića iz grada s lijepom rođakinjom (*pulchra consaguinea*). Uvrijeđeni plemić je onda s naoružanom četom sudrugova upao u crkvu u vrijeme svečane uskrsne mise, nakon čega ga je biskup, “kao dobar borac veselo krenuvši u bitku”, na licu mjesta izopćio.²⁹⁸ Mladoženja ili njegova obitelj morali su biti prilično utjecajni u gradu, jer je ovaj unatoč biskupova izopćenja stekao nove pristalice, uspio proslaviti vjenčanje i toliko ozlovoljiti Gaudencija, prijeteci mu ugrozom života da ga je prisilio potražiti sigurnost na drugoj strani Jadrana. Vjenčanje je proslavljeno iako su, po riječima Petra Damiana čak i psi odbili jesti otpatke sa svadbenog stola dok je biskup “pogođen bolom” (*tactus dolore*), zbog tolike nepravde (*tanta iniuria*) i “ne želeći dalje živjeti u društvu tako zlih ljudi” (*cum iniquis hominibus habitare noluerat*) odlučio pobjeći u Rim, kao u obećanu zemlju (*ad terram promissionis*). Proveo je tamo “mnogo dana” (*dies plurimos*), ali ga je papa (Benedikt IX.) pokušao poslati natrag pobunjenom stadu potvrđujući ga kao osorskog biskupa. Pobuna protiv biskupa morala je poprimiti veće razmjere, jer je cijeli grad bio pogođen izopćenjem. Iako je Gaudencijev glavni protivnik, osorski plemić, stradao naglom i neobičnom smrću kad ga je u ložnici sažgala nebeska vatra (*in cubiculo dormientem repente caelestius irruens fulgur extinxit*), nije vidljivo da su se građani Osora pokajali zbog svog postupak prema svetom biskupu niti da su za svoj bezbožni postupak bili kažnjeni. Čini se da sv. Gaudencije nije bio raspoložen za skori povratak, jer je iskoristio priliku i iznenada obolivši na putu primio redovničke zavjete u spomenutom benediktinskom samostanu Portus Novus u blizini Ancone. U tom je samostanu Gaudencije i umro nakon dvije godine (31. 3. 1044.) na glasu svetosti koju je pokazalo već čudo u trenutku umiranja,

²⁹⁵ Stefano Zucchi, *Fonti e studi sul vescovo Gaudenzio di Ossero, Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 20 (1990), 351-380.

²⁹⁶ *Venerabilis quoque Gaudentius Apsarensis episcopus, cuius ego familiaritatis dulcedine merui, per quem Deus iam non ignobile miraculum fecerat, episcopatum dimisit, et de Sclavonico regno Italiam navigans litoribus Anconitanæ urbis applicuit, a qua non longe post biennium feliciter obiit* (Documenta, 443.)

²⁹⁷ L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 55.

²⁹⁸ *In principali festo, pasche ... Quem beatus Gaudentius tanquam bonus athleta ad certamen letus accedens vinculo excommunicationis percussit quamvis in eximpulsione de ecclesia inimicus humani generis videtur convaluisse.* (Documenta, 440.)

jer je voda u njegovim ustima ponekad popimala okus čista vina (*vini meri saporem*). Svetost je pokazala i pobožna smrt te miomiris koji se širio iz svečeva tijela. Grob je odmah postao mjesto hodočašća i čuda od kojih je jedno od zanimljivijih spominjanje nekih Zadrana (*Jadrenses*) koji su pokušali odnijeti iz crkve svečane tkanine (*linteamina*) kojima je crkva bila ukrašena, a što je svečeva čudotvornost spriječila.²⁹⁹

Iz prethodnih podataka je vidljivo kako su endogamni brakovi, tj. brakovi među rođacima unutar iste zajednice, bili jedan od glavnih problema s kojima se suočila tadašnja Crkva zahvaćena prvim valovima reforme. Čini se da su problemi te vrste bili osobito prisutni u slavenskom svijetu: nekoliko desetljeća ranije, praški je biskup Adalbert također napustio svoju stolicu navodeći kao jedan od glavnih razloga taj što u njegovoj dijecezi lokalno stanovništvo ustraje u svojim drevnim incestuoznim i poligamnim običajima unatoč njegovim svesrdnim nastojanjima da tome stane na kraj.³⁰⁰ Iz Gaudincijeva životopis ali i nekih kasnijih dokumenata jasno je da pitanje brakova među bliskim rođacima postaje jedno od gorućih za Crkvu u Hrvatskoj i Dalmaciji. Na proporcije tog problema, ako je suditi po Lj. Margetiću moglo je utjecati i preklapanje različitih tumačenja drevnih kanonskih propisa o braku među bliskim rođacima. Dok je, naime Crkva na Zapadu, zasigurno od polovice 11. st. zabranjivala brak do uključivo četvrtog stupnja srodstva po kanonsko-germanskome računanju dotle je Istočna crkva zadržala nešto blaži stav držeći da brak rođaka u četvrtom stupnju nije ništav, nego se bračni drugovi imaju kazniti određenim crkvenim kaznama (npr. postom).³⁰¹ Margetić će u analizi cijelog slučaja otići korak dalje, uzdižući ga na političku razinu hipotezom da Damianiev podatak o Gaudincijevu dolasku u Ankonu „iz slavenskog kraljevstva“ u stvari znači da oslabljeni Bizant priznaje hrvatsku vlast na Osoru pa samim time osorski biskup ima mogućnost neometano provoditi reformne ideje kruga oko Petra Daminaia.³⁰² No kada je bizantska vlast ponovo ojačala za Gaudencija nije bilo više mjesta na Osoru.

Osobno ostavljam mogućnost da je cijela Daminaieva priča stavljena u službu nekih aktualnih zbivanja njegova vremena, u prvom redu početnih reformnih nastojanja pape Lava IX. Životopis spomenutog pape donosi podatak da je nakon prve rimske sinode koju je održao 1049. proglasio nevaljanima brojne incestuozne brakove koji su bili sklopljeni među rođacima na raznim strana svijeta te rastavio veliki broj plemića sjedinjenih na tako sramotan način.³⁰³ Indirektna potvrda ranog prihvaćanja reforme na Kvarneru može se iščitati iz činjenice da neki istaknuti predstavnici reformnih strujanja dolaze upravo sa tog područja, pri čemu se dovoljno prisjetiti da je nadbiskup Lovro prije nego je postao poglavarom splitske Crkve obnašao dužnost osorskog biskupa. Isto tako, upravo je na tom području, po interpretaciji brojnih naših povjesničara bila najžešća protureakcija reformnim nastojanjima o čemu će nešto više biti riječi u kasnijim poglavljima ovoga rada.

²⁹⁹ Documenta, 442.

³⁰⁰ Bruno Querfurtensis, *Vita Adalberti*, Monumenta Poloniae Historica, vol. I., Lwow-Krakow: 1864-1893, 197.

³⁰¹ L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 55.

³⁰² Ibid, 60.

³⁰³ Incestas consanguineorum nuptias in multis orbis partibus indiscretum habitas discidit, pluresque nobilium hoc deunctos nexu separavit. (Wiberto archidiacono, *Vita S. Leonis IX. papae, Leucorum antea episcopi*, Lutetiae Parisiorum: Ex Officina Nivelliana., 1615. 87.)

Pomalo nategnutom čini se tvrdnja N. Klaiće da bi se Gaudencijevo napuštanje Osora moglo dovesti u vezu s glagoljaškim odnosno protureformnim pokretom. Ukoliko uzmemo kao istinu da je protureformni pokret „bio jak upravo u tom djelu Jadrana“³⁰⁴ ipak ostaje problem što takva hipoteza nema nikakvog uporišta u dostupnim pouzdanim vrelima gdje se kao jedini razlog Gaudencijeva napuštanja grada navodi njegovo protivljenje nedozvoljenoj ženidbenoj praski i sukob s lokalnim plemićem. Uostalom, sam grad Osor zasigurno nije mogao biti tako jako protureformno uporište kad iz njega dolaze glavni predvodnici reformnih nastojanja, dakle budući splitski nadbiskup Lovro a, ako je suditi po Kamaldoljskim analima i sam sv. Ivan Trogirski te više drugih uglednih biskupa po Dalmaciji.³⁰⁵ Ukoliko uzmemo zdravo za gotovo da je doista došlo do nekih protureformnih reakcija mislim da se onda takva zbivanja moraju pomaknuti barem deset ili dvadeset godina kasnije od Gaudencijeve smrti.

Sasvim je sigurno da prvi jasni znak reformnih zbivanja na našem području valjda datirati u vrijeme pape Lava IX., koji je bio „odlučan privrženik južnofrancuskog samostana Cluny i njegovih reformnih ideja“ i koji onda šalje u Split svoga legata Portugalca Ivana, biskupa i kardinala Porta kako bi proveo „istragu nad svim članovima dalmatinsko-hrvatskog klera“.³⁰⁶ Istu dataciju prihvaća F. Šanjek.³⁰⁷

IX. Zamah reformi

Reformna politika započetu snažnije pod papom Lavom IX, nakon kratkih pontifikata Viktora I., Nijemaca i Stjepana IX. Lotarinžanina, bez ikakvih zamjetnih odjeka na našem području, dobit će novi zamah za vrijeme pontifikata Nikole II. i Aleksandra II. Uvodne informacije koje možemo pročitati kod Platine o početku pontifikata Nikola II. donose tek dio složenog mozaika njegovih djelatnosti i zasluga prije nego li je postao papa te tijekom samog papinskog vladanja. Platina nam otkriva da je bio podrijetlom Alobrožanin,³⁰⁸ da se prije nego je postao papa zvao Gerard i obnašao službu firentinskog biskupa te da je, zbog svojih vrлина bio izabran za papu u Sieni nakon zbacivanja Benedikta X. (1058/9), nelegalno izabranog.³⁰⁹ Stariji i autentičniji kroničar toga doba, biskup Bonizo, presudnu ulogu u Nikolinu izboru pripisuju Hildebrandu izjavom: „U međuvremenu je Hildebrand, mio Bogu okupio kardinale biskupe, đakone i svećenike u Sieni i oni izabraše Gerarda, biskupa grada Firence, kojeg

³⁰⁴ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 15.

³⁰⁵ D. Farlati, *Ilyrici sacri tomus V.*, 617.

³⁰⁶ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 497.

³⁰⁷ F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 446, 447.

³⁰⁸ Vjerojatno se misli na području između rijeke Rhone i Ženevskog jezera koje je nekad naseljavalo istoimeno galsko pleme.

³⁰⁹ Nicolasu secundus, natione Allobrox, Gerardus ante vocatus, episcopus Florentinus, ob virtutem et animi prestantiam abrogato Benedicto, haud legitime creato, pontifex maximus Senis decernitur ... (B. Platina, *Historia de vitis Pontificum*, 137, 138.)

zazvaše novim imenom Nikola“.³¹⁰ Hilderbrandova intervencija bila je nužna s obzirom da je, odmah nakon smrti Nikolina prethodnika Stjepana IX. antireformski raspoložena aristokratska klika izabrala za protupapu Benedikta X., nekoć Ivana od Veletria (Ioannes Mincius Tusculi), pripadnika plemićkog klana Tusculani koji je dominirao papinstvom u doba tzv. saeculum obscuruma krajem 9. i u prvoj polovici 10. st. Reformi skloni kardinali, shodno obećanju danom umirućem Stjepanu IX. da se neće upuštati u izbor novoga pape prije nego li se Hildebrand vrati sa svoje misije u Njemačkoj odbili su priznati izbor Benedikta X., pobjegli iz Rima i onda, uz suglasnost carskog dvora izabrali papu u Sieni.³¹¹ To se dogodilo 6. prosinca 1058., na blagdan sv. Nikole a J. Neralić iznosi pretpostavku da je već samim izborom imena novi papa htio programatski navijestiti svoju politiku prema južnotalijanskom prostoru, gdje je kult ovog svetog biskupa bio vrlo raširen.³¹² Par mjeseci kasnije, 24. siječnja 1059, Nikola II. će biti primljen sa svim počastima od strane rimskog klera i puka te postavljen na stolicu sv. Petra od okupljenih kardinala.³¹³ Pod utjecajem revnih promicatelja reforme kao što su montekasinski opat Deziderije (kasniji papa Viktor III.), kardinali Humbert i Petar Damiani te arhiđakon Hildebrand, novi papa je već 13. travnja 1059. u lateranskoj bazilici Svetog Spasitelja okupio 113. biskupa te druge opate, klerike i laike kako bi raspravljali o stanju Crkve i donijeli niz važnih propisa. Tako će lateranska koncil osuditi euharistijsku doktrinu Berenagarija iz Toursa koji je tvrdio da Krist nije stvarno prisutan (*esse verum Christum corpus et sanguienem*) u prilikama kruha i vina nego samo kao znak, sličnost i tajna (*fingo et figura mysterioque*), raspravljati o pitanjima zaštite braka i siromašnih, po prvi put jasno zabraniti da klerici od laika prihvaćaju crkve ili crkvene posjede, preporučiti da klerici vezni uz jednu crkvu vode zajednički život, ponovo naglasiti da se svećenici i đakoni koji žive u konkubinatu imaju udaljiti od oltara (*ut sacerdotes et levitas concubinos ab altaris arcerent officio*), narediti da se ne pokazuje nikakvo milosrđe prema simonistima (*symoniacos vero nullam misericordiam habendum esse decreverunt*).³¹⁴ Od spomenutih koncilskih odluka posebno mi se važno čini izdvojiti ono o osudi svećeničkog konkubinata, jasno definiranog kao nikolaitska hereza (*Nicolaitarum haersia*) koji pokazuje kontinuitet u papinskim osudama ali i tipično neujednačenu terminologiju s obzirom da sam papa Nikola u uvodnom dijelu svoga pisma govori o svećeničkom braku (*conjugatis presbiteris*) a onda nastavlja sa osudom javnog konkubinata (priležništva): „Kojigod svećenik, đakom ili podđakon, nakon odluka našega predšasnika blažene uspomene svetoga pape Leona o uzdržljivosti klerika javno dovede priležnicu, ili ne otpusti već oženjenu u ime svemogućeg Boga a vlašću sv. apostola Petra i Pavla zabranjujemo mu pjevati misu, a isti ne smije naviještati evanđelje, niti čitati poslanice (apostola) niti u prezbiteriju prisustvovati moljenju božanskog časoslova sa onima koji se pokoriše prije spomenutim uputama, niti uživati crkvene prihode dok mi ne donesemo

³¹⁰ Interea Deo amabilis Ildebrandus cum cardinalibus episcopis et levitis et sacerdotibus Senam conveniens, elegit sibi Gerardum Florentine civitatis episcopus, quem alio nomine appellavit Nicholaum. (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 593.)

³¹¹ J. N. D. Kelly, *A Dictionary of Popes*, 151.

³¹² Jadranka Neralić, „Biskup Ivan Trogirski osnivač benediktinskog samostana sv. Nikole“, u *Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru*, Trogir: Benediktinski samostan sv. Nikole, 2014., 89.

³¹³ ... venerabilis Nicholaus sine aliqua congressione victor Romam intravit et ab omni clero et populo honorifice susceptus est et a cardinalibus in beati Petri intronizatus est sede. (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 593.)

³¹⁴ Bonizoni, *Liber ad amicum*, 594.

pravorijek o njemu“.³¹⁵ Najvažnija odluka ovoga sinoda biti će izdavanje zakona o izboru pape, nadahnut kanonskim normama papa petoga stoljeća, poput primjerice one Bonifacija I. iz 422. da je nelegalno iz izbora novoga biskupa isključiti kler, plemstvo i narod ili savjeta Celestina I. biskupima Galije u kojim priznaje nadležnost metropolita ali isto tako inzistira na želji i suglasnosti klera, naroda i plemstva ili pak misao Leona Velikog iz 445. da biskup koji će biti postavljen nad svima mora biti izabra od svih.³¹⁶ Utjecaj kardinala-biskupa Humberta zamjetan je u odlukama dekreta s obzirom da je misao-vodilja njegovog glavnog djela *Adversus Simoniacos* zaokupljena upravo smanjenjem utjecaja države na izbor crkvenih sužbenika. Isto tako, Humbert naglašava da biskup, ako je ikako moguće treba biti izabran unutar vlastite dijeceze, a vladaru se dozvoljava samo pristanak na već obavljeni izbor. Budući da Rim nema metropolita jer je apostolska stolica iznad svih crkava na zemlji, važna uloga koja se pri izboru pokrajinskih biskupa vezala uz metropolita, dekret o izboru pape prebacuje na kardinale-biskupe kojima se onda pridružuju ostali kardinali, rimski kler i stanovništvo.³¹⁷ Proceduru ovako definira sam dekret:

- 1) Kada umre prvosvećenik ove sveopće rimske Crkve prvo o izboru raspravljaju kardinali-biskupi s najvećom brižljivošću, odmah zatim pozvavši k sebi ostale kardinale a zatim (rimski) kler i narod kako bi svojim pristankom potvrdio novi izbor.³¹⁸
- 2) Izabiru ga (novoga papu) iz krila ove (rimske) Crkve ukoliko ga drže dostojnim; ukoliko ga smatraju nedostojnim mogu pozvati k sebi iz neke druge Crkve (dostojnog kandidata).³¹⁹
- 3) Neka se sačuva dužna čast i poštovanje prema našem dragom sinu Henriku (IV) koji je trenutno nosi titulu kralja a u budućnosti se nadamo da će, s Božjom pomoći zadobiti

³¹⁵ Quicumque sacerdotum, diaconorum et subdiaconorum post constitutum beatae memoriae praedecessoris nostri sanctissimi Leonis papae de castitate clericorum, concubinam palam duxit, vel ductam non reliquit; ex parte omnipotentis Dei, auctoritate beatorum apostolorum Petri et Pauli, praecepimus et omnino contradicimus, ut Missam non cantent, neque evangelium pronuntiet, neque epistolam ad Missam legant, neque in presbyterio ad divina officia cum his qui praefate institutioni obedientes fuerunt maneant, neque partem ab ecclesia recipiant, quousque a nobis sententia super huiusmodi, Deo concedente, procedat. (J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*, vol XIX, 873.)

³¹⁶ Johana E. Lynch, Co-responsability in the first five centuries: presbyteral colleges and election of bishops, *The Jurist* No. 31. (1971), 47.

³¹⁷ Quia vero sedes apostolica cunctis in orbe terrarum praefertur ecclesiis atque ideo super se metropolitanum habere non potest, cardinales episcopi procul dubio metropolitani vice funguntur, qui videlicet electum antistitem ad apostolici culminis apicem provehant. (MGH, Legum sectio IV., vol. 1, 539-541.)

³¹⁸ ... ut, obeunte huius Romanae Universalis Ecclesiae pontifice, inprimis cardinales episcopi diligentissima simul consideratione tractantes, mox sibi clericos cardinales adhibeant, sicque reliquos clerus et populus ad consensum novae electionis accedant.

³¹⁹ Eligant autem de ipsius ecclesiae gremio, si reperitur idoneus, vel si de ipsa non invenitur, ex alia assumatur.

carski naslov, kako smo mu već udijelili, njemu i njegovim nasljednicima kada od ove apostolske stolice to pravo osobno zatraže.³²⁰

- 4) Ukoliko bi iskvarenost opakih i zlih ljudi toliko nadjačala da se pošten, ispravan i slobodan izbor ne bi mogao održati u gradu (Rimu) kardinali-biskupi zajedno s pobožnim klericima i pravovjernim laicima, makar bili malobrojni, imaju pravo izabrati prvosvećenika ove apostolske stolice gdje god smatraju da bi bilo prikladno.³²¹
- 5) Ukoliko bi, po završetku izbora bilo jasno da, zbog nemirnih ratnih vremena ili bilo kakva drugih pothvata ljudske zloće, novoizabrani papa ne može izvršiti čin ustoličenja, sukladno običajima, izabrani kao (pravi) papa dobiva ovlasti vladanja i raspolaganja svetom rimskom Crkvom i njezinim dobrima, kao što znamo da je radio blaženi Grgur prije svoga posvećenja.³²²

Iz prethodnih odluka jasno proizlazi nekoliko bitnih odrednica: 1) izbor pape pripada kardinalskom zboru, točnije kardinalima biskupima čiji je broj u to vrijeme bio malobrojan (svega sedam);³²³ 2) odmah po smrti pape okupljaju se kardinali-biskupi i onda drugim kardinalima ponude ime jednog kandidata kojeg ovi mogu prihvatiti ili ne; 3) ukoliko je kandidat kardinala-biskupa bio prihvaćen, izbor se smatra valjanim i neponištivim bilo od strane nižeg rimskog klera ili rimskog puka ili pak od strane njemačkog kralja/cara;³²⁴ 4) ostatku klera i naroda, među kojim je rimskom gradsko plemstvo obično zauzimalo dominantnu ulogu dopušta se samo pravo na pristanak;³²⁵ 5) papa ne mora biti nužno pripadnik rimskoga klera tj. ukoliko se ne pronađe prikladni kandidat iz samoga Rima, treba se pribjeći izboru stranca; 6) njegov se izbor može obaviti izvan samoga Rima, ukoliko to prilike zahtijevaju jer Rim je tamo gdje su okupljeni kardinali-biskupi i gdje mogu obaviti slobodan izbor; 7) papa dobiva svu vlast nad Crkvom već kao electus pa nije nužno čekati njegovo ustoličenje u lateranskoj bazilici; 8) krajnje nejasnim izrazima čast i poštovanje (*honor et reverentia*) opisano je pravo njemačkog kralja Henrika na sudjelovanje u izboru koje se, vjerojatno trebalo protegnuti i na njegove nasljednike; 8) jasno je, pak izraženo da kralju/caru pripada nekakva uloga no isključivo izvan stvarnog izbornog čina i to po sili papinske povlastice a ne na osnovi njegova vladarskog autoriteta. Tim i takvi odlukama dekret je uspio iz uplitanja u izbor novoga pape u potpunosti, barem u teoriji isključiti jednu od dotadašnjih najvećih opasnosti: moćno rimsko plemstvo sa svojim klanskim interesima.

³²⁰ Salvo debito honore et reverentia dilecti filii nostri Henrici [IV], qui in praesentiarum Rex habetur et futurus Imperator deo concedente speratur, sicut iam sibi concessimus et successoribus illius, qui ab hac apostolica sede personaliter hoc ius impetraverint.

³²¹ Quodsi pravorum atque iniquorum hominum ita perversitas invaluerit, ut pura sincera atque gratuita electio fieri in Urbe non possit, cardinales episcopi cum religiosis clericis catholicisque laicis, licet paucis, ius potestatis obtineant eligere apostolicae sedis pontificem, ubi congruentius iudicaverint.

³²² Plane postquam electio fuerit facta, si bellica tempestas, vel qualiscunque hominum conatus malignitatis studio restiterit, ut is qui electus est in apostolica sede iuxta consuetudinem intronizari non valeat, electus tamen sicut papa auctoritatem obtineat regendi sanctam Romanam ecclesiam et disponendi omnes facultates illius, quod beatum Gregorium ante consecrationem suam fecisse cognoscimus.

³²³ H. E. J. Cowdrey, *Pope Gregory VII*, 11.

³²⁴ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 20.

³²⁵ R. Kottje, B. Moeller, *Ekumenska povijest Crkve* 2, 70.

Ono što je iz samih dekreta ostalo nejasno i što će biti klica budućih sukoba na relaciji papinstvo-carstvo bilo je pitanje isključuje li dekret Nikole II. u potpunosti sudjelovanje rimsko-njemačkog kralja/cara ili se od njega očekuje samo suglasnost o izboru ili su konzultacije s dvorom nužne da bi izbor bio valjan. Sasvim je sigurno da sami dekret predstavlja nagli zaokret prema potpunoj neovisnosti papinstva u odnosu na carstvo. Vrlo vjerojatnim mi se čini teza da je 3. točka dekreta namjerno ostala nejasna kako bi se ograničio manevarski prostor utjecaja njemačkog vladara, a da se istodobno ne izgubi potpora njemačkog dvora, nužna u tako osjetljivim trenucima.³²⁶ Ne čudi, ipak što će biskup Benzo od Albe (*Benzonis episcopi albensis*), revni neprijatelj reformnih nastojanja izmisliti anegdotu da je upravo tijekom lateranskog koncila i izglasavanja dekreta o izboru pape Prandellus, kako on naziva Hildebranda potkupio Rimljane izdašnim novcem (*multis peccunis*) da papu Nikolu II. okrunu kraljevskom krunom (*regali corona*). „Na donjem prstenu ove krune moglo se pročitati: Kraljevska kruna iz ruke Božje; a na drugom prstenu: Carski vijenac iz ruku Petrovih“.³²⁷ Očito je i sam Benzo bio svjestan dalekosežnosti odluka pape Nikole II. koje su utvrdile striktni hijerarhijski poredak u crkvi i svijetu, naglasili čisto crkveni karakter papinskog izbora, postavili dobre osnove da papinstvo, ponovo od gradske rimske institucije postane sveopća.³²⁸

Kako bi osigurao političku pozadinu koncilskih odluka, papa se u ljeto iste godine (1059.) uputio na juga Italije a onda 23. kolovoza održa važni pokrajinski koncil u Melfiju, glavnom gradu normanske Apulije gdje je pred okupljenim biskupima objasnio smjernice svoje politike te dao legitimnost osvajanjima normanskih vojskovođa Roberta Guiscarda i Raikarda od Aversa, predavši im upravu nad vojvodstvom Apuliju i Klabriju i gospodstvo nad Sicilijom u zamjenu za vazalsku vjernost i vojnu pomoć. Ovim potezima papa je dobio niz prednosti: snažnu potporu provođenju reformi, u prvom redu poštivanje odluka o izbornoj proceduri, feudalnu vlast nad jugom Italije uz smanjivanje političkog i vjerskog utjecaja Carigrada, brzu intervenciju vojvode Rikarda na uporište protupape Benedikta i uklanjanje tog vida opasnosti.³²⁹ Nadasve, savezništvo s Normanima omogućilo je papama računati na sigurnu kontrapoziciju carskoj vlasti a samim tim i sve veću neovisnost.³³⁰ Osiguravši stabilnost prilika na Jugu, Nikola II. se mogao posvetiti sređivanju stanja u milanskoj Crkvi, najvažnijem talijanskom metropolitanskom središtu gdje je uputio svoje legate Petra Daminaia i Anselma iz Luce (budućeg Aleksandra II.), ojačavanju veza sa francuskom monarhijom gdje su njegovi izaslanici obavili krunidbu Filipa I. i predsjedali nizu pokrajinskih koncila a onda i provođenju reformi diljem kršćanskoga svijeta. Uspješna papina politika na crkvenom i međunarodnom planu biti će zasjenjena sve otvorenijim sukobom sa carskim dvorom koji najprije nije htio primiti papinsko izaslanstvo sa novoproglašenim dekretima o izboru, da bi onda početkom 1061. otvoreno odbacio svaku poslušnost papi,

³²⁶ Ibid.

³²⁷ *Legebatur autem in inferiori circulo eiusdesm serti ita: Corona regni de manu Dei. In altero vero: Diadema imperii de manu Petri* (MGH, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*, vol. LVI, 672.)

³²⁸ R. Kottje, B. Moeller, *Ekumenska povijest Crkve* 2, 71.

³²⁹ J. N. D. Kelly, *A Dictionary of Popes*, 152.

³³⁰ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, VI.

dapače zabranio da se papino ime spominje u kanonu mise. Smrt pape Nikole II. u Firenci 27. lipnja 1061. neće dovesti do željenog mira na relaciji papinstvo-carstvo.

Nakon smrti Nikole II., odlučujuću ulogu u izboru novoga pape ponovo je odigrao arhiđakon Hildebrand koji se požurio u Luccu kako bi nagovorio mjesnog biskupa Anselma da prihvati papinsku službu. „Milanez po rođenju, izdanak plemenita roda, muž vješt u objema vrstama znanja (dakle, u sedam slobodnih umijeća i teologiji), bit će nazvan novim imenom Aleksandar“.³³¹ U pratnji saveznika Normana Hildebrand je otpratio svoga kandidata do Rima gdje je onda, u velikoj žurbi došlo do izbora ili, bolje reći formalne potvrde već izabranog pape od strane klera i laika protivnih „rimskim imperijalistima“, dakle pristašama carske politike u samom Rimu.³³² Sve se to dogodio 30. rujna 1061. a, suprotno nekim interpretacijama dekreta Nikole II. o izboru pape kardinali-biskupi se prije samoga izbora nisu prethodno konzultirali sa carskim dvorom.³³³ Zbog nemira u gradu krunidba novoga pape nije se moglo obaviti u bazilici sv. Petra pa je za mjesto ceremonije odabrana crkva sv. Petra u okovima (San Pietro in Vincoli). Otopr koji se javio već tijekom izbora i ustoličenja, izvršenih uglavnom inicijativom nekolicine revnih zastupnik reforme postajat će sve otvoreniji u narednim mjesecima i godinama. Po jednom izvoru iza pobune je stajalo rimsko plemstvo, željno nanovo pridobiti izgubljenju ulogu u izboru papa koje je onda na carski dvor uputilo svoje izaslanstvo sa insignijama rimskog patricija kako bi cara podsjetili na njegovu negdašnju ulogu i zatražilo od njega ime novoga pape.³³⁴ Drugi izvori opet govore da je nezadovoljnika u samom Rimu zasigurno bilo puno više jer se među njih treba uvrstiti niže rangirane kardinale, ljubomorne na povlastice kardinala-biskupa ali i dobar dio nižeg kler i rimskog puka čija je uloga bila svedena samo na to da daju svoju formalnu suglasnost nakon što je izbor već obavljen.³³⁵ Biskup Bonizo kao začetnike pobune denuncira lombardske biskupe (*Longobardi episcopi*) koji su osjetivši da je došao pravi trenutak (*se tempu invenisse oportunum*), održali „zborovanje zločinaca“ (*concilium celebrant malignantium*) te odlučili da neće imati papu iz nikojeg drugog kraja svijeta osim „talijanskog perivoja“ (*non aliunde se habere papam nisi ex paradiso Italie*) i to takvog koji će imati razumijevanja za njihove slabosti (*qui sciat compati infirmitatibus eorum*).³³⁶ U ostvarivanju svojih ciljeva oni će

³³¹ Mediolanensem genere, nobili prosapia ortum, virum utraque scentia pollentem, quam alio nomine vovaverunt Alexandrum. (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 594.). Anselm, kasniji papa Alesnadar II. zapravo je rođen u Baggiu pored Milana, za svećenika zaređen u Milanu a 1056. izbran za biskupa Lucce. (J. N. D. Kelly, *A Dictionary of Popes*, 153.)

³³² A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 27.

³³³ O dvojama koje je ostavio ovakav postupak prorefomne struje prilikom izbora pape, najbolje svjedoči fiktivni dijalog između Hildebranda i kolnskog nadbiskupa Annona koji postavlja pitanje kako se papa (Aleksandar II.) usudio prihvatiti službu rimskog prvosvećenika bez suglasnosti cara (*cur absque iussu regis ausus sit Romanum accipere pontificatum*). „Hildebrant, ljubljani od Boga nato mu reče, da sukladno odlukama svetih otaca nikakvo pravo nije dano caru pri izboru rimskih prvosvećenika, na što mu ovaj (Annon) odgovori da mu to dostojanstvo pripada kao rimskom patriciju.“ (*Cui cum Deo amabilis Ildebrandus dixisset in electione Romanorum pontificium secundum decreta sanctorum patrum nil regibus esse concessum, et ille rpondisset ex patriciatu hoc licere sibi dignitate ...*) (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 596.)

³³⁴ J. N. D. Kelly, *A Dictionary of Popes*, 154.

³³⁵ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 26.

idućeg dana otići preko planina (*ultra montes pergunt*), pridobiti na svoju stranu „previše ženski um“ carice Agneze (*animaque imperatricis utpote femineum alliciunt*) prikazujući svoje izmišljotine kao nešto slično istini (*figmenta quedam componentes quasi veri similia*) govoreći da je njihov gospodar, kao nasljednik kraljevstva ujedno i nasljednik titule patricija (*dicebant eorum domminum ut heredem regni ita herede fore patriciautus*) te da je blaženi Nikola u svom dekretu odredio da se nitko ne smije ubrojiti među pape ukoliko nije potvrđen od cara (*qui non ex consensu regis eligeretur*).³³⁷ Zavedena „ženskom samovoljom“ (*feminea licentia*) carica je pristala na bezbožni čin (*assensum dedit operi nefario*) „kakvog nije bilo od kad su narodi postali“ (*quale non fuit a die, qua gentes esse ceperunt*) tako da je na „papinskom izbor u kojem nitko od rimskog svećenstva i laika nije prisustvovao“ (*ubi nullus clericorum Romanorum vel laicorum*) a u stvari na sastanku knezova, lombardskih i njemačkih prelata u Baselu 28. listopada 1061 „izabran prvosvećenik od sebi sličnih bludnika i simonista“ (*ibi pontifex eligeretur a consimilibus fornicatoribus et symoniaciis*) te odmah zatim „primio križ i papinska znamenja iz ruku kralja i kraljice“ (*accipiens per manus regis et reginae crucem et papalia insignia*).³³⁸ Bonizo dalje nastavlja: „Oni izabraše Kadalusa od Parme, obilata u bogatstvima ali siromašna u krepovima. On je ušao u Lombardiju okružen brojnim vitezovima, imajući u svojoj pratnji lombardske biskupe koji nisu znali kako treba nositi lagani jaram Gospodinov. Tada su se simonisti radovali, svećenici koji su živjeli u prilježnosti plesahu od radosti,³³⁹ Protupapa je sebi uzeo ime Honorije II. Ulazak u Lombardiju zasigurno se nije dogodio prije proljeća budući je dolazak zime spriječio bio kakav prelazak vojske preko Alpa. „Nedugo potom Kadalus je potajno došao u Bolognu gdje je čekao svoje vitezove. Kad su se svi okupili, on je došao u Rim noseći sa sobom velike količine zlata i srebra. U to vrijeme nije manjkalo u Rimu ljudi sklonih zlu, samoljubivih, pohlepnih i častohlepnih koji su se udružili s njim, među inima rimski upravitelji željni ugnjetavati grad Rim i privesti ga nazad pod svoju vlast, kao u drevna vremena“.³⁴⁰ Iz drugih izvora doznajemo da je Honorije II. 25. ožujka 1062. došao u Sutri, kakvih 50 km udaljen od Rima od kud je produžio prema Rimu gdje se pojavio vjerojatno početkom travnja i utaborio na Neronovoj poljani (*Prata Neronis*) na desnoj strani Tibera i sjeverno od Leoninskog grada.³⁴¹ Pokušaj arhiđakona Hildebranda da oružanom silom 14. 4. 1062. spriječi daljnje napredovanje protupape završilo se katastrofalnim porazom nakon čega trupe Honorija II. zauzimaju Leoninski grad, osim same bazilike sv. Petra čija su vrata ostala čvrsto zatvorena.³⁴² Nakon te pobjede Honorije II. se povukao u okolicu Rima.

³³⁷ Bonizoni, *Liber ad amicum*,, 594, 595.

³³⁸ Ibid.

³³⁹ Eligunt sibi Parmensem Cadolum, virum divitiis locupletem, virtutibus egenum, qui stipatus multis militibus intravit Longobardiam, habens secum in comitatus cervicosos episcopos Longobardie, nescientes suave iugum Domini ferre. (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 595.)

³⁴⁰ Sed non longo post tempore prefatus Cadolus furtim Bononima venit, in qua suos expectavit milites. Quibus receptis Romam tendit, portans secum ingentia auri et argenti pondera. Set tunc non defuere Romae viri pestilentes, amantes semetipsos, avari et cupidi, qui ei se coniungere; inter quo set Romani capitanei, volentes Romanam urbem opprimere et sub potestate su aut antiquitus redigere. (Ibid.)

³⁴¹ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 28.

³⁴² Ibid, 29.

Za vrijeme kratkotrajne opsade Rima, od strane protupape i njegovih pristaša u Njemačkoj je došlo do dvorskog prevrata kojim je carica-majka Agneza, kao regant malodbonog Henrika IV. udaljenja s dvora a vlast je preuzelo novo reganstvo vijeće na čelu s kolnskim nadbiskupom Annonom II. (1056-75), izrazitim pristalicom reformi. Od tog trenutka njemački dvor počinje mijenjati svoju dotadašnju politiku prema Aleksandru II., približava se reformnim zahtijevima, uskraćuje potporu Honoriju II., poduzima cijeli niz vještih diplomatskih akcija kako bi “sjedinio kraljevstvo sa svećeničkom vlašću” (*ut regnum sacerdotio uniretu*).³⁴³ Tako već u svibnju 1062. dolazi predstavnik njemačkog dvora kako bi nagovorio oba suparnika da se vrate u svoje dijeceze; Alekandar u Luccu a Honorije II. u Parmu čime je zapravo ovaj drugi uklonjen sa scena a da toga nije bio svjestan.³⁴⁴ Sabor u Augsburgu, održan 28. 10. 1062. donosi odluku da se u Rim pošalje biskup Burhard, nećak nadbiskupa Annona kako bi ispitao zahtijve jednog i drugoga kandidat za papinstvo.³⁴⁵ Samim izborom izaslanika nedoumice su, zapravo bile riješene jer je Burhard zastupao proreformno mišljenje nadbiskupa Annona te koncem 1062. formalno pristaje uz Aleksandra II. u ime cara Henrika IV. Ova odluka carskog dvora omogućuje Aleksandru II. da u ožujku 1063. uđe u Rim gdje je uskoro održao crkveni koncil i na njemu izopćiti protupapu.³⁴⁶ Honorije II. konačno uviđa u kolikoj su se mjeri stvari promijenile, na anatemu uzvraća anatemom, uz pomoć svojih pristaša pokušava osvojiti Rim, zauzima noću Leoninski grad i crkvu sv. Petra (*noctu civitatem Leonianum intravit et ecclesiam sancti Petri invadit*), uz savjete jednog od rimskih upravitelja/kapetana: Cencija ulazi u Anđeosku tvrđavu (*consilio Cencii ... castrum Sancti Angeli intravit*)³⁴⁷ ali ne i sam Lateran jer nema dovoljno vojnika ni novčanih sredstava niti više dobiva pomoć iz Njemačke. Na kraju se protiv protupape okreću i sami njegove rimske pristaše koji ga drže opkoljenog u Anđeoskoj tvrđavi sve dok im nije platio pozamašnu otkupninu. Bonizo precizira da je Honorije bio opkoljen u tvrđavi u periodu od dvije godine, trpeći brojne i razne nevolje, dok ga spomenuti Cencije nije oslobodio uz cijenu od trista libara srebra, da je Rim napustio u doista bijednom stanju: praćen od jendog sluga, uz pomoć jedne mazge, sakriven među hodočasnicima.³⁴⁸ Vjerojatnijim se čini da da je Honorije II. bio u Rimu još početkom 1064. a da ga je nasputio najkasnije do svibnja 1064.³⁴⁹ kada je sinoda u Mantovi donijela konačno priznanje Aleksandra II. Tako se Honorije II. na jedvite jade uspio probiti do svoje matične biskupije u Parmi, gdje do svoje smrti 1071./72.

³⁴³ Bonizoni, *Liber ad amicum*, 596.; Interesantno je spomenuti da promjenu carske politike možemo pratiti analizom bilješki suvremenih kroničari, poput Bernolda iz opatije Reichenau (Bernoldus Constantiensis). U prvim zapisima iz ranih 60-ih godina XI. st., on spominje uzdizanje Henrika na čast rimskog patricija, izbor biskupa Kadalusa iz Parme za papu te uzurpaciju papinske časti od strane Anselma iz Lucce. (PL, 147, 349.) U bilješkama iz kasnijih godina dolazi do zamjene pozicija pa tako kroničar proglašava Kadalusa uzurpatorom dok Aleksandra smatra zakonitim papom, naziva „doctor catholicus“ zbog njegovog upornog otpora simoniji i nikolaitizmu a kao papinu desnu ruku ističe Hildebranda „hereticus maxime infestus“.

³⁴⁴ L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 187.

³⁴⁵ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 30.

³⁴⁶ J. N. D. Kelly, *A Dictionary of Popes*, 154.

³⁴⁷ Bonizoni, *Liber ad amicum*, 595.

³⁴⁸ Ibid.

³⁴⁹ I. S. Robinson, *The Papal Reform of the Eleventh Century*, 208.

samodopadno sam sebe smatrao papom,³⁵⁰ dok je Aleksandar II. mogao neometano nastaviti sa svojim reformnim nastojanjima, u prvom redu borbom protiv nikolaitizma.³⁵¹

Za našu historiografiju važno je istaknuti slijedeće datume i događaje:

- 1) 1. 10. 1060. U Rimu je izbaran Aleksandar II. uz pomoć Normana;
- 2) 28. 10. 1061., na sastanku njemačkih knezova u Bazelu izabran je protupapa Honorije II.;
- 3) 25. 3. 1062. Honorije II. na čelu lomabrdске vojske dolazi do Sutrija, u neposrednoj blizini Rima;
- 4) 12. 4. 1062. snage Aleksandra II., predvođene ahridakonom Hildebrandom pretrpjele su poraz što omogućuje Honoriju II. da zauzme pojedine djelove grada;
- 5) Tijekom travnja carica Agneza biva prisiljena odreći se reganstva u ime malodobog Henrika IV.;
- 6) Tijekom svibnja 1062., uz posredovnje njemčkog dvora oba pretecenta na papinstvo morali su se vratiti u svoje biskupije;
- 7) 28. 10. 1062. zaključen je proreformski sabor njemačkih biskupa u Augsburgu;
- 8) Koncem 1062. izaslanik augsburškog sabora, biskup Burcard prizanje Aleksandra II. kao papu;
- 9) U ožujku 1063. Aleksandar II. ulazi u Rima i ubrzo zatim održava sinodu;
- 10) Od svibnja do lipnja Honorije drži određene djelove Rima: Leoninski grad, Giovannipoli, utvrdu blizu bazilike sv. Pavla izvan zidaina (S. Paolo fuori le Mura), Anđeosku tvrđavu;
- 11) Koncem 1063. Honorije II. plaća otkupninu da ga njegovi “saveznici” puste na slobodu;
- 12) Početkom 1064. Honorije potajno napušta Rim i vraća se u Parmu;
- 13) Sinoda u Mantovi, zaključena 21. 5. 1064. Definitivn priznaje Alesandra II. za papu.

³⁵⁰ L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 187. Osim što se nikada nije odrekao papinskog naslova i pretenzija da sebe učini legitimnim papom, on je u par navrata, zasigurno 1065. i 1068. pokušao ponovo pridobiti naklonost njemačkog dvora. (J. N. D. Kelly, *A Dictionary of Popes*, 154.)

³⁵¹ Constitut etiam ut nullus presbyter sive diaconus vel subdiaconus, uxorem habeat, sive concubinam in occidentali ecclesia, sed ut sin casti. (Chron. S. Aegid. in Brunswig. Ann. 1071.)

X. Zamah reformi na našem području

Prve jasne tragove reformnih strujanja na našem području treba staviti (tek) u vrijeme kralja Petra Krešimira IV. kada se papinstvo pojavljuje kao crkvena i politička snaga, vrlo slično situaciji u drugoj polovici 9. st za vladavine kneza Branimira.³⁵² Potvrdu tih snažnijih reformnih nastojanja potvrđuje i jedan domaći izvor, Korčulanski kodeks opisujući pontifikat Aleksandra II. ovim riječima: „Kao dobar pastir, između drugih stvari, pobožno revnujući u raznim strana svijeta ...“³⁵³ Drugi domaći izvori potvrđuju nam da ni pontifikat Nikole II. nije bio ništa manje revan. Nakon što je II. lateranski koncil 1059. dao novi impuls reformskim snagama, šalje papa Nikola II. širom zapadnog kršćanstva svoje legats da bi na provincijalnim koncilima zajamčili provedbu zaključaka općih koncila. O prvom provincijalnom saboru, okupljenom vjerojatno vrlo brzo nakon lateranskog koncila a svakako prije smrti pape Nikole II. (27. 7. 1061.) izvještava nas samo arhiđakon Toma na početku XVI. poglavlja svoje „Salonitanske povijesti“, naslovljenom „De promotione Laurentii archiepiscopi“. U prvim rečenicama toga poglavlja Toma donosi podatke o crkvenom saboru održanom pod predsjedanjem nepoznatog papina legata (*quidem apostolice sedis legatus*).³⁵⁴ Primarni cilj tog prvog značajnijeg reformnog pokrajinskog sabora bio je izbor novoga splitskog nadbiskupa, ujedno i metropolita „jer je splitska crkva tada bila upražnjena“ (*quia Spalatensis ecclesia tunc uacabat*).³⁵⁵ Na drugom, već citiranom mjestu Toma navodi da je novi nadbiskup „postavljen na stolicu salonitanske Crkve 1060“.³⁵⁶ Ne dovodeći u pitanje Tominu kronologiju i podatke da je izbor proveden jednoglasnim pristankom (*corcodarenet*) prisutnih biskupa-sufragana, M. Matijević Sokol dolazi do zaključka da se pri izboru pazilo na zaključak prvog splitskog sabora prema kojem novi nadbiskup mora biti jednodušno izabran od svih svojih biskupa sufragana kao i svećenstva i naroda istoga grada (*omnium suffraganeorum suorum ... cum ipsius urbis cleri et populi*).³⁵⁷ Očitu sličnost između zaključaka jednog i drugog sabora ipak bi trebalo upotpuniti hipotezom da su odluke splitskog sabora bile nadahnute recentnijim zbivanjima tj. odlukama lateranskog koncila iz 1059. Tim se odlukama u prvom redu htjelo osloboditi izbor pape/biskupa od uplitanja gradskog plemstva o čijim lošim posljedicama jasno svjedoče primjeri tuskijških papa prije početka reformi, koji su više sličili svjetovnim nego li duhovnim vladarima te slučaj nadbiskupa Dabrala, pripadnika lokalne plemićke elite. Kao što je, sukladno dekretima Nikole II. izbor novoga pape povjeren u prvom redu kardinalima biskupima, tako vidimo da u izboru nadbiskupa Lovre odlučnu ulogu imaju biskupi-sufragani. Oni su ga jednoglasno proglasili za oca i nadbiskupa.³⁵⁸ Nadalje, kao što je dekretima Nikole II. predviđeno da, ukoliko se ne pronađe dostojan kandidat „u krilu rimske crkve“ za papu može biti izabran netko izvan Rima, tako biskupi-sufragani splitske metropolije za novoga nadbiskupa biraju dotadašnjeg

³⁵² T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje*, 47.

³⁵³ Hic inter alia multa in diversis mundi partibus religiose ut bonus pastor emendas ... (V. Foretić, „Korčulanski kodeks“, 30.)

³⁵⁴ HS, 69.

³⁵⁵ HS, 68.

³⁵⁶ Ordinatus est in sede saloniatis ecclesie anno incarnationis millesimo sexagesimo. (HS, 79, 81.)

³⁵⁷ M. Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo.*, 140.

³⁵⁸ ... ipsum in patrem et archiepiscopum unanimiter proclamantes (HS, 68.)

osorskog biskupa, dakle osobu izvan „krila“ svoga grada i biskupije. Kao što je već rečeno, zbivanja oko izbora novog nadbiskupa trebalo bi datirati prije 24. 3. 1060. jer je to krajnji rok zagarantiran autentičnim dokumentom sačuvanim u zadarskom Državno arhivu u kojem se spominje „časni opat Majnard“ (*venerabili abbate Mainardo*) kao izaslanik pape Nikole II.³⁵⁹ Druga verzija istoga dokumenta o darivanju samostana sv. Ivana među svjedocima, pored izaslanika Majnarda spominje i nadbiskupa Lovru (*Laurencio archiepiscopo*).³⁶⁰

Čini se da većina naših povjesničara zanemaruje podatke Tomina, na mahove nepovezanog rasplitanja događaja fokusirajući se samo na 1060. godine i saborske zaključke potvrđene od pape Aleksandra II. Rukovodimo li se pak Tominim slijedom događaja onda ispada da se uskoro nakon prvog sabora, zaokupljenog izborom novoga nadbiskupa, ponovo u Splitu, metropoli Donje Dalmacije i Hrvatske, sazvaio drugi koncil konkretnijih reformnih namjera o čemu imamo direktno svjedočanstvo u autentičnim potvrdama saborskih zaključaka koje novi papa Aleksandar II. šalje „regi et episopis Dalmatarum“. Kao što je već rečeno, vrlo je vjerojatno da spomenuti sabor mogao održati u vremenskom intervalu između smrti ili malo prije smrti pape Nikole II. (27. 7. 1061.) i izbora novoga pape Aleksandra II. (1. 10. 1061.), iako primjerice F. Šišić zastupa mišljenje da je papa Aleksandar II. mogao potvrditi zaključke provincijalnog sinoda tek koncem travnja 1063. kada se vratio u Rim nakon što je dobar dio godine proveo u svojoj nekadašnjoj biskupiji Lucca. U svom kronološkom pregledu događaja F. Šanjek uz 1060/61. donosi vijesti o pokrajinskom saboru u Splitu koji raspravlja o disciplini klera (nikolaitizam) i vjernika (zabrana sklapanja braka).³⁶¹ Na drugom pak mjestu isti sabor smješta u 1063. i ističe odluku o zabrani da se Slaveni (tj. hrvatski glagoljaši) promaknu u svete redove ako nisu naučili latinski.³⁶² J. Neralić pretpostavlja da se provincijalni sabor održao početkom 1060. „kada je Jadranskim morem uputnije putovati“.³⁶³ Za istu godinu opredjeljuje se i N. Budak.³⁶⁴ D. Mandić zaključuje da je splitski sabor održan „god. 1060., i to u veljači ili prvim sedmicama ožujka“, ujedno ga proglašava najvažnijim crkvenim saborom te u isticanju njegove važnosti koristi nekoliko upečatljivih sinonima: „reformna sinoda u Splitu“, „Majnardov sabor“, „glavni opći sinod u Splitu“, „glavni sabor za obnovu Crkve u Hrvatskoj“.³⁶⁵ Iz prethodno spomenutog dokumenta jasno je da se sabor održao u Splitu (*in Spaletu*), da mu je predsjedao legat Majnard (*venerabilis Mainardum*) a da je glavni predstavnik domaćeg klera bio nadbiskup Ivan (*Iohannem, archipresulem vestrum*).³⁶⁶ Neke podatke dokumenta potvrđuje Toma Arhidakon vijestima da se, pod predsjedanjem papinog legata pompozijanskog opata Majnarda, kasnijeg kardinala biskupa³⁶⁷

³⁵⁹ CD I, 88.

³⁶⁰ CD I, 91.

³⁶¹ F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 449.

³⁶² Ibid., 85.

³⁶³ J. Neralić, „Biskup Ivan Trogirski osnivač benediktinskog samostana sv. Nikole“, 90.

³⁶⁴ N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, 41.

³⁶⁵ D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, 287-293.

³⁶⁶ CD I, 95.

³⁶⁷ O. Perić donosi prijevod „biskupa kardinala“. S obzirom da se kardinali kolegij nekada, kao uostalom i danas dijelio na tri reda: kardinale-biskupe, kardinale-prezbitere i kardinale-đakone, smatram da bi bilo ispravnije koristiti takvu verziju titule: kardinal-biskup. Ova mala korekcija čini mi se tim važnija za naglasiti jer je papa Nikola II. svojom bulom „In nomine Domini“ od 12. travnja 1059. odredio, da po smrti papa upravo kardinali biskupi imaju dužnost okupit se i donijeti odluku o

(*dommino Maynardo Pomposinao abbate, postea episcopo cardinale*) i uz prisutnog nadbiskupa Ivana, Lovrina prethodnika održao sabor kojeg on pogrešno stavlja u doba gospodina pape Aleksandra (*tempore domini Alexandri papae*).³⁶⁸ Na Tomine vijesti nadovezuju se podaci iz Korčulanskog kodeksa, napisanog 1132. koji djelatnost poslanika Majnarda stavlja isto tako u vrijeme vladanja pape Aleksandra II. O njegovoj djelatnosti kodeks veli slijedeće: „Dok je (Majnard) boravio kod Dalmatinaca, otkrio je da su zaraženi opakim zloćama; održavši sabor popravljajući koliko su prilike dopuštale, povrati se svom gospodaru“.³⁶⁹

No Tomine vijesti valjalo bi dodano preispitati s obzirom da puno pouzdaniji diplomatički dokumenti stavljaju Majnardovu djelatnost u vrijeme Nikole II. Ništa pouzdanije nisu ni podaci Korčulanskog kodeksa, pisani kakvih sedamdeset godina nakon samih opisanih događaja s obzirom da pisac Korčulanskog kodeksa, također griješi kada dolazak Majnarda i održavanje sabora određuje prema pontifikatu Aleksandra II. Drugi podatak iz Kodeksa, o djelatnosti „bogobožnog izaslanika imenom Teuzona“ dodatno komplicira situaciju jer ga pisaca kodeksa stavlja u vrijeme Aleksandra II. te mu pripisuje djelatnost vrlo sličnu Tominom opisu Majnaradovog reformnog djelovanja: „Iduće pak godine posla (papa Aleksandar II.) drugog bogobožnog (poslanika) imenom Teuza, koji nakon što je sve muževno razmotrio, održi opću sinodu i koristonosno popravi: ženidbu u četvrtom i petom koljenu rodbinstva, pa pogrešno postavljanje biskupe i ženidbu svećenika i đakona ispravivši, prodaju ljudi posve dokinuvši, slično kao gore, časno se povrati“.³⁷⁰ Istog papinskog poslanika, poslanog od gospodina Aleksandra (*missi a domino Alexandro*) te nadbiskupa Lovru, tituliranog kao osorski biskup i izabrani splitski nadbiskup (*Aspararensis episcopi ... archiepiscopus electus*) spominje dokument presude u korist samostana sv. Krševana³⁷¹ koji naši povjesničari različito datiraju: Rački u 1060., Kukuljević u 1065., Stipišić i Šamšalović u razdoblje između 1064. i 1065.

Kad se uzmu u obzir svi prethodni podaci tj. oni koje donosi Toma Arhidakon, Korčulanski kodeks i, dakako najpouzdaniji podaci autentičnih dokumenata, mislim da se tijekom događaja može rekonstruirati na slijedeći način: sabor se održao negdje u proljetnim mjesecima 1060. a sjednicama su predsjedali nadbiskup Ivan i papinski legat Majnard, tada u svojstvu opata

izboru novoga pape. Tek po njihovom izboru pridružuju im se ostali kardinali, dakle kardinali prezbiteri i kardinali đakoni. (T. Adolphus Trollope, *The Papal Conclaves, as they were and as they are*, London: Chapman and Hall 1876., 13-19.)

³⁶⁸ HS, 70.

³⁶⁹ Dum autem legatus ipse apud Dalmatinos demoraretur, comperit eos infessos neferiis criminibus, qui facto coocilio prout tempos dabat eos emendans, ad dominum suum repedavit. (V. Foretić, „Korčulanski kodeks“, 30.)

³⁷⁰ Sequenti vero anno misiist alium timentem dominum nomine Theuzum, qui omnia uiriliter scrutans, factogenerali synodo, utiliter emendavit, nam consaguinitate in quarta et in quinta propinquitate innexi tenebantur, et oridnationem malam episcoporum et copulatione uxorum presbiteros et diaconos emendans et venditiones hominum funditus euertens, similiter ut superius cum honore rediit. (V. Foretić, Korčulanski kodeks, 30.)

³⁷¹ CD I, 100.

(*venerabili abbate*).³⁷² To bi bio onaj sabor gdje Toma kao predsjedatelja spominje „nekog legata apostolske stolice“ a kao glavnu preokupaciju saborskih otaca navodi „raspravljanje o izboru metropolitanskog biskupa“ (*tractatum est de electione metropolitani*).³⁷³ S obzirom na dataciju isprave u veljači 1060. kojom kralj Petar Krešimir IV. dariva samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu te ga oslobađa od svakog osobnog i zemljišnog poreza (*ab omni fiscali tributo*) a Majnard donio presudu za otok Žirje za pretpostaviti je da je papin legat krenuo iz Rima početkom 1060., dobro upoznat s odlukama prve i najvažnije rimske sinode pod predsjedanjem pape Nikole II., održane od 8.13. 4. 1059., ukrcao se na brod negdje u Markama i stigao u Zadar, najbližu luku u tadašnjem kraljevstvu Hrvatske i Dalmacije gdje je bio dočekan od kralja, biskupa i odličnika kraljevstva: biogradskog biskupa Teodozija, bana (*Goyzo bano*), tepčije (*Boleslao tepizo*), župana (*iuppano*), priora (*prior Drago*).³⁷⁴ Zajedno s njima je potvrdio kraljevu darovnicu a onda, vjerojatno vrlo skoro produžio prema Splitu. Iako nema nikakvih dokaza za to, moglo bi se pretpostaviti da je splitska sinoda održana u isto vrijeme kada i druga rimska, dakle negdje u travnju 1060. Kako je aktualni nadbiskup Ivan već bio star i nemoćan, osjećao se nedoraslim nastaviti s daljnjom upravom tako velike nadbiskupije i metropolije a još manje zadatku provođenja u djelo zahtjevnih odluka sabora, iz vlastite pobude ili potaknut od legata Majnarda, svakako tijekom održavanja sabora odrekao se nadbiskupske službe tako da su okupljeni biskupi odmah moglo pristupiti izboru novoga nadbiskupa. Prema tome, Toma je pogriješio navodeći da je u to vrijeme „splitska crkva bila upražnjena“, dapače opovrgao samog sebe kada u kronološki kasnijem saboru kao predsjedatelja spominje nadbiskupa Ivana „prethodnika gore spomenutog Lovre“ (*Iohannis decessoris Laurentii supradicti*).³⁷⁵ S druge strane, nema razloga niti malo sumnjati u Tominu tvrdnju da je Lovro „bio jednodušno izabran za oca i nadbiskupa“ jer je „mišljenje svih o njemu bilo dobro“ što, uostalom potvrđuje odnos kraljeva i knezova Slavonije koji su ga „mnogo poštovali“ i za vrijeme njegova upravljanja „darivali crkvi sv. Dujma mnoge zaseoke i imanja“. ³⁷⁶ Točna je i njegova tvrdnja da je nadbiskup Lovro „ustoličen na stolicu salonitanske crkve godine 1060. od utjelovljenja“ (*ordinatus est in sede saloniaten ecclesie anno incarnationis millesimo sexagesimo*).³⁷⁷ Budući da tada nije bilo uobičajeno premještati biskupe s jedne stolice na drugu bez odobrenja Sv. Stolice, saborski su oci po papinskom izaslaniku Majnardu, poslali molbu u Rim ili tzv. traženje (*postulatio*) da Lovro može prijeći

³⁷² CD I, 88.

³⁷³ HS, 69. L. Margetić u „nekom legatu“ vidi opata Teuza (L. Margetić, *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku*, 185.) čije nam je djelovanje zagarantirano tek dokumentom iz 1064/55. (CD I, 99, 100.) te podatkom iz Korčulanskog kodeksa da je papa iduće godine (*sequenti vero anno*), u odnosu na prethodnu Majnardovu misiju poslao drugog bogobožnog (poslanika), imenom Teuzona (*misit alium temetem dominum nomine Theuzum*) (V. Foretić, „Korčulanski kodeks“, 30)

³⁷⁴ Činjenica da postoji druga verzija iste isprave, sadržajem skoro identična ali znatno svečanija i opširnija, sa detaljnijim popisom darovanih zemljišnih čestica te da se među brojnim svjedocima kraljeve darovnice i Majnardove presude spominje splitski nadbiskup Lovro (Laurencio arciepiscopo), možda se može objasniti time što je prva verzija (CD I, 88.) poslužila za sastavljanje druge verzije isprave (CD I, 89-91.) i to tijekom samoga sabora, kada je Lovro već promoviran u splitskog nadbiskupa.

³⁷⁵ HS, 70.

³⁷⁶ Et quia talis erat uir, in magna reuerentia habebatur a regibus et principibus Sclauonie tribuebantque ecclesie sancti Dominii uilas et predi multa ... (HS, 68.)

³⁷⁷ HS, 79, 81.

iz biskupije u Osoru (Cres i Lošinj) u Split za nadbiskupa.³⁷⁸ Ako je tome tako onda je Majnard imao dovoljno vremena vratiti se u Rim, predati saborske zaključke i molbu hrvatsko-dalmatinskih biskupa tadašnjem papi Nikoli II., o njima raspraviti na trećoj rimskoj sinodi zaključenoj 15. 4. 1061., napredovati u crkvenoj službi, možda čak sudjelovati u izboru novoga pape Aleksandra II. i kao njegov izaslanik, sad već dobro upućen u naše prilike donijeti potvrdu zaključaka prvog splitskog reformnog sabora,³⁷⁹ predsjedati drugim saborom, sada sa titulom kardinala-biskupa zajedno sa nadbiskupom Ivanom, možda u svojstvu nadbiskupa emritusa ili najstarijeg među biskupima. U tom slučaju Tominu vijest da su na saboru „bili sastavljeni“ mnogi članci ili mnoga poglavlja kapitulara (*in qua multa fuerunt conscripta capitula*)³⁸⁰ trebalo promijeniti u to da su sinodalne odluke „bile objavljene i papinskom vlašću proglašene“ (*hoc statutum synodali fuisse sententia promulgatum et apostolica auctoritate firmatum*)³⁸¹ i ne samo navodna odluka o tome da se „nitko u buduće ne usudi na slavenskom jeziku obavljati službu Božju“ (*ut nullus de cetero in lingua Sclauonica presumeret diuina misteria celebrare*),³⁸² nego i sve ostale kako ih već donosi papina potvrda.³⁸³ Dapače, u ime pape Majnard je dobio zadatak ispitati navodnu umiješanost „vladara Hrvata“ (*Chroatorum principe*) kralja Petra Krešimira IV. u ubojstvo „svoga brata Gojislava“ (*Goislau fraterm suum*) te popravljati, koliko su prilike dopuštale „opake zloće“ (*nefarii criminibus*) koje je zatekao među ljudima, o čemu sve svjedoči Korčulanski kodeks.³⁸⁴

Da ni ovako složen mozaik održavanja prvih dvaju reformskih sabora nije bez nedostataka, dovoljno se prisjetiti isprave o Telašćici koju se Stipišić i Šamšalović datirali između 1064. i 1065., gdje je navedeno da je presuda donesena „u prisustvu Lovre, osorskoga biskupa, od Splitskana i cijelog sabora izabranog nadbiskupa, indikcije treće“ (*in presentia/Laurentii/Asparensis episcopi a Spalatinis et a cuncto consilio archiepiscopus electus, indictione tertia*).³⁸⁵ Ovako precizno tituliranje, dalo bi zaključiti da je autor isprave imao potrebu naglasiti događaj koji se nedavno zbilo, dapače istaknuti da je Lovro još uvijek osorski biskup a tek izabrani splitski nadbiskup (*episcopus electus*), što onda stavlja pod veliki upitnik prethodne Tomine tvrdnje.³⁸⁶ Problematiku nimalo ne olakšava što ime svećenika Petra (*ego, Petrus presbiter*) kao budućega osorskoga biskupa (*sancte Asparensis ecclesie futurus episcopus*) zatičemo u zakletvi koji je dao pred nadbiskupom Lovrom, unesenoj u čuveni

³⁷⁸ D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, 298.

³⁷⁹ CD I, 95, 96.

³⁸⁰ HS, 70.

³⁸¹ HS, 72.

³⁸² HS, 70.

³⁸³ CD I, 96.

³⁸⁴ V. Foretić, „Korčulanski kodeks“, 30.

³⁸⁵ CD I, 100.

³⁸⁶ To otvara problem kojeg je naglasio L. Margetić tj. da se biskup nakon izbora zove *episcopus electus* i kao takav još nije uveden u biskupsku službu i, prema tome ne može vršiti biskupske funkcije dok ne postane *episcopus consecratus*, činom intronizacije uveden u posjed svoje biskupije (L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku* 185.). Je li, Lovro s obzirom da je već bio posvećeni biskup osorske biskupije imao pravo vršiti sve funkcije nadbiskupa samim činom izbora, ostaje jedno u nizu otvorenih pitanja.

splitski evangelijar koju, pak Stipišić i Šamšalović stavljaju tek u 1066.³⁸⁷ Ako je Lovro, po Tomi izabran za splitskog nadbiskupa 1060. kako je moguće da se u ispravi iz 1064/65. još uvijek naziva osorskim biskupom? Ili, kako je moguće da osorska biskupija tek 1066. dobiva svoga biskupa?

S obzirom na primarni cilj ovog diplomskog rada, možda će biti najprimjerenije prihvatiti mišljenje N. Klaić da nije toliko važna kronologija, kojim su redom i kada dolazili poslanici reformističkih papa jer se, ionako svi izvorni podaci o njima, slažu u tome da su im pape povjeravali reformistički rad u našim krajevima.³⁸⁸ Logiku N. Klaić slijede brojni naši povjesničari stavljajući fokus više na sadržaj i utjecaj reformnih odluka negoli na kronologiju održavanja sabora i dolazaka papinskih izaslanika. Tako, primjerice N. Budak i T. Raukar ukratko sažimaju da je splitski sabor u prvom redu bio uperen protiv običaja u dalmatinsko-hrvatskoj Crkvi razvijenih sukladno tradiciji kršćanskog istoka kao što su ženidba svećenika ili nošenje brade. Osim toga isti je sinod donio odluku o zatvaranju crkava u kojima se bogoslužje obavlja na slavenskom jeziku, dok je biskupima zabranjeno rediti za svećenike one Hrvate koji ne bi naučili latinski.³⁸⁹ Prethodni, elementarni podaci ključnog reformnog sabora biti će poticaj N. Klaić da Dabralova nasljednika, nadbiskupa Ivana proglasi „prvim reformnim splitskim prelatom“ a Split prvim od dalmatinskih gradova koji je prihvatio reformu.³⁹⁰ Priklonivši se mišljenju po kojem je sarkofag s imenom „slabog grešnika nadbiskupa Ivana“, sina „blage uspomene gospodina Tvrdokata“ (Tvrdaka), pronađen 1967. u supstrukcijama Dioklecijanove palače mjesto ukopa upravo netom spomenutog nadbiskupa Ivana, Dabralova nasljednika, ista autorica izvodi zaključak da je on bio domaći sin, dapače da je odrastao u Splitu i tamo svršio škole, da nije pripadao splitskom patricijatu pa je, uz sve te predispozicije bio spremniji „na lakši prekid s starom grčkom patricijskom politikom“. Uzgredni podatak arhiđakona Tome da je nadbiskup Ivan „sagradio crkvu sv. Feliksa nad potokom (*ipse edificavit ecclesiam sancti Felicis super riuum*) i da se tamo povukao (*cessit*),³⁹¹ N. Klaić tumači kao dokaz reformnog zanosa jer je uz crkvu morao podići kakvu celu ili mali samostan u kojem je onda nastavio živjeti pokorničkim životom kao mnogi drugi crkveni dostojanstvenici. Iz svega se može izvući zaključak da je Ivan, kao domaći, pučki sin bio puno prikladniji prekinuti „podložnost konstantinopolskim patrijarsima“ od, primjerice nadbiskupa Pavla koji je odrastao ne samo u patricijskoj nego i priorskoj porodici.³⁹²

Ostavljajući po strani kompleksno pitanje koliki je bio stvarni utjecaj Istočne crkve na našem području kao protuargument navedenim hipotezama N. Klaić moram navesti da je upravo Pavao, koji bi trebao biti zagriženi predstavnik „grčke patricijske politike“ budući je pripadao jednoj je od najistaknutijih obitelji dalmatinskih gradova, iz redova gradskog protopatricijata,

³⁸⁷ CD I, 121.

³⁸⁸ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 367.

³⁸⁹ Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb: Školska knjiga, 2006., 133.

³⁹⁰ N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 165, 166.

³⁹¹ HS, 66.

³⁹² N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 166.

svojevrsnom splitskom ekvivalentu zadarskim Madijevcima,³⁹³ ujedno bio mecena latinskog psalterija s komentarima jednog od velikih crkvenih otaca latinske crkve: sv. Jeronima te kao takav doprinio uzletu latinske pismenosti u Splitu.³⁹⁴ Pored toga Pavlov brat Črne (Zirno), koji je također bio prior sredinom 11. st. pred kraj života se povlači u samotan sv. Stjepana „pod borovima“ gdje je opatom bio njegov sin a Pavlov nećak Dobro. O latinskom, rimskom, zapadnom karakteru benediktinskog reda, jednom od najzaslužnijih u povijesti Katoličke crkve vjerujem da ne treba puno govoriti. Na našem području oni su bili glavni pokretači i pronositelj ne samo latinskog kao liturgijskog, diplomatskog i književnog jezika nego isto tako nove, romaničke umjetnosti.³⁹⁵ Uostalom sam Ivanov neposredni prethodnik, nadbiskup Dabral, makar se pred papinim legatom nemošto branio da živi po običajima Istočne crkve, ponaša se kao podložnik Rimske crkve čijom je intervencijom lišen nadbiskupske časti. Mislim da spomenuta dva argumenta dovoljno ilustriraju latinski, rimski, prozapadni karakter onovremenog Splita a samim time i inkorporiranost splitskih nadbiskupa u strukturu Zapadne crkve.

U prilog prethodnim tvrdnjama idu i same saborske odluke koje se, većim dijelom usko oslanjaju na zaključke Lateranskog koncila iz 1059. „na kojemu su usvojeni zahtjevi što su se otada trebali postavljati pred svećenstvo i biskupe podložne papi“.³⁹⁶ G. Novak tako tvrdi da „splitski sabor donio uglavnom iste zaključke kao i lateranski“ a poneka razlika rezultata je specifičnih prilika u Dalmaciji i Hrvatskoj „koje su se u mnogome razlikovale od onih u Italiji“.³⁹⁷ Veza između lateranskog koncila i splitskog pokrajinskog sabora napose je vidljiva u prvoj točki saborskih odluka. Kao što je dekret Nikole II. o izboru novoga pape stavio u ruke kardinala-biskupa, tako splitski sabor određuje da kod čina izbora novoga nadbiskupa moraju biti svi biskupi prisutni i samo teška bolest (*gravis egritudinis*) može biti razlogom izostajanja.³⁹⁸ Protiv onih koji bi se drznuli sudjelovati u nezakonitom izboru, sabor je predvidio a papa potvrdio oštre kanonske i zakonske mjere poput eksomunikacije ili oduzimanja dobara, pri čemu se dobra svećenika imaju predati crkvi a dobra laika državnoj blagajni. Na isti način imaju se birati i biskupi pojedinih gradova (*civitates*). Jasna linija Rim-Split vidljiva je, također u oštroj osudi nikolaitizma u drugoj točki saborskih zaključaka gdje se zabranjuje biskupu, svećeniku ili đakonu da primi ženu ili da primjenu zadrži. Onaj tko se ne bi pokorio takvoj odluci skida se sa vlastitog (svećeničkog) stupnja dok se god ne pokaje i zabranjuje mu se obavljati službe u koru (crkve) te gubi crkveni imetak

³⁹³ N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, 154.

³⁹⁴ O nadmoći latinskoga jezika obilno svjedoče natpisi na crkvama u Dalmaciji u kojima se latinski jezik upotrebljava čak i kada se spominju hrvatski vladari. Ograničena je, naprotiv, epigrafska upotreba glagoljice, dok su tragovi grčkoga jezika potpuno zanemarivi. (Marcello Garzaniti, „Ohrid, Split i pitanje slavenskoga jezika u bogoslužju u X. i XI. stoljeću“, *Slovo*, No.60., (2010), 314.)

³⁹⁵ Nikica Kolumbić, Hrvatska književnost romaničkog razdoblja i lik kralja Zvonimira“, u *Zvonimir, kralj hrvatski*, 217.

³⁹⁶ N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, 41.

³⁹⁷ G. Novak, *Povijest Splita*, vol. I., 68

³⁹⁸ CD I, 95.

(nadarbinu).³⁹⁹ Iz ovoga je jasno da druga točka saborskih zaključaka odgovara trećem zaključku lateranskog koncila da nitko ne smije prisustvovati misi svećenika za kojeg ja poznato da ima konkubinu ili da živi s nekom ženom.

Prilično benignom podatku o zabrani njegovanja brade i kose neki naši povjesničari pristupaju previše ozbiljno, pogotovo ukoliko tekst pročitaju paušalno pa umjesto glagola „njegovati“ upotrebe glagol „nositi“ ili ako se fokusiraju na bradu a ne na bradu i kosu. Tako, primjerice N. Klaić tvrdi: „Nije lako shvatljiva oštrina kojom se sabor odnosno kasnije papa Aleksandar II u potvrdi zaključaka obara na svećenike koji nose bradu“.⁴⁰⁰ N. Budak stavlja u usku vezu ženidbu svećenika sa nošenjem brade jer u takvim pojavama vidi glavne primjere običaja u dalmatinsko-hrvatskoj Crkvi, što su slijedili tradicije kršćanskog istoka.⁴⁰¹ Okrnjeni ili čak integralni podaci treće točke saborskih zaključaka za većinu naših povjesničara znak su prisilnog prekida sa praksom kršćanskog istoka. Po tom pitanju radije bih se, ipak priklonio mišljenju F. Račkoga koji drži da se spomenute uredbe odnose na „sploljašnost svećenika“, točnije na „vanjsko dostojanstvo njegovo“. Kao takve one su logičan nastavak prethodnih odluka sabora kojima se, podsjećanjem na obvezu celibata nastojalo uzdići „duševno savršenstvo svećenstva“.⁴⁰² Odredbe su, dakle više estetske nego li obredno-eklezijalne naravi, više poticaj na skromnost i čednost svećenstva nego li znak prisilnog prekida s običajima Istočne Crkve. S obzirom na svoj poticajni karakter, kazne predviđene odlukama sabora nešto su blaže u odnosu na prethodnu točku gdje su, za prekršitelje celibata predviđene kazne isključenja iz kleričkog reda i uskraćivanje crkvenih prihoda. Preporuke i predviđene kazne saborski oci su ovako formulirali: „Ako bi odsada unaprijed koji klerik njegovao bradu ili (dugu) kosu, neka mu se uskrati mogućnost ulaska u crkvu i neka svaki takav bude kanonski kažnjen prema svom stupnju (crkvene časti)“.⁴⁰³

XI. Obračun sa slavenskim jezikom ili obredom

Saborski zaključak, točnije potvrda istoga koji je u našoj historiografiji izazivao najviše nedoumica odnosi se na problematiku upotrebe slavenskog jezika u bogoslužju. Pored samih saborskih zaključaka, vrlo važne podatke o tim odlukama doznajemo iz pera Tome Arhiđakona. Papa određuje: „Zabranjujemo promicati Slavene u (više) svete redove dok ne nauče latinski jezik ...“, a odmah zatim dodaje da će biti kažnjen ekskomunikacijom svaki onaj tko klerika bez obzira na stupnja podvrgne laičkoj službi, odnosno oporezivanju.⁴⁰⁴ Toma pak piše:

³⁹⁹ Si quis amodo episopus presbiter aut diaconus feminam acceperit vel acceptam retinuerit, proprio gradu decadat, usque dum ad satisfactionem veniat ne in choro psallentium maneat, nec aliquam portionem de rebus ecclesiasticis habeat. (CD I, 95.)

⁴⁰⁰ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 368.

⁴⁰¹ N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, 41.

⁴⁰² Franjo Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2009., 170.

⁴⁰³ Si quis clericorum amodo barbam vel comam nutrierit, in ecclesia intrandi facultatem non habeta et canonice vindicte pro suo quisque gradu subiaceat. (CD I, 95.)

⁴⁰⁴ Slavos, nisi Latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri, et clericum, cuiuscumque gradus sit, laicali servituti vel mundiali fisco amodo subiugari sub excommunicationis vinculo amodo omnimodo prohibemus. (CD I, 96.)

„Među ostalim utvrđeno je i odlučeno da nitko ne uznastoji (*presumeret*) službu Božju obavljati na slavenskom jeziku (*in lingua Sclauonica*), nego samo na latinskom ili grčkom (*nisi tantum in latina et greca*) i da se nitko, tko pripada tom jeziku ne može promaknuti u svete redove (*nec aliquis eiusdem lingue promoueretur ad sacros*)“.⁴⁰⁵ Letimičnom usporedbom može se doći do zaključka da, iako se naoko bave istom problematikom navedeni izvori pristupaju joj na sasvim različite načine i vode prema različitim zaključcima. Uzme li se samo integralna saborska odredba neupitnim se čini, da je nakon svih nedoumica i pokušaja ograničavanja tijekom 10. st., slavenski liturgijski jezik toliko živ i sveprisutan da papa ne želi isključiti zaređivanje glagoljaša, nego ga uvjetuje učenjem latinskog jezika.⁴⁰⁶ G. Novak rezolutno tvrdi: „Splitski sabor iz 1060. godine nije ukinuo slavensku službu Božju, nego je samo naređivao da svećenici moraju znati latinski jezik i latinsko pismo“.⁴⁰⁷ M. Matijević Sokol dijeli prethodna mišljenja pa naglašava da nema zabrana slavenskog liturgijskog jezika, nego se u težnji za unifikacijom liturgije potiče učenje latinskog jezika.⁴⁰⁸ M. Bogović, također proglašava saborske odluke mudrima i korisnima, podjednako za glagoljaše i za pravovjernost jer se u odlukama, kojima se inicijalno želilo ograničiti glagoljsko bogoslužje krila ujedno mogućnost njegovog lakšeg ozakonjenja. Da bi se na nekoj župi moglo služiti bogoslužje na staroslavenskom jeziku nije više bilo potrebno tražiti posebno papinsko dopuštenje, kako su to određivali splitski sabori iz 925./928. nego je svećenik to dopuštenje dobivao samim ređenjem, naravno ukoliko je prije toga naučio latinski jezik.⁴⁰⁹ Drugi, pak povjesničari čitaju paralelno saborske odluke i Tominu interpretaciju istih pa polaze od pretpostavki da reformni pokret 11. st. nije mogao tolerirati tako izrazite različitosti unutar Crkve, pogotovo u krajevima politički i tradicijski vezanima uz Bizant i dolaze do zaključka da je donesena odluka o zatvaranju crkava u kojima se bogoslužilo slavenskim jezikom, a biskupima je zabranjeno posvećivati za svećenike one Hrvate koji ne bi naučili latinski.⁴¹⁰ Mislim, ipak da u ovoj problematici treba dati prednost samim saborskim zaključcima, napose poznavajući Tominu pristranost. Uostalom najjasnije svjedok njegove pristranosti su same autorove riječi i postupci budući da je od svih saborskih zaključaka izdvojio samo jedan a onda ga proširio i interpretirao po svom nahodjenju. I kao da mu to nije dosta, navodne stroge odluke saborskih otaca pokušava opravdati dodatnim pojašnjenjem, baziranim na svojoj tipičnoj „gotomaniji“, dakle da je gotsko pismo (*goticas literas*) pronašao neki Metodije koji je na tom slavonskom jeziku sastavio „mnoge laži protiv normi katoličke vjere (*qui multa contra catholice fidei normam in eadem Sclauonica lingua mentiendo conscripsit*)“.⁴¹¹

Valja svakako naglasiti da skepsa Rima prema slavenskom bogoslužju tj. njegovoj pravovjernosti nije nešto novo niti izvanredno niti vezano samo za naše prilike. Pritisak nadmoćne većine, tj. latinske liturgijske prakse, težio je prema tome da se glagoljaši polatine,

⁴⁰⁵ HS, 71.

⁴⁰⁶ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 369.

⁴⁰⁷ G. Novak, *Povijest Splita*, 69.

⁴⁰⁸ M. Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, 145.

⁴⁰⁹ Mile Bogović, „Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području do 1248. godine“, u *Glagoljica i hrvatski glagoljizam*, ur. Marija-Ana Dürriegl, Milan Mihaljević, Franjo Velčić, Zagreb-Krk: Staroslavenski institut, Krčka biskupija, 2004, 254.

⁴¹⁰ N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, 42.

⁴¹¹ HS, 71.

jer je a priori bilo čudno. nepoželjno i sumnjivo bogoslužje na barbarskom, slavenskom jeziku. Taj je pritisak od prve polovice 10. stoljeća sve do polovice 20. stoljeća bio trajno prisutan na našem području.⁴¹² Dapače, tihi otpor univerzalizmu latinskog jezika kroz uvođenje slavenskog jezika u liturgiju i književnost kod ortodoksnih je latinaša uvijek izazivao asocijaciju heretičnosti a od 10. st. razni izvori Metoda izravno zovu heretikom.⁴¹³ Dobro je poznato pismo pape Ivana X. (*Ioannes episcopus, servus servorum dei*) upućeno salonitanskom/splitskom nadbiskupu Ivanu i svim njegovim sufraganima u kojem izražava svoje žaljenje što su toliko godina zanemarivali vezu s Rimskom Crkvom Nadalje, papa žali što su nadbiskup i biskupi dozvoljavali, na prostoru pod njihovom kontrolom neometano širenje nekog nauka suprotnog odredbama evanđelja i crkvenih kanona (*doctrinam evangelii atque canonum*). Papa to pogrešno naučavanje naziva „Metodovim naukom“ (*Methodii doctrina*), naglašavajući da se njegovo ime ne nalazi među svetim autorima (*quem in nullo volumine inter sacros auctores comperimus*) te preporuča adresantima svog pisma da čim prije iščupaju taj „zao korijen“ (*mala radix*) i dozvole u zemlji Slavena (*Sclavinorum terra*) vršiti svete obrede samo na latinskom a ne na kojem drugom jeziku (*in latina scilicet lingua, non aute min extranea*) i to samo prema običajima svete rimske Crkve.⁴¹⁴ Iz prethodnog je jasno da izrazito negativni stav Ivana X. prema uporabi slavenskog jezika u bogoslužju nema u pozadini tek jezičnu problematiku u modernom smislu riječi, već bojazan da se iza „nerazumljiva jezika“ kriju razne doktrinalne zablude.⁴¹⁵ Moglo bi se, također reći da papino pismo svjedoči kako se u Dalmaciji, kao prije toga u Panoniji i Moravskoj, pokušalo realizirati *damnatio memoriae* moravskoga biskupa Metoda zaređenoga u Rimu (*»Ex nobis exierunt«*).

Još je važnije naglasiti da upravo u vrijeme pape Aleksandra II. kada, po Tomi dolazi do zatvaranja slavenskih crkvi tj. kada su slavenski svećenici morali prestati s „uobičajenim službama“ (*consuetis officiis*),⁴¹⁶ sličnu problematiku zatičemo na Iberijskom poluotoku, gdje prvi poznati izaslanik istoga pape kardinal Hugo Candidus, zvani Bijeli (1065.-1068.) sa zabrinutošću gleda na raširenost mozarapskog obreda (*ritus Mosarabicus*).⁴¹⁷ Ono što je u doba Aleksandra II. započelo kao niz nedoumica i otvorenog sumnjičenja, u vrijeme Grgura VII. je preraslo u definitivni obračun sa bilo kakvom liturgijskom raznolikošću. U pismu datiranom 27. 6. 1080. i upućenom kralju Alfonsu VI., papa izražava svoju namjeru „da u vašem kraljevstvu ispravimo ono što je dugo vremena bilo pogrešno“ (*correctionem regni vestri quod diu in herreore persisteret*). Što je točno mislio da treba ispraviti objasniti će u drugoj buli upućenoj istog dana u kojoj naziva mozarapski obred toledskom praznovjericom (*superstitio toletana*) i proglašava najvećom zaprekom spasenju španjolske Crkve ustrajavanje u njegovom vršenju. Formalno ukidanje mozarapskog obreda dogodilo se na koncili u Burgosu, održano tijekom proljeća 1080. Odluke samoga sabora nisu nam sačuvane

⁴¹² Anton Benveniste, „Prenošenje glagoljske tradicije u liturgiji“, *Croatia Christiana periodica*, vol. IV., no. 6, (1980.), 127.

⁴¹³ Vjekoslav Štefanić, „Tisuću i sto godina od moravske misije“, *Slovo* No. 13, (1963.), 10.

⁴¹⁴ CD I, 29, 30.

⁴¹⁵ Trpimir Vedriš, „Crkva i vjerski život“, u *Nova zrnica u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, 213.

⁴¹⁶ HS, 72.

⁴¹⁷ Raul Gomes Ruiz, *Mozarabs: Hispanic and the Cross*, New York: Orbis Books, 2007., 29.

ali, iz nešto kasnije povelje Alfonsa VI., izdane u travnju ili svibnju 1080. jasna je kraljeva odlučnost da učvrsti rimski obred u svim dijelovima svoga kraljevstva (*confirmavit romanum mysterium in omni regno Aldefonsi regis*).⁴¹⁸ Kao što Toma, navodne ili stvarne obračune Rima s glagoljašima opravdava pričom o heretiku Metodiju,⁴¹⁹ tako će obračun Grgura VII. sa mozarapskim obredom biti opravdan potencijalnom zagađenošću njihovih liturgijskih knjiga svim mogućim herezama, poimence arijanizmom, adopcionizmom i prislicijanizmom.⁴²⁰

Sličan pokušaj obračuna sa liturgijskom raznolikošću, puno dramatičniji i krvaviji dogodio se u Milanu za vrijeme pape Grgura VII. gdje je predvodnik patarenske⁴²¹ stranke u gradu: Erlembald (Cotta) oštrim mjerama, na rubu tiranije provodio reformne zahtjeve uperene protiv simonista i kršitelja celibata ali, isto tako umnažao svoju nepopularnost među običnim pukom pokušavajući zamjeniti drevnu ambrozijansku liturgiju onom rimskom.⁴²² Nezadovoljstvo naroda eruptiralo je tijekom Velike subote 1075. kada je Erlembald prekinuo veliku procesiju klera i brojnih katekumena samo zato da spriječi upotrebu sv. ulja za krizmanje posvećenog na Veliki četvrtak po ambrozijanskom obredu. I kao da mu to nije bilo dovoljno, svoju tiransku odlučnost ispoljio je pokušavajući proliti sv. ulje po tlu i naredio da se pomazanje krizmom obavi uljem koje je bilo posvećeno po rimskom obredu. Kako je većina svećenstva odbila izvršiti Erlembaldovu naredbu, svećenik po imenu Liprand dobrovoljno se javio obaviti krštenje prisutnih katekumena, nakon čega ih je pomazao sv. uljem posvećenim po rimskom ceremonijalu.⁴²³ Osveta milanskog puka nesklonog reformama i vjernog svojim partikularnim običajima, biti će drastična. Malo iza Uskrsa (5. 4. 1075.) protivnici reformi su okupili vojsku i mnoštvo urotnika te napali spomenutog predvodnika patarenske stranke, ubili ga nasred ulice, ostale stali proganjati a tijelo ubijenoga, zaboravivši njegovo podrijetlo i njegovu čast ostaviti cijeli dan golo i nepokopano „na sramotu cijelog

⁴¹⁸ Lynette M. F. Bosch, *Art, Liturgy, and Legend in Renaissance Toledo: The Mendoza and the Iglesia Primada*, University Park, Pa: Pennsylvania State University Press, 2000., 56

⁴¹⁹ Prema ćirilometodskim izvorima, pogotovo prema pismima pape Stjepana V., značajnu je ulogu u papinu protivljenju »Metodovoj doktrini« imalo je pitanje Filioque.

⁴²⁰ Ibid., 55.

⁴²¹ Patareni su bili pristaše crkvene reforme u milanskoj nadbiskupiji podržavajući, djelima i propagandom papinske oštre mjere protiv simonije i braka svećenika. Regrutirali su se uglavnom iz krugova gradskih obrtnika motiviranih za akciju iz osobne pobožnosti. Sukob između patarena i njihovih podupiratelja s jedne strane te grupa okupljenih oko milanskog nadbiskupa s druge strane, na kraju je doveo do pravog građanskog rata sredinom 1070.-ih. Ovaj sukob je vrlo detaljno opisao onovremeni kroničar Arnulf iz Milana (Arnulfus Mediolanensis).

⁴²² Ambrozijanski obred nazvan je po sv. Ambroziju, milanskom nadbiskupu (374. –397.). U teološkim krugovima ambrozijanski obred obično se shvaća kao liturgijski obred kojim Milanska nadbiskupija slavi liturgiju. To nije posve točno, jer u samoj milanskoj nadbiskupiji postoje župe koje slave liturgiju rimskog obreda, a i u nekim drugim susjednim biskupijama koje su uglavnom rimskoga obreda postoje župe koje slave ambrozijansku liturgiju. (A. M. Triacca, „La liturgia ambrosiana“, u *Anamnesis*, vol. II, Casale Monferrato: S. Marsili i dr., 1978., 88)

⁴²³ Za razliku od oštrog obračuna njegovih prethodnika sa slavenskim jezikom u liturgiji ili, možda zasebnom slavenskom liturgijom te samoga Grgura VII. sa mozarapskom a njegovih pristaša sa ambrozijanskom liturgijom, ne postoje naznake da bi grčko-bizantski obred za istoga papu sadržavao neke značajnije zapreke, a još manje da bi ga trebalo napustiti. Dapače, dok s jedne strane stameno brani latinski običaj korištenja beskvasnog kruha (*azinum nostrum*) u liturgiji s druge opet strane niti nalazi pogrešnim niti odbacuje grčki običaj korištenja kvasnog kruha (*iposorum fermentatum*) pozivajući se na riječi sv. Pavla da je čistima sve čisto (*mundis esse omnia munda*).

kršćanstva“.⁴²⁴ Slijedećeg dana urotnici su napali „nekog svećenika po imenu Lipranda“ (*quendam sacerdotem nomine Liprandum*), odsjekli mu uši i nos (*auribus mutilaverunt et nasu*) dok su one koji nisu podržali urotu ili ubili ili opljačkali njihovu imovinu.⁴²⁵

Uzmemo li zdravo za gotovo Tomine tvrdnje te, ukoliko imao na umu upravo predloženi „obračun“ Rima sa mozarapskim i ambrozijanski obredom, nameće se pitanje je li na našem području došlo do obračuna sa zasebnim obredom ili samo sa slavenskim liturgijskim jezikom. Kod dobrog dijela naših povjesničara, nedovoljno upućenih u liturgiku zamjetna je terminološka konfuzija jer u pravilu ne prave jasnu razliku između liturgijskog obreda i liturgijskog jezika. Posebno su zbunjujuće opaske N. Crnkovića koji govori o svećenstvu „obaju eklezijalnih i sacerdotalnih entiteta na hrvatskim prostorima, glagoljaškog i latinaškoga“,⁴²⁶ pa slijedom toga razlikuje dva „ritusa“, latinaški i glagoljaški, dapače i dva „sacerdocija“ pri čemu valjda misli na latinaški i glagoljaški kler, iako u fusnotama ističe mišljenja J. Vašice da je u našim krajevima, kao i na širem zapadnoslavenskom području, još od ćirilometodskih vremena prevladavala zapadna liturgija sv. Petra ili pak ono T. Smičiklase da su glagoljaši vršili službu Božju po rimskom obredu: *secundum ritum Ecclesiae Romanae*.⁴²⁷ Inače lucidni L. Margetić, detaljnom analizom Ljetopisa popa Dukljaina dolazi do pomalo zbunjujućih zaključaka tvrdnjama da je kršćanstvo u „Hrvatsku“ i „Srbiju“ došlo s istoka, uz punu saglasnost pape, nakon čega je u organizaciji crkvenog života odlučnu ulogu odigrao ponovo papa preko svojih legata. Papa će, isto tako velikodušno priznati slavensku liturgiju grčkoga tipa koju je uredio „presveti Konstantin“ no, nakon nekog vremena, zahvaljujući preustroju crkvene organizacije na području Svetopelove države doći će do podjele liturgijske prakse; na Zapadu, uključujući i Dubrovnik koristila se rimska liturgija pod metroplitanskom vlašću salonitansko-splitskog nadbiskupa a u Crvenoj Hrvatskoj, Srbiji i Bosni u uporabi je grčka liturgija pod metroplitanskom vlašću dukljansko-barskog nadbiskupa.⁴²⁸ M. Bogović dovodi u usku vezu političke prilike u tadašnjoj Hrvatskoj polovicom 11 st., kada je oslabio bizantski utjecaj, čime su automatski hrvatski vladari uspjeli protegnuti svoju vlast nad velikim djelom Dalmacije i to zahvaljujući papinskoj pomoći što će onda za posljedicu imati uspostavu jurisdikcije zapadne Crkve dok će pod „obrednim vidom“ to značiti uvođenje rimske liturgije i discipline.⁴²⁹ F. Šanjek naglašava da u Hrvatskoj ćirilometodovska baština doživljava znatne promjene kada, uz osnovni bizantski, grčki repertoar počinje prihvaćati sličnu knjišku produkciju zapadne, latinske duhovnosti i kulture na taj način postajući prostor civilizacijskog i kulturnog susreta između Rima i Carigrada.⁴³⁰

⁴²⁴ Post pascha vero derepente congregato exercitu et multidune coniuratorum Herlimbaldum nihil mali suspicantem invadunt eumque bellare temptantem in media platea interficiunt aliosque persecuntur et depredantur eumque ignominiose nudatum, oblit generis eius et dignitatis, ad ignominiam totius christianitatis per totam diem reliquunt inhumatum. (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 605.)

⁴²⁵ Ibid.

⁴²⁶ N. Crnković, *Hrvati za narodnih vladara: puti i stranputice*, 400.

⁴²⁷ Ibid., 406.

⁴²⁸ L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 121.

⁴²⁹ M. Bogović, „Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području do 1248. godine“, u *Glagoljica i hrvatski glagoljizam*, 253, 254.

⁴³⁰ F. Šanjek, „Crkva i kršćanstvo“, u *Hrvatska i Europa - kultura, znanost i umjetnost*, sv. 1, 225.

Da cijelu problematiku nije tako lako riješiti očito je već od početaka misijskog djelovanja Svete braće među Slavenima budući da Konstantinovo (Ćirilivo) žitije donosi slijedeći podatak: „Uskoro je (Konstantin) preveo cijelo crkveno bogoslužje i naučio ih jutarnjoj, časovima, večernjoj, povečerju i tajnoj službi (tj. misnoj liturgiji)“.⁴³¹ Nedoumicu kojim su se tipom liturgije (obreda) služila Sv. braća S. Ritig i J. Vajs pokušavaju riješiti mišljenjem da je bar u prvo vrijeme misije njihova liturgija morala biti grčkog (bizantskog) tipa. To na svoj način potvrđuje bilješka Ljetopisa popa Dukljanina u latinskom izvodu gdje piše: „Naime, presveti muž Konstantin je zaredio svećenike i sastavio pismo za slavenski jezik i preveo evanđelje Kristovo i psaltir i sve božanske knjige staroga i novoga zavjeta iz grčkoga na slavenski i uredio im misu po grčkom običaju, učvrstivši ih u vjeri Kristovoj“.⁴³² Općenito se drži da su njihovi liturgijski tekstovi bili priređeni po bizantskom obredu, ali, s druge strane, nije vjerojatno da su otklonili sve ranije tekstove što su ih među Slavenima ostavili zapadni misionari iz Aquileje i Salzburga ili drugih franačko - germanskih središta.⁴³³ Prigodom posjeta Rimu a zahvaljujući nizu povoljnih okolnosti,⁴³⁴ Konstantin je uspio od pape Hadrijana II. (867-872) dobiti potvrdu slavenskih knjiga te se liturgija orila u crkvi sv. apostola Petra slavenskim jezikom. Za prevedene knjige, koje životopisac naziva „slavenske knjige“, piše nadalje autor Žitija da ih je papa Hadrijan II. posvetio, položivši na oltar crkve sv. Marije Velike, tada zvane Fatne. Žitije Metodovo, opisujući poziv kneza Rastislava i poslanje cara Mihaela, govori da je Bog objavio Filozofu (Konstantinu-Ćirilu) slavenske knjige „i on, odmah uredivši pismena, sastavi Riječ i krenu na put u Moravsku, uzevši Metodija“, a malo kasnije da je papa Nikola I. blagoslovio njihovo učenje gestom polaganja slavenskoga evanđelja na oltar bazilike svetoga Petra, dajući time i apostolsku vrijednost prijevodu evanđelja.⁴³⁵ U istom se Žitiju donosi pismo pape Hadrijana II. knezu Kocelju, u kojemu potvrđuje slavensku liturgiju. Pismo je poznato pod naslovom „Slava Bogu na visini“, a u njemu Papa spominje liturgijski običaj na staroslavenskom jeziku, uz jednu važnu klauzulu: „Neka se samo čuva ovaj običaj da se kod mise najprije Apostol i Evanđelje čitaju na latinskom, a onda na slavenskom...“⁴³⁶ N. Crnković, koji poriče ikakvu zbiljsku mogućnost da je sv. Ćiril mogao prevesti tako puno obrednih testova na neki izmišljeni staroslavenski jezik i to tako neprijeporno i nedostižno savršeno, naglašava da je njegova stvarna veličina zapravo u tome što je pred cijelom onodobnom „kršćanskom javnošću“, svekolikim onodobnim europskim kulturnim svijetom, uvjerljivo tvrdio i potvrdio kako je staroslavenski jezik, „a riječ je je zapravo o hrvatskom jeziku“ dovoljno bogat, razvijen i

⁴³¹ *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1998., 72.

⁴³² Itaque Constantinus, uir sanctissimus, ordinavit presbyteros et litteram lingua sclauonica componens commutavit euangelium Christi atque psalterium et omnes diuinos libros ueteris et noui testamenti de graeca littera in sclauonicam necnon et missam eis ordinans more Graecorum confirmavit eos in fide Christi.

⁴³³ A. Benveniste, „Prenošenje glagoljske tradicije u liturgiji“, 125, 126.

⁴³⁴ Sveta braća su donijela u Rim moći (relikvijske) sv. Klementa pape; opći je politički kontekst savjetovao da se prema Slavenima zauzme dobrohotniji stav; u Rimu su u vrijeme njihova dolaska živjeli brojni grčki monasi te su sa svojom drugačijom obrednom i jezičnom praksom na neki način pripremili teren originalnosti pothvata Svete braće; i, napokon, nije bez značenja bila sama Konstantinova teološka argumentacija u prilog upotrebi narodnog jezika u bogoslužju.

⁴³⁵ *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, 83.

⁴³⁶ Ibid., 103.

kulturan da se njim slavi Stvoritelj svijet, da bude dostojan mise i oltara.⁴³⁷ Žitije Metodovo spominje da je Metod, kao Svatoplukov biskup, slavio službu svetoga Petra, oko koje se i danas razilaze mišljenja.⁴³⁸ Iz navedenih citata jasno proizlazi konsenzus Žitija, kao važnih povijesnih vrela,⁴³⁹ oko toga da su sveti Konstantin – Ćiril i Metod priredili osnovne tekstove za potrebe misijskoga i pastoralnoga djelovanja iako iz vremena njihove misije nije ostao ni jedan autograf, već samo prijepisi iz narednih stoljeća. Unatoč činjenici da u vremenu Ćirilometodske misije pripadnost obredu znači ujedno političku pripadnost, sama liturgija nije bila opterećena nepremostivim razlikama već je dopuštala miješanja raznih liturgijskih tradicija što pokazuju i kasniji prijepisi u kojim se preklapaju grčko-bizantski i rimsko-latinski obredni utjecaji. Ipak čini se vrlo vjerojatnim da dolaskom u Moravsku, na područje čije je pokrštavanje prethodno izvršilo njemačko svećenstvo koristeći rimski (latinski) obred, te područje koje je pod jurisdikcijom rimskoga biskupa, Sveta braća prihvaćaju rimsku liturgiju kao medij koji će ih uvesti u širi slavenski kršćanski krug. Pitanje, je li ta liturgijska tradicija nastala ili prevedena za boravka u Rimu, ili po povratku iz Rima nadalje ostaje otvoreno.⁴⁴⁰ Privrženost rimskoj liturgijskoj tradiciji čini se potvrđuju Kijevski listići, najstariji kanonski spomenik češko-moravske redakcije staroslavenskoga jezika koji se, prema dosadašnjim istraživanjima, smještaju u 11. stoljeće. Po svojem sadržaju „listići“ su libelli missarum ili sakramentar, ovisno o tomu smatra li ih se samostalnim sveščićem ili dijelom većega kodeksa a sadrži misne obrasce u čast sv. Klementa i sv. Felicite, misne obrasce za dane kroz tjedan te misne obrasce za mučenike i sve nebeske sile. Istražujući ovaj kodeks, znanstvenici su ga uspoređivali s istodobnim latinskim sakramentarijima pri čemu je Mohlberg dokazao sličnosti s latinskim sakramentarijom padovanskoga tipa, dok je Gamber pošao korak dalje, dokazujući da je najveća sličnost ne s rimskim već sa salzburškim rukopisom sakramentara.⁴⁴¹ Istu tendenciju pokazuju i Bečki listići koji sadrže misne obrasce za slavlje apostola, sa svim euhologijem kao u gregorijanskoj tradiciji. S druge opet strane cijeli niz drugih podjednako starih glagolskih rukopisa pod utjecajem je istočne liturgije pa tako, primjerice Sinajski euhologij sadrži euhologije bizantskoga liturgijskoga obreda dok Praški listići, prepisani iz izvornika koji seže u Ćirilo-metodsko razdoblje, vjerojatno u samostanu Sazava, preuzimaju brojne molitve i službe iz istočne liturgije. Sličnu situaciju nalazimo na našem području gdje pojedini fragmenti starih glagolskih rukopisa, poput Kločeva glagoljaša (10./11. stoljeće)⁴⁴² odlomaka u Grškovićevu i u Mihanovićevu apostolu (oba iz 12. stoljeća), te Omišaljškog odlomka apostola zajedno s dijelovima I. novljanskog brevijara i glagoljskim Fragmentom br.

⁴³⁷ N. Crnković, *Hrvati za narodnih vladara: puti i stranputice*, 288, 289.

⁴³⁸ *Žitija Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, 110.

⁴³⁹ Marko Japunndžić dovodi u pitanje pouzdanost nekih ovdje navedenih izvora, posebice „Žiće Ćirilovo“ za koje smatra da nije jedinstveno djelo nego kompilacija šest raznih djela pisanih u razno doba na protegu od I. do XV. stoljeća ili prerađenih iz raznih drugih djela, npr. iz govora sv. Grgura Nazijanskog u čast preminulog sv. Bazilija (Velikog). (Usp. Ivan Biondić, *Historia reducta: (umanjenja povjesnica): drama hrvatske identifikacije*, Zagreb: vlast. nakl., 2006., 83.)

⁴⁴⁰ Kristijan Kuhar, „Slavenski liturgijski izvori od IX. do XIII. stoljeća“, *Diacovensia : teološki prilozi*, vol. 22, br.3, (2014), 370, 371.

⁴⁴¹ Ibid., 371.

⁴⁴² Iako povezanost po porijeklu fragmenata tog rukopisa (od 1100 stranica sačuvalo ih se samo 14) s našim prostorom nije posve sigurna, posve je sigurno da je do XV. st. čuvan kao kućna relikvija knezova Frankapana koji su ga držali autografom sv. Jeronima pa su ga okovali u srebro i zlato.

54, kriju cijeli nit elemenata istočne liturgijske prakse, kojih je prema tome u starijim vremenima moralo biti znatno više.⁴⁴³

Imajući sve prethodno navedeno na umu ne čini se tako nevjerojatnim kako riječi pape Ivana X. upućene splitskom nadbiskupu Ivanu i njegovim sufraganima, a to su u ono doba bili biskupi krčki, osorski i rapski, da u „slavenskoj zemlji“ tj. u Hrvatskoj liturgijsku službu (*ministerium sacrificii*) treba vršiti „prema običajima svete Rimske crkve“ (*secundum mores sancte Romane ecclesie*), kriju zapravo aluziju na to da se spomenuta služba vršila obredom drugačijim od rimskog, možda „more Graecorum“ kako veli latinska verzija Ljetopisa popa Dukljanina. Ili je liturgijska praksa naših glagoljaša bila sastavljena iz jednih i drugih elemenata. Ni jedna od navedenih mogućnost ne može se posve isključiti, iako se sadržaj samog papinog teksta ne bavi toliko obrednom, koliko jezičnom problematikom, što će biti slučaj i sa odlukama reformnog sabora potvrđenima od Aleksandra II. Svakako, danas nije lako ustanoviti kako se liturgijska praksa vršila od početka u glagoljaškim župama/crkvama, jer je jako malo toga sačuvano. Sve do 14. st. vrijeme je fragmenata, tj. nije nam se sačuvao ni jedan cjelovit liturgijski ili neliturgijski kodeks.⁴⁴⁴ Odlučujući udar toj vrsti nasljeđa, koje je po svoj prilici izravno potjecalo iz ostavštine Svete braće i uključivala prožimanje različitih obreda došao je u 12/13. stoljeću, kad se u naš glagoljaški svijet uveo nov tip liturgijske knjige, u to doba Zapadom ponajviše širen zalaganjem novih katoličkih redovničkih zajednica, dominikanaca i franjevac. Cjeloviti misal (Missale plenarium, glagoljski: Misal po zakonu rimskago dvora) i brevijar (Brvijar po zakonu rimskago dvora) bile su knjige koje su u jedan svezak objedinile raznoliku građu ranije raspoređenu po većem broju zasebnih knjiga (psaltiru, lekcionaru, antifonaru itd.) te doprinijele unifikaciji liturgije na Zapadu.⁴⁴⁵

Dok se nekim novim otkrićima stvari dodatno ne razjasne mislim da je, u prosuđivanju saborskih odluka dobro imati na umu neke bitne teološke premise, u prvom redu spoznaju da kršćanska liturgija predstavlja službeni način klanjanja Bogu na način kako je to ustanovila i propisala Crkva i kako takva se sastoji se od dvaju glavnih elemenata: sakralnih čina ili ceremonija (obreda) i liturgijskog jezika. Shodno tome liturgije se mogu klasificirati na istočne (zapadno sirska ili antiohijska, istočno sirska ili kaldejska, armenska, bizantska itd.) i zapadne (galikanski, ambrozijanski, mozarapski), kada promatramo same čine ili obrede; a na latinski, grčki i slavenski kada promatramo liturgijski jezik. K tome, upotreba liturgijskog jezika nije identična u oba obreda; bizantsko-slavenski obred rabi tzv. rusku, ukrajinsku, srpsku, bugarsku, makedonsku redakciju staroslavenskog jezika, rimsko-slavenski rabi tzv. hrvatsku redakciju, tj. crkvenoslavenski s određenim hrvatskim ili ruskim elementima, unesenim tijekom razdoblja rusifikacije.⁴⁴⁶ Prema tome, rimsko-slavenski obred je ona liturgija koja je rimska po ceremonijama koje se koriste u slavlju mise ili drugim liturijskim

⁴⁴³ A. Benveniste, „Prenošenje glagoljske tradicije u liturgiji“, 129.

⁴⁴⁴ Stjepan Damjanović, „Hrvatski srednjovjekovni tekstovi: tri pisma i tri jezika“, u *Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Krešo Mićanović, ur., Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2010, 17.

⁴⁴⁵ A. Benveniste, „Prenošenje glagoljske tradicije u liturgiji“, 129.

⁴⁴⁶ Darko Žubrinić, *Hrvatska glagoljica*, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), 1996., 258.

funkcijama, a slavenska po jeziku i kao takva pripada zapadnoj, rimskoj liturgiji, od koje se razlikuje samo po jeziku. Glagoljaš je crkveni službenik koji glagolja, tj. koji obrede rimske liturgije vrši hrvatskom redakcijom crkvenoslavenskog jezika. Dok u slučaju mozarabske liturgiju rimski autoriteti gaje sumnje glede samoga obreda, različitog od rimskog ali vršenog na latinskom jeziku, čini se da na našem području imaju nejasnoće glede upotrebe staroslavenskog jezika, različito od latinskog ali u okvirima rimskog obreda. Dok je suzbijanje mozarabskog obreda bilo prilično uspješno,⁴⁴⁷ rimsko-slavenska (glagoljaška) liturgija nastavila se širiti i razvijati, unatoč za nju nepovoljnih odluka splitskih sabora iz 925. i 1060. sve do odobrenja pape Inocenta IV. o upotrebi glagoljice i slavenskog jezika u službi Božjoj „ali samo u onim krajevima u kojim se već upotrebljavala“. Svoju odluku papa opravdava „imajući na umu da je jezik podređen stvari, a ne stvar jeziku“.⁴⁴⁸

XII. Prihvatanja i otpori

Temeljno ako ne i jedino direktno svjedočanstvo o razvoju događaja netom nakon prvih reformnih sabora, dakle onoga održanog 1060. daje nam Toma Arhiđakon i to neobičnom, pristranom pričom o lažnom biskupu Cededu,⁴⁴⁹ opatu Potepu i svećeniku Ulfu/Vulfu (Vlfus, Wolfgang, Vuk), izrečenoj u posve novoj, pripovjedačkoj formi, sa maštovitim zapletima i živopisnim dijalozima, tu i tamo prožetu humorom ili ironijom. R. Katičić u Tominu pripovijedanju prepoznaje zasebni književni proizvod s elementima groteske. Za njega to je poglavlje pamflet protiv glagoljaša, više literatura nego li ozbiljna historiografija.⁴⁵⁰ Tomina subjektivna, na momente zajedljiva interpretacija zbivanja ponukat će E. Hercigonju na zaključak da cijelu priču pripovijeda Roman koji ne razumije i prezire slavenski, hrvatski svijet u zaleđu, izvan zidina svoga grada a taj se njegov animozitet očituje među ostalim u opisu hrvatskog biskupa-glagoljaša punom zajedljivih poruga i uvredljivih epiteta poput: neotesan (*rudis*), bezbožni (*impius*), budalast (*fatuus*), blesav (*malesanus*)⁴⁵¹. Ništa bolji nije ni opis svećenika Ulfa (Vlfus), začetnika čitavoga nedjela (*totius magistor nequitie*) koji je, po Tomi zao (*malignus*) i prijetvoran jer je na licu nosio izraz pobožnosti a u srcu skrivao otrov

⁴⁴⁷ Minorni ostatak mozarpskog obreda valja zahvaliti tome što je Toledo oslobođen od Arapa tek 1085. a kralju Alfonsu su u osvajanju grada pomogli kršćani koji su tu živjeli pod Arapima (Mozarabi). U znak zahvalnosti kralj im je nakon pobjede dao povlasticu da se nadalje mogu služiti svojom hispansko-mozarapskom liturgijom. Kasnije je bilo više pokušaja da se u Toledu ova liturgija zamijeni rimskom, zbog čega su se mnoge liturgijske knjige izgubile. Koncem 14. st. te su knjige ponovno otkrivene tako da ih je 1500. g. kardinal Ximenez, nadbiskup Toleda mogao revidirati. U svrhu očuvanja ovoga obreda kardinal Ximenez osnovao je kaptole u Toledu, Salamanci i Valladolidu no sve donedavno slavio se samo u kapeli Corpus Christi katedrale u Toledu.

⁴⁴⁸ F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 85. Suprotno mišljenje iznosi N. Kolumbić smatrajući da je glagoljaštvo, zbog popuštanja hrvatskih vladara pred politikom dalmatinskih gradova, već od vremena kralja Tomislava i crkvenog sabora u Splitu 925. a onda odlukama sabora iz 1060. sve više teritorijalno i crkvenopravno ograničeno. Smanjena mogućnost pastoralnog i kulturnog djelovanja primorava ih da se povuku u zabačena područja, u stanovitu ilegalnost, ostajući sve više privrženi tekstovima ćirilometodske baštine a, preko nje bizantskoj crkvenoj literaturi. (N. Kolumbić, „Hrvatska književnost romaničkog razdoblja i lik kralja Zvonimira“, u *Zvonimir kralj hrvatski.*, 217.)

⁴⁴⁹ Kod nekih se autora (npr. Hercigonja i Bogović) pojavljuje kao Zdeda.

⁴⁵⁰ HS, 412.

⁴⁵¹ Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb : Matica hrvatska, 2006, 142.

(*speciem pietatis uulto preferens, sed uenenum suae fallacie cored prememnes*).⁴⁵² Podjednako kritičan stav zauzima i L. Margetić po kojem je cijela priča plod mržnje prema Hrvatima, osobito glagoljašima i glagoljanju.⁴⁵³ Pristranost u prikazu cijele situacije možemo posredno iščitati i kroz protkanost teksta tipičnom „gotomanijom“ svojstvenoj kako Tomi tako i nepoznatom autoru Ljetopisa popa Dukljanina. R. Katičić se čak upušta u hipotezu da je Toma za podlogu svom pripovijedanju imao neku novelu, sličnu našim renesansnim novelama, nastalu u krugovima klerika protivnih glagoljašima sa svrhom da se izvrigne ruglu liturgija na pomjesnome jeziku.⁴⁵⁴

No prije nego li se upustimo u detaljnu analizu i ocjenu spornoga dijela teksta možda je potrebno u kratkim crtama navesti osnovne smjernice Tomina pripovijedanja. Prije svega Toma širokim vremenskim i prostornim okvirom određuje početak protureformnih strujanja i njihovu proširenost izjavom: „U vrijeme nadbiskupa Lovre bila je nastala u kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske neka prokleta šizmatička raspra“. ⁴⁵⁵ Primarni povod otporu bile su dvije odluke splitskog crkvenog sabora održanog pod predsjedanjem kardinala biskupa Majnarda, nekoć opata u Pompozi uz prisutnost svih prelata Dalmacije i Hrvatske (*omnium prelatorum Dalmatie et Chroatie*) na kojem je odlučeno: „da nitko ne uznastoji službu Božju obavljati na slavenskom jeziku, nego samo na latinskom i grčkom“ (*nullus de cetero in lingua Slauonica presumeret diuina misteria celebrare, nis tantum in Latina et Greca*) a zatim „da se nitko tko pripada tom (slavenskom) jeziku, ne može promaknuti u svete redove“ (*nec aliques eusdem lingue promouretur ad sacros*). Po Tomi saborske odluke bile su striktno, beskompromisno provedene jer su „apostolskom ovlašću“ (*apostolitas auctoritate*) sve njihove crkve bile zatvorene a oni sami zašutjeli i nisu obavljali uobičajenu službu.⁴⁵⁶ Bez obzira na očitu Tominu pristranost, prethodni podaci, po svom slijedu i sadržaju logično se uklapaju u ostatak njegove kronike. Problem u interpretaciji nastaje u odlomcima (XVI, 8-13) koji slijede a koji su, kako je već spomenuto stilski potpuno drugačiji, pretjerano maštoviti, uključuju dijaloge, elemente humora i sarkazma i po svemu predstavlja pravi „literarni upad“ u jednu tipičnu srednjovjekovnu kroniku. Ne ulazeći detaljno u sadržaje spornih poglavlja vrijedi istaknuti tek par ključnih momenata Tomine novele:

- 1) „U vrijeme gospodina pape Aleksandra i Ivana“ (*tempore domini Alexandri pape et Iohannis*), splitskog nadbiskupa a pod predsjedanjem „gospodina Majnarda nekoć pomozijskog opata a sada kardinala biskupa“ (*dommino Maynardo quondam Pomposiano abbate, postea episcpo cardinale*) bio je održan „vrlo svečano“ (*multum solempniter*) sinod „svih prelata Dalmacije i Hrvatske“ (*omnium prelatorum Dalmatie et Chroatie*) na kojem su bili sastavljeni „mnogi članci“ (*multa capitula*), od kojih

⁴⁵² HS, 73.

⁴⁵³ Lujo Margetić, „Vidljive i manje vidljive poruke Tomine Historia Salonitana“, u *Toma Arhiđakon i njegovo doba*, 14.

⁴⁵⁴ HS, 412.

⁴⁵⁵ Iako Tomin tekst uglavnom slijedim prema prijevodu Olge Perić (Split, 2003.), na ovom mjestu se opredjeljujem za prijevod Vladimira Rismonda jer mi se čini jasnijim. Perić isti tekst prevodi: „U doba gospodina nadbiskupa Lovre došlo je u kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske do neke raspre o proklinjanju shizme.“ Tomin original pak glasi: *Temporibus domni Laurentii archiepiscopi quedem excerandi scismatis fuit suborta contentio in Dalmatie et Chroatie regno.*

⁴⁵⁶ HS, 73.

Toma ističe samo zabranu službe božje na slavenskom jeziku (*nullus de cetero in lingua Slauonica presumeret diuina misteria celebrare*) i zabranu ređenja glagoljaša (*promouretur ad sacros*).⁴⁵⁷ Pri tome potpuno zanemaruje činjenicu da su odluke iz 1060. donesene uvjetno, slično onima iz 925.: glagoljaši mogu služiti misu „ako nema latinskih svećenika i ako dozvoli papa“ (925.) ili „ne smiju biti zaređeni ako ne nauče latinski“ (1060.).⁴⁵⁸

- 2) Kad su odluke splitskog sabora bile „papinskom vlašću potvrđene“ (*apostolica auctoritate firmatum*), dolazi do zatvaranja svih crkvi u kojima se bogoslužje obavljalo na slavenskom jeziku (*omnes quippe eorum ecclesie clause fuerunt*).⁴⁵⁹
- 3) U krajeve Hrvatske (*ad Chroatie partes*) stiže svećenik došljak (*sacerdos advena*), hineći pobožnost (*speciem pietatis*) i tvrdeći ožalošćenom narodu da ga ja poslao sam vrhovni svećenik.
- 4) Lakovjerne starješine Slavena (*senioribus*) nasjedaju na Ulfova „šaputanja“ (*susurrando*) te ga šalju „sa svojim darovima“ (*cum suis munusculis*) u Rim kako bi papu „smjerno zamolio“ (*suppliciter rogauit*) da „položaj crkve i svećenika u Slavenskom kraljevstvu vrati u ranije uobičajeno stanje“ (*ut statu ecclesiarum et clericorum in regno Sclauonico in morem pristinum reuocaret*).⁴⁶⁰
- 5) Tijekom tog svog prvog posjeta Rimu, Ulfo dobiva pismo za dalmatinske biskupe i kralja sa pozivom da dva biskupa (*duo episcopi*) dođu pred papu.
- 6) „Zlobni svećenik“ (*malignus presbiter*) Ulfo se vraća u Hrvatsku ali pismo ne predaje „onima kojima su bila poslana“ nego „Gotima“ uz krivu interpretaciju da je „isposlovao od gospodina pape sve što god ste htjeli“ (*quicquid uoluistis a domino papa impertraui*) tj. da su im crkve ponovo otvorene i da mogu izabrati biskupa od svoga roda i jezika.
- 7) „Čuvši to Goti se mnogo razvesele“ (*quopd audientes Gothi multum leti effecti*) te izabiru „nekog prostog starca“ (*senem rudem*) Cededu s nekim opatom Potepom koji onda, zajedno sa svećenikom Ulfom, „mešтром cijeloga nedjela“ (*totuis magister nequitie*) odlaze u Rim.
- 8) Tijekom svog drugog boravka u Rimu „opaki svećenik“ Ulfo služi kao prevoditelj pa „budalastog starca“ (*fatuus senex*) Cededu uspijeva uvjeriti da ga je papa posvetio za biskupa time što mu je iz brade „iščupao nekoliko dlaka“ (*pilos de barba*).⁴⁶¹
- 9) Kad su se izaslanici vratili u krajeve Hrvatsku (*finis Chroatie*), narod ih je dočekaao „s velikim oduševljenjem“ (*cum magno tripudio*) a Cedula, kao „grabežljivi vuk“ (*lupus rapax*) nasilno zauzima krčku biskupsku stolicu, dapače bez stida počinje posvećivati crkve, zaređivati klerike i vršiti druge obrede vezane uz biskupsku službu.
- 10) Čim su ova „opaka djela“ bila dojavljena papi, „moren teškom žalošću“ (*grauī merore confectus*) on šalje „nekog poslanika Ivana“ (*quendam legatum Iohannem*) „da iskorijeni iz Slavonije žeravu klete shizme“ (*ad extripandam nefendi scismatis fomitem de partibus Sclauonie*).

⁴⁵⁷ HS, 70.

⁴⁵⁸ E. Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, 76.

⁴⁵⁹ HS, 72.

⁴⁶⁰ Ibid.

⁴⁶¹ HS, 75.

11) Kadinal Ivan, „došavši u one krajeve“ naređuje da se „okupi mnoštvo naroda i klera“ te „lažnog biskupa pred njegovim Gotima“ prekorava i kažnjava „mačem vječne anatheme“ (*perpetui anathematis*), zajedno sa Potepom i njihovim sljedbenicima (*Potepam cum suis sequacibus*).

12) Ulfo je pak kažnjen na način da je „dovučen sve do Splita“ (*usque Spalatum trahi iussit*) gdje je lišen „svakog kleričkog reda“, „išiban mnogim šibama“, ošišan, spržen po čelu žigom i zatvoren u „vječnu tamnicu“ (*perpetuo carcer*).⁴⁶²

Upravo prikazani „literarni upad“ među ozbiljne povijesne teme i stilski kompaktan dio stavio je hrvatske povjesničare pred izazov domišljanja najrazličitijih rješenja. Tako L. Margetić cijelu pripovijest o navodnom Ulfovom i Cededinu putovanju u Rim te izričitoj papinoj zabrani, pojačanoj tvrdnjom da su tako isto postupali prethodne pape (*sicut predecessores mei*)⁴⁶³ stavlja u kontekst Tomina vremena prepoznajući u tome „dobro prikrivene“ prigovore aktualnom papi Inocentu IV. koji je 1248. odobrio upotrebu glagoljice u onim područjima senjske biskupije gdje se ona do tada koristila.⁴⁶⁴ Toma, „ispunjen mržnjom prema Hrvatima“ očito je sa zaprepaštenjem, nerazumijevanjem i bolom doživio takvo ograničeno pravo glagoljanja u Senju pa se svojim suvremenicima obraća nizom jasnih aluzija: sadašnji se papa usuđuje odobriti ono što su njegovi prethodnici jasno i glasno osudili; sadašnji papa zaveden je tezom da glagoljica predstavlja djelo jednog od velikih otaca Crkve: sv. Jeronima dok su prethodne pape jasno i energično inzistirale na tome da se radi o heretičnom pismu podmetnutom od strane samog herezijarha Arija (*sed propter Arrianos, inuentores litterature huismodi*).⁴⁶⁵ Isto autor vidi u Tominom pripovijedanju ogorčenost „malog provincijalnog arhiđakona“ koji ne uspijeva vlastite ambicije pretpostaviti višim crkveno-političkim interesima,⁴⁶⁶ koji ne može oprostiti papi Inocentu IV. što je u dvojbi između njega, vrhunskog intelektualca i odličnog poznavatelja crkvenih prilika i više nego osrednjeg Hugrina opredijelio za ovog potonjeg. Pomirljiviji i blaži sud donosi M. Matijević Sokol koja, s jedne strane ističe Tominu nesklonost bogoslužju na slavenskom jeziku ali opet naglašava i njegovu nepokolebljivu vjernost papi Inocentu IV. budući da je sam zapisao kako je zajedno s nadbiskupom Rogerijem napustio grad, prethodno zatvorivši crkve kada je kralj Konrad, čijeg je oca Fridrika Inocent IV. udario anatemom, došao u Split.⁴⁶⁷

F. Šišić pristupa bez ikakvih rezervi cijeloj Tominoj noveli pa uzastopce tvrdi da je već prije Ulfova dolaska u našim krajevima bila jaka protureformistička stranka, posebice na otoku Krku, pod političkom dominacijom Bizanta koji se upravo u to vrijeme približio Njemačkoj i protupapi Kadalusu. Po Šišiću, Ulfo je došljak koji se oko toga vremena, tj. potkraj 1063.

⁴⁶² HS, 77.

⁴⁶³ Ibid.

⁴⁶⁴ L. Margetić, „Vidljive i manje vidljive poruke Tomine Historia Salonitana“, u *Toma Arhiđakon i njegovo doba*, 17.

⁴⁶⁵ HS, 74.

⁴⁶⁶ Pri tome Margetić uglavnom aludira na papin odnos s Belom IV. jednim od najmoćnijih hrvatsko-ugarskih vladara, ključnog aktera u suzbijanju mletačkog utjecaja na Jadranu ali i na pokušaje sklapanja unije s Bugarima. Odobrenje glagoljice na senjskom a zatim i na krčkom području bilo je, prema tome usmjereno protiv procarskih i antipapinskih raspoloženih Mletaka a u korist krčkih knezova, saveznika pape i kralja Bele.

⁴⁶⁷ M. Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, 156.

„povratio iz Italije“ s ciljem „da se hrvatsku crkvu odvoji od dalmatinske“, zbog čega je dva puta putovao u Rim, uglavnom bez uspjeha. Zbog zabrane slavenskog bogoslužja „dolazi u čitavoj hrvatskoj državi do velikih nemira, papin legat Ivan dolazi smiriti situaciju pa je, po njegovom nalogu Ulfo uhvaćen, možda uz „hrvatsku državnu brahijalnu pomoć“ dok Cededu i Potepi daje bizantske vlast na Krku dovoljnu zaštitu.⁴⁶⁸ N. Klaić cijeloj priči pristupa vrlo ozbiljno, tvrdeći da je „jezgra Tomine priče o shizmi istinita“,⁴⁶⁹ ali je, isto tako na momente paušalno interpretira pa, prepuštajući se sugestijama Tomina pripovijedanja ističe kako priprosti biskup Cedula govori hrvatski, služi misu također na svom jeziku, nosi bradu kao svećenici na Istoku, pripada krčkoj biskupiji koja je politički, ali očito i crkveno pripadala Bizantu. Ulfo je pak došljak i to vjerojatno iz akvilejske patrijaršije a u Hrvatsku dolazi kao „izaslanik svoga pape“. Zaključak je jasan: svjetovna i crkvena vlast na otoku Krku prešla je u protureformni tabor pape Honorija II. i njegovih pristaša odajući na taj način nezadovoljstvo prema zaključcima reformnog splitskog sabora. Jer, kako je protupapi bilo itekako stalo da sakupi što više pristaša, tako je dopuštao ono što je pravi, tj reformni papa zabranjivao.⁴⁷⁰ Poslanstvo koje se, pod Ulfovom vodstvom uputilo u Rim „postiže uspjeh“ jer se od tamo Cedula vraća kao biskup. Iz prethodnih premisa nameće se zaključak da je Ulfo mogao biti poslanik protupape Honorija II. u odmetnutim djelovima Damacije, dok je poslanstvo u Rimu moglo boraviti u periodu do 1064. jer je tek tada papi Aleksandru II. uspjelo istjerati protupapu i njegove pristaše.⁴⁷¹ F. Šanjek se priklanja u potpunosti mišljnu N. Klaić smatrajući kako je „razložno pretpostavila“ da Tominu priču o Cededu i Ulfu treba promatrati u kontekstu sukoba između pape Aleksandra II. i njegova suvremenika protupape Honorija II., uz kojega bi bile crkvene i političke vlasti na Krku i kvarnerskim otocima, gdje je sredinom 11. stoljeća glagoljaštvo osobito jako. Isti autor smatra da sinodalne odluke o zabranjuju podjeljivanje viših redova „svim Slavenima koji ne znaju latinski“ izazvale buru prosvjeda i otvoren sukob između pristaša i protivnika crkvene obnove u Hrvatskoj. Na strani njezinih protivnika bio je niži kler, napose domaće ruralno svećenstvo, koje je u liturgijskoj praksi njegovalo narodni crkvenoslavenski jezik i glagoljsko pismo.⁴⁷²

Slijedeći dijelom Tomino pripovijedanje, ubacujući neke održive hipoteze ali, isto tako dajući povremeno mašti na volju, G. Novak u Ulfu također prepoznaje pristašu protupape Honorija II., vjerojatno poslanog na naše područje iz krajeva u kojim se sličan pokret bio razmahao. Nezadovoljan „što mora da se odijeli od svoje žene“ stao je on poticati na otpor ionako nezadovoljne protureformiste kojih je bilo u Hrvatskoj i po dalmatinskim gradovima.⁴⁷³ Tominoj priči najozbiljnije pristupa G. Praga, dajući ujedno najradikalniju interpretaciju kada ističe da u petnaestogodišnjem razdoblju od 1060. do 1075. u Hrvatskoj postoji „nacionalna raskolnička Crkva“ (*una chiesa nazionale scismatica*) u otvorenoj i žestokoj borbi s rimskom

⁴⁶⁸ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 513.

⁴⁶⁹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 373.

⁴⁷⁰ Ibid.

⁴⁷¹ Kako je vidljivo iz prethodnog poglavlja, izaslanstvo upućeno Honoriju II., o kojme govori N. Klaić moglo je u Rimu boraviti samo u vrlo kratkim vremenskim intervalima: od travnja do svibnja 1062. te od svibnja do lipnja 1063. i to u vrlo napetim, zapravo ratnim okolnostima.

⁴⁷² F. Šanjek, „Uloga papinstva u afirmaciji Hrvatske u ranom srednjem vijeku (7. - 12. st.)“, 15.

⁴⁷³ G. Novak, *Povijest Splita*, vol. I, 70.

Crkvom.⁴⁷⁴ Za istog autora Ulfo je pristaša carske vlasti i pridobiva Hrvastku za protupapu (*guadagna al partitio dell antipa gran parte delal Croazia*). Kralj Petra Krešimir IV. isprva podržavataj pokret (*lo favorische*) no, nakon što je njemački dvor promijenio svoju politiku prema Aleksandru II, tako i hrvatski vladar pristaje uz proreformni tabor, dok njegov designirani nasljednik i Zvonimirov suparnik vojvoda Stjepan ostaje antireformno nastrojen, postajući na taj način predvodnik narodnog otpora na Kvarneru i pod Velebitom. Na istoj liniji je razmišljanje N. Crnkovića koji tvrdi da u vrijeme Petra Krešimira IV. u Hrvatskoj postoje dvije Crkve i to obje katoličke.⁴⁷⁵

Još veće zavrzlake zamjetne su ukoliko se jedini izvor o događajima nakon prvih reformnih zbivanja, dakle Tomino pripovijedanje uzme potpuno zdravo za gotovo ili pokuša upotpuniti nekim drugim raspoloživim izvorima. Više kao kuriozitet nego li kao ozbiljnu hipotezu na ovom mjestu valja spomenuti razmišljanje V. Novaka dijelom utemeljeno na sadržaju kartulara sv. Petra u Selu a još više na (pogrešnoj) interpretaciji epitafa Petra Crnoga da je presudna motivacija utemeljitelja samostana bila ne toliko religiozne naravi koliko antiglagoljaški stav, dapače želja da uz rub glagoljaških Poljica podigne jedno latinaško uporište.⁴⁷⁶ Novak se, naime pri čitanju trećeg stiha Petrova epitafa, inače opterećenog raznim interpretacija odlučuje za verziju: „Et dum viguit error, in orbe fui“ (Dok je cvala zabluda, bio sam u svijetu), što ga onda navodi na cijeli niz daljnjih promišljanja o prilikama u kojima je utemeljitelj zadužbine živio. Po njemu „error“ s epitafa bio bi u stvari glagoljaški otpor koji se Petru, oduševljenom pristaši Grgura VII. i Zvonimira „toliko usjekao u njegova životna iskustva a možda i stradanja i neprijatnosti“, da eto ta traumatična iskustva „nije zaboravio ni u nadgrobnom spomeniku“.⁴⁷⁷ Isti autor na uzgrednoj opaski kartulara da je Petar svoju zadužbinu ogradio zidom (*templum fundavit cum manibus*) konstruira teoriju o ugroženom latinaškom žarištu okruženom glagoljaškom sredinom koje onda treba i dodatnu zaštitu u vidu obrambenog zida. Glagoljaški „error“, po Novakovo interpretaciji potaknut će samoga kralja Zvonimira, fanatičnog borca za latinaške interese da daruje župu Cetinu splitskom nadbiskupu jer je Cetina župa „koja je obilovala upravo najraširenijim glagoljaškim područjima“.⁴⁷⁸ I dalje zbog istih nemira, pogotovo jakih nakon „ubistva Zvonimira“ kada je postalo itekako opasno stajati „u prvim redovima borbe“ Petar se „povlači u manastir“ gdje će završiti svoj život u potpunosti tišini.⁴⁷⁹

Treba odmah napomenuti da Novakove tvrdnje I. Ostojić ocjenjuje kao „neobične“ i „bez temelja“⁴⁸⁰ dok im L. Katić pridjeva ocjenu „teške analize“.⁴⁸¹ Ovakve ozbiljne kritike eminentnih stručnjaka mislim da cijelu Novakovu teoriju stavljaju pod veliki upitnik. Teško se pak oteti dojmu da se glagoljaško-latinaški dualizam Novakovih analiza u mnogočemu

⁴⁷⁴ Giuseppe Praga, „Le traslazione di s. Nicolo e i primordi delle guerre normane in Adriatico“, *Archivio storico per la Dalmazia*, god. VI, XI, (1931), 136.

⁴⁷⁵ N. Crnković, *Hrvati za narodnih vladara: puti i stranputice*, 414.

⁴⁷⁶ SK, 29.

⁴⁷⁷ Ibid.

⁴⁷⁸ SK, 187.

⁴⁷⁹ SK, 32.

⁴⁸⁰ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I, 340.

⁴⁸¹ L. Katić, „Supetarski kartular“, 183.

nadovezuje na domišljaja F. Šišića kojeg će neki drugi podaci kartulara sv. Petra u Selu, primjerice titula „rex“ vezana uz ime enigmatskog Slavca (Slavića) dovesti do zaključka da je spomenuti „rex“ vjerojatno bio iz roda Kačića i kraljeva u isto vrijeme kad je njegov brat Rusin bio „primorski župan“, da je ubrzo postao glavni podupiratelj „hrvatske narodne stranke i hrvatske glagoljaške narodne crkve“, dapače potisnuo „latinsku stranku i njenu crkvu u Hrvatskoj i Dalmaciji“.⁴⁸² Te i takve aktivnosti kralja Slavca biti će povod pritužbama dalmatinskog klera kod Svete Stolice, praćene izjavama da je Slavac uzurpator a njegovi svećenici heretici te protureakcijom pape Grgura VII. koji se odlučuje smirivanje stanja u „heretičkoj zemlji“, pored mora (*iuxta mare*), povjeriti jednome od sinova danskoga kralja Svena II.⁴⁸³

Podaci jednog drugog dokumenta, ovaj put bilješke iz fragmentarnog evanđelja bosanskog „tepčije“ Batala Santića koji donosi imena svih „ki su se narekli u red crkve prije i poslije g(ospodi)na našega Rastudija“,⁴⁸⁴ navesti će D. Mandić na zaključak da se katarsko-dualističko krivovjerje u obliku „bogumilstva“ pojavilo u hrvatskim krajevima već početkom 11. stoljeća. Glavni dokaz ove njegove teorije je spomenuti dokument iz 1393. sa imenima „djedova“ Bosanske bogumilske crkve od početka XI. do dvadesetih godina XIII. st., dakle do vremena Rastudija. Svoju teoriju Mandić nastojati dodatno potkrijepiti nekim podacima iz već spominjanog natpisa na mramornom stupu nadbiskupa Pavla te jednim pismom pape Grgura VII. iz 1075. Riječi Pavlova natpisa „s južne strane“ (*australi de parte*), po Mandiću se odnose na splitsku metropolitansku crkvu, koja treba da evanđeoskim svjetlom obasja (*illuminans*) poput zvijezde bogumilskim krivovjermem „zaklonjena mjesta“ (*abditis locis*) a to bi bila srednjovjekovna Bosne. Odmetnik (*apostata*) Sedeš, kojeg natpis opisuje kao pretvarača (*simulabat*), poslan je od predstavnika Bosanske crkve da u Splitu propovijeda bogumilsku nauku.⁴⁸⁵ Na temelju pisma pape Grgura VII. upućenog danskom kralju Svenu II Estridsonu da mu pomogne u borbi s podlim i bezvrijednim krivovjercima koji vladaju bogatom primorskom zemljom nedaleko od Rima,⁴⁸⁶ Mandić dolazi do zaključka da papin opis odgovara političkom i vjerskom stanju u Hrvatskoj iza smrti Petra Krešimira IV. Riječima „podli i bezvrijedni krivovjerci“ (*viles et ignavi haeretici*) papa omalovažava hrvatske bogumile koji su kao katarsko-dualistički krivovjerci osuđivali upotrebu oružja.⁴⁸⁷ Mišljenje je pak F. Šanjeka da se tzv. „bosansko krivovjerje pojavljuje u zemlji Kulina bana tek koncem 12. st. kad imamo i prvi jasni dokument: pismo dukljanskoga kneza Vukana koji, između 22. 2. 1199. i 21. 2. 1200. javlja papi Inocentu III. da se u Bosni pojavilo krivovjerje uz koje su pristali bosanski ban, njegova obitelj i više od deset tisuća kršćana.“⁴⁸⁸ Sve u svemu može se reći da Mandićevo mišljenje predstavlja presedan u našoj historiografiji koja je, u pravilu uzroke otpora reformama Rima tražila u nezadovoljstvu glagoljaškog klera nametnuti

⁴⁸² F. Šišić, *Priručnik izvora za hrvatsku povijest I*, 256.

⁴⁸³ Ibid., 257.

⁴⁸⁴ Dominik Mandić, *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago; Rim : ZIRAL-Zajednica izdanja ranjeni labud, 1978-1982 127.

⁴⁸⁵ Ibid., 130,131.

⁴⁸⁶ F. Šišić, *Priručnik izvora za hrvatsku povijest I*,261-262., *Epistolae selectae*, vol. 1, 192-194.

⁴⁸⁷ D. Mandić, *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, 131,132.

⁴⁸⁸ Franjo Šanjek, *Bosanko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975., 56.

im restrikcijama, o čemu donekle jasno svjedoče raspoloživi narativni i diplomatski dokumenti. Nadalje, mišljenja sam da kronološki raznoliki podaci odabranih dokumenata: jedan iz prve polovice 11. st. (Sedehin stup), drugi iz druge polovice istog st. (pismo papa Grgura VII. bez jasnog političkog konteksta), treći s kraja 14. st. nedovoljno podupiru Mandićeve hipoteze. Puno se uvjerljivijom čini teorija utemeljena na „Raspravi o krivovjercima“ Anselma iz Aleksandrije s vrijednim podacima o postanku katarsko-dualističkog krivovjerja u našim krajevima ali, također i podacima Tome Arhiđakona i nekim dostupnim diplomatskim dokumentima⁴⁸⁹ koji sugeriraju drugi smjer krivovjernih kretanja: iz Hrvatske prema Bosni. Nakon što su se s katarsko-dualističkim krivovjerejem susreli u Carigradu, dalmatinski i bosanski trgovci ga prenose u Hrvatsku gdje onda osnivaju prve katarske zajednice.

Kombinirajući vlastiti prijevod već više puta spomenutog stupa nadbiskupa Pavla sa podacima Tominog djela, posve originalno tumačenje daje M. Barada u svojoj raspravi „Episcopus Chroatensis“. Pridavši mu veliko značenje za hrvatsku povijest, natpis je prvenstveno povezao uz borbu za crkvenu neovisnost Hrvata od dalmatinskih biskupa. Povod za takvo razmišljanje ovaj autor pronalazi u riječima devetog retka, odnosno šestom stihu natpisa kojeg je pročitao: vir apostata Sedeh simulabat abere, a onda preveo: odmetnik Sedeh gradio se kao da ima (nadbiskupsku vlast). Kad je taj dio stiha preveo kao osobno ime Sedeh, Barada ide korak dalje i Sedehe proglašava hrvatskim biskupom i odmetnikom koji je, zbog prisvojene vlasti bio kažnjen od Boga na radost splitskoga nadbiskupa Pavla. Odmah zatim on će u Sedehi sa natpisa prepoznati buntovnog biskupa Cededu iz djela Tome Arhiđakona, neukog starca i svećenika glagoljaša što se samozvano, nekanonski nametnuo za krčkog biskupa i potom bio od papina legata izopćen, uskoro okončavši smrću bezbožnika. Sedeh je apostata, jer je simulirao, ali što, natpis nam ne kaže, nego to doznajemo od Tome: Cededu je simulirao biskupsku čast i vlast, postavši time heretik, tj. apostata a fide.⁴⁹⁰ Zaključak iz prethodnih premisa posve je logičan: natpis na Pavlovu stupu i Tomina pripovijest odnose na isti događaj koji se dogodio u prvoj polovici 11. stoljeća, te je po nadbiskupu Pavlu moguće odrediti i terminus ante quem non borbe za samostalnog hrvatskog biskupa. Kronološki diskontinuitet od kakvih 30-ak godina između vladanja nadbiskupa Pavla (oko godine 1015.–1030.) i događaja sa zamahom reformnog pokreta i splitskim crkvenim saborom iz godine 1060. Barada rješava tobožnjom zabunom splitskog kroničara Tome, tj. njegovim pogrešnim datiranjem hrvatskoga biskupa Sedehe drugom polovicom 11. stoljeća.

Prethodnim domišljanjima povjesničara valja nadodati nekoliko činjenica koje se direktno i indirektno nadovezuju na Tominu pripovijest a koje jasno pokazuju da je, sustavni ili spontani otpor reformnim nastojanjima postojao u kasnijim razdobljima na daleko širem području od kvarnerskog. Ilustracije radi dovoljno je spomenuti odgovore pape Aleksandra III. na upite apostolskog legata Gerarda iz 1170. vezane uz postojanje identičnih praksi onima iz predreformskog razdoblja i to na području splitske metropolije. Uzmemo li interpretaciju D. Zelića kao točnu, dakle da pitanje „kako se ima postupati sa onima koji imaju dvije žene“

⁴⁸⁹ CD II, 296.

⁴⁹⁰ Miho Barada, „Episcopus Chroatensis“, *Croatia sacra*, (1931), 197.

(*quod videlicet faciendum sit de bigamis*) pretpostavlja problem svećeničkih brakova,⁴⁹¹ onda dolazimo do zaključka da se više od sto godina nakon prvih reformnih nastojanja papini legati moraju baviti problematikom identičnom onoj iz druge polovice XI. st.: svećeničkim brakovima, problemom uplitanja laika u gospodarenje crkvenim nadarbinama, nezakonitim ženidbama među srođnicima koje je teško suzbijati „propter duratiam populi“.⁴⁹² Niz dokaza o teškom iskorjenjivanju starih običaja, napose izvan teritorija gradova možemo pronaći u zaključcima splitskog sabora iz 1185.⁴⁹³ U potvrdi saborskih odredbi od strane pape Urban III. nalazimo staru, već dobru poznatu problematiku i jasne zabrane da svećenici ne smiju imati žene,⁴⁹⁴ da se oni koji nisu voljni živjeti u uzdržanosti ne smiju prepuštati svećeničkom ili đakonskom ređenju,⁴⁹⁵ da se ni knezu ni bilo kojem drugom laiku ne dozvoljava uplitati u upravljanje crkvom i njezinim imovinom a isto tako da svećenicima nije dozvoljeno primati crkve iz ruku laika ili se bilo kakvom investiturom pokušavati domoći ne upražnjenih crkava i tako umnažati službe i nadarbine⁴⁹⁶ te konačno da se ni u kom slučaju ne dozvoljava sklapanje brakova među srođnicima do određenog stupnja.⁴⁹⁷

Upravo prikazane odredbe sabora iz druge polovice 12. st jasno pokazuju da se pape, papinski legati i mjesni biskupi nadalje moraju baviti problematikom kakvu smo susretali tijekom 11. st. a to opet implicira da otpor provođenju reformne politike Rima nije nužno morao biti organiziran, sa nekom značajnijom, hijerarhijski organiziranom skupinom formalno odvojenom od ostatka mjesne Crkve. Parafrazirajući naslov članka N. Klaić moglo bi se reći da pobjeda reformnog Rima nije bila potpuna ni u 12. st a kamoli onda u 11. st., što je potpuno razumljivo. „Potezom para“ nisu se mogli anulirati stoljetni običaji zaživjeli na raznim dijelovima metropolije smještene na prostoru gdje su se preklapali utjecaji istočne i zapadne Crkve, jurisdikcije Bizanta i hrvatskih vladara, interesi gradskih komuna i lokalnog plemstva te tropismeni i trojezični kulturni krugovi.

Nadasve valja naglasiti da pojava ovakvih i sličnih anomalija nije bila specifikum samo našeg, rubnog područja nego se ona javljala diljem kršćanskog svijeta. Svjedočanstva suvremenika, primjerice iz vremena pape Viktora III. govore u prilog tome da je izdavanje raznih dekreta i propisa, sa nabranjem strogih kazni bilo uglavnom uzaludno. Svećenici i đakoni nastavljali su se ženiti kao da su laici, rađati djecu i postavljati ih za svoje nasljednike u crkvenim službama; čak su i poneki biskupi, prezirući čednost živjeti otvoreno sa svojim

⁴⁹¹ Pozivajući se na autoritet Tome Akvinskog, autor pojašnjava da bi primanje sv. redova predstavljao *matrimonium spiritaule*, dok bi svjetovni brak bio *matrimonium corporale*. (Usp. Dinko Zelč, *Arhiđakon Toma i Šibenik, historia i res gestae*, u *Toma Arhiđakon i njegovo doba* 230.)

⁴⁹² CD II; 122-123.

⁴⁹³ CD II, 202-204.

⁴⁹⁴ *Stuisti etiam, ut nullus in sacerdocio ducat uxor ...*

⁴⁹⁵ *... nec ad sacerdotis ordinem assumatur nisi se victurum promiserit continenter, quod volumus etiam in diaconatus ordine obseruari ...*

⁴⁹⁶ *Prohibuisti etiam ... ne comes vel quicumque laicos, cum tuam ecclesiam rectorem vacare contigerit, de domo vel allis rebus ecclesiasticis se intromittere ullo modo presumat ... et ut nullus clericus ecclesiam obtinere per laicos vel accipere ab aliquo inuestituram ecclesiam non vacantis attemptet, quos si fecerit, officii benefique mulctetur ...*

⁴⁹⁷ *Illud vero quod ... de contractu matrimonii anete quintum consanguinitatis ...*

ženama.⁴⁹⁸ U Engleskoj, je za vrijeme pontifikata Grgura VII. i vladanja Vilima I. Osvajača uvedeno kompromisno rješenje i to tako da su već sklopljeni brakovi svećenika bili ozakonjeni, dok su oni sklopljeni nakon proglašenja papinskih dekreta smatrani nevažećima.⁴⁹⁹ U Francuskoj kler je, isto tako tvrdoglavo odbijao otpustiti svoje žene dok su se neki čak oglušili o zakone usmjerene protiv bigamije.⁵⁰⁰ Još je papa Paskal II., osvrćući se na stanje u Francuskoj pisao da od tamo stižu vrlo teške optužbe tj. da nakon toliko proglašenih papinskih dekreta i osuda sabora, ljudi vezni obvezama svetoga reda održavaju odnose sa ženama, javno oni koji se usude, potajno oni koji nemaju dovoljno hrabrosti.⁵⁰¹ Zakonske odredbe sa početka 12. st. u Španjolskoj pokazuju da su dekreti Grgura VII. primjenjivani samo djelomično i da ja sama Crkva izbjegavala u potpunosti primjenjivati aktualne zakone tako da se u cijelu priču morala uplesti svjetovna vlast, kažnjavajući optužene svećenike lišavanjem beneficija i udaljavanjem sa službe a njihove žene i djecu roptsvom.⁵⁰² Ilustracije radi teškog lišavanja prijašnjih navada bit će dovoljno spomenuti interesantan podatak iz kronike biskupa Boniza o lombardskim biskupa koji su zatajili papinske dekrete,⁵⁰³ potkupljeni velikim iznosima novca od svećenika i đakona koji su živjeli u konkubinatu. Biskup Brescie, koji se jedini usudio javno pročitati papinske dekrete biti će pretučen od okupljenih klerika te skoro ubijen.⁵⁰⁴ Kada je Anselm iz Lucce, jedan od glavnih predvodnika reforme pokušao nametnuti zajednički život (*vita communis*) svojim kanonicima, bio je protjeran iz biskupije.⁵⁰⁵ Slična scena odigrala se u Erfurtu za vrijeme pontifikata Grgura VII. kada je većina klera okupljenog na sinodi stala u obranu kleričkih brakova vičući: „Papa je zasigurno heretik ili luđak. On kani natjerati sve ljude da žive kao anđeli.“ K tome su nadodali da će se radije odreći svoga svećeništva nego li napustiti žene pa neka onda papa, koji previše opterećuje slabe ljude vidi može li pronaći anđele da upravljaju Crkvom. Cijela scena je eruptirala otvorenim prijetnjama za svrgavanjem nadbiskupa ili čak njegovim ubojstvom.⁵⁰⁶ Podjednako tešku situaciju zatičemo u važnom biskupskom središtu: Konstanzu (Constantia) gdje se lokalni biskup Otto isprva kanio pokoriti odlukama pape Grgura VII, u tu

⁴⁹⁸ Itaque cum vulgus clericorum per viam effrenate licentie nemine prohibente, graderetur, coeperunt ipsi presbyteri ac diacones (qui tradita sibi sacramenta Dominica mundo corde castoque corpore tractare debeant) laicorum more uxores ducere, susceptosque filios haeredes testamento relinquere; nonuli etiam episcoporum verecundia omni contempta cum uxoribus domo simil in una habitare. (PL. 149, 1002, 1003.)

⁴⁹⁹ Athur D. Innes, *A history of the British nation : from the earliest times to the present day*, London: Jack, 1912., 58.

⁵⁰⁰ E. E. Sperry, *History of clerical celibacy in western Europe to the time of the Council of Trent*, 36.

⁵⁰¹ Gravem valdem rem ex partibus vestris audivimus, qui post tantam sacntorum decreta pontificium, post interdicta conciliorum, clericus ordinis viri qui audent, publice, qui non audent, occulte mulierinbus sociantur. (PL 163, 369.)

⁵⁰² E. E. Sperry, *History of clerical celibacy in western Europe to the time of the Council of Trent*, 36.

⁵⁰³ Misli se na dekrete pape Nikole II. o osudi simonije i kleričkog konkubinata.

⁵⁰⁴ Concilio igitur rite celebrato episcopi Longobardi domum remeantes, cum magnas a concubinatis sacerdotibus et levitis accepissent pecunias, decreta pape elaverunt preter unum, Brixensem scilicet episcopum, cum decreta pape publice recitasset, a clerici verberatus, fere occisus est. (Bonizo, *Liber ad amicum* 594.)

⁵⁰⁵ I. S. Robinson, „Reform and the Church“, u *The New Cambridge Medieval History*, vol. 4, c. 1024–c. 1198, ed. vol. David Luscombe, Cambridge: Cambridge University Press, 2008., 280.

⁵⁰⁶ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 75, 76.

svrhu sazvaio reformnu sinodu no, za vrijeme objave dekrete protiv simonije i nikolaitizma otpor nižega klera bio je tako velik da je biskup morao obustaviti cijelu stvar. Na kraju je biskupovo defenzivno ponašanje otišlo toliko daleko da je dozvolio svojim svećenicima slobodno zadržati žene zbog čega je bio oštro prekoren od strane pape a kasnije i ekskomunicirao.⁵⁰⁷ Cijelu problematiku sažima pismo pape Grgura VII. upućeno kleru i narodu, malima i velikima (*clericis et laicis, maioribus et minoribus*) na teritoriju biskupije: „Ali vaš biskup niti je iskazao štovanje blaženome Petru niti marljivost vezanu uz svoju službu budući nam je javljeno da, ne samo što se pokazao neposlušnim nego i buntovnim prema onome što smo ga u očinskoj brižljivosti poticali da učini dozvolivši svome kleru stvari potpuno suprotne našim zapovijedima, ili radije zapovijedima sv. Petra tako da oni koji su već imali žene, iste mogu zadržati a oni koji ih nisu imali mogu slobodno ulaziti u nedopuštene odnose“.⁵⁰⁸

Možda je najdramatičnije situacija bila u Milanu gdje je svakim danom rastao broj „nevjernika“ a smanjivao se broj Patarena.⁵⁰⁹ Uostalom i sam će Grgur VII. doživjeti neugodnosti od strane utjecajnog rimskog plemića udruženog s Robertom Guiscardom, „ostalim izopćenima“ (*ceteros excommunicatos*) i protupapom Klementom III., „heretikom iz Ravene“ (*haereticum Ravennatem*) te provaliti u baziliku sv. Marije Velike na čelu svojih pristaša, tako da je velika buku i dernjava iznenada ispunila crkvu, dok je papa, „stojeći pored jaslica“ pjevao prvu noćnu misu, prema pobožnom običaju i „zajedno sa svojim klerom primao tijelo Gospodinovo“.⁵¹⁰ Potom će „obilazeći po crkvi sa isukanim mačevima i probadajući one koji su mogli dohvatiti doći od jaslica, gdje je stajo uzvišeni papa“,⁵¹¹ uhvatiti ga, odvući iz crkve i zatočiti u jednoj gradskoj utvrdi.

Borba protiv provođenja reformnih zahtijeva povremeno se znala preseliti s polja pasivnog otpora ili sporadičnih erupcije bijesa u ondašnje skriptorije o čemu svjedoči tekst učenog crkvenjaka nepoznatog imena koji je napisao žustru raspravu u obranu kleričkih brakova, gdje

⁵⁰⁷ U. R. Blumenthal, „Pope Gregory and the Prohibition of Nicolatism“, 250, 251.

⁵⁰⁸ Sed episcopus uester neque beati Petri reuerentia precepti neque officii sui sollicitudine attractus, ut nobis relatum est, que paterne suaseramus perficere curauit, et, ut non solum inobedientie uerum etiam rebellionis offensam contraheret, quemadmodum accepimus, palam clericis suis iussioni nostre immo beati Petri omnino contraria permisit ita ut qui mulierculas habuerant retinerent et qui non habebant illicita temeritate subintroducerent. (*Epistolae Vagantes*, 23)

⁵⁰⁹ Crescebat cotidie numerus infidelium, et de die in diem numerus minuebatur Paterinorum. (Bonizoni, *Liber ad amicum* 604.). Patareni su bili pristaše crkvene reforme u milanskoj nadbiskupiji podržavajući, djelima i propagandom papinske oštre mjere protiv simonije i braka svećenika. Regrutirali su se uglavnom iz krugova gradskih obrtnika motiviranih za akciju iz osobne pobožnosti. Sukob između patarena i njihovih podupiratelja s jedne strane te grupa okupljenih oko milanskog nadbiskupa s druge strane, na kraju je doveo do pravog građanskog rata sredinom 1070.-ih. Ovaj sukob je vrlo detaljno opisao onovremeni kroničar Arnulf iz Milana (Arnulfus Mediolanensis).

⁵¹⁰ Ventum tandem ad ecclesias est: Papa vero gloriosus in Praesepe positus Missam nocti prima, sicut docet religio, decantabat; corpusque tam ipse quam Clerus ejus suscepere... cum magnus subito clamor, magnus et ululatus ex improviso intonuit... (Paulo Bernridensi, *SS. Gregorius VII. VitaOperaque*, PL 148., 60)

⁵¹¹ Tunc undique lustrantes ecclesias, evaginatibus mucronibus percutientes quos poterant, ad locum Praesepii, quo papa eximise residebat... (Ibid.)

izlaže licemjerje klera te bez ustezanja preporuča brak kao jedini lijek za njihov iskvareni moral.⁵¹²

Pojavu pojedinih „anomalija“ svakako bi trebalo pripisati psihološkom momentu ili jednostavno ljudskoj naravi jer problem kršenja celibata, sklapanja nedozvoljenih ženidbi i posezanja laika za crkvenom imovinom nisu karakteristike samo 11. st. nego pojave koje se javljaju u Crkvi prije i poslije reformnih strujanja.⁵¹³ Imajući sve to u vidu možda bi Tominoj priči trebalo pristupati manje ozbiljno, više kao didaktičkoj stvarnosti nego li kao osvrtu na konkretne povijesne događaje. Čini se da svojom pričom autor pokušava obračunati ne samo sa prošlim anomalijama svoje mjesne Crkve nego isto tako s nekim aktualnim događajima kao što su već spomenuti potezi pape Inocenta IV. Uostalom sama priča krije neke kontradiktornosti jer, unatoč svom, navodnom ili stvarnom Tominom animozitetu prema Hrvatima iz nje se može i mora iščitati da je krivanja Hrvata/Slavena/Gota minimalna. Upravo nas Tomino pripovijedanje dovodi do zaključka da su „svećenici Slavena“ (*sacerdotes Sclauorum*) i narod više žrtve zablude nego li stvarni akteri neke otvorene i organizirane pobune. Ta upravo Hrvati imaju povjerenja u onoga koga „je poslao vrhovni svećenik“ (*a summo pontifice destinatum*),⁵¹⁴ spremno pristaju upraviti „mome gospodaru“ (*dominum meum*) izaslanstvo te u Rim šalju svoje darove i molbe (*munuscula ... cum eorum petitionibus*), bivaju „veoma radosni“ (*multum leti*) zbog navodnih odluka Rima, malo zatim u Rim šalju „neukog starca“ (*senem rudem*) da stupi pred lice pape i zatraži „da im kao svome narodu, ukažete milost“ (*ut genti sue ... gratiam faciatis*), a sam Cedula biva predstavljen kao onaj tko je spreman „iskazati poslušnost“ (*faciat obedientia*) papi.⁵¹⁵ I iz perspektive najrigoroznijeg zastupnika latinaške, rimske ortodoksije ovakav opis naivnog povjerenja i poslušnosti papi od strane navodnih predvodnika protureformne struje zasigurno bi trebao izazvati više simpatije nego li osudu, više dobrodušan podsmijeh nego li zgražanje.

Domišljanja povjesničara, na momente previše smiona, ponekad bez konkretnijeg temelja u samim izvorima nude nam ipak pomoć u rekonstrukciji tog vremena. Dijelim mišljenje L. Margetića da treba biti oprezan prema onim poglavljima Tomina pripovijedanja koji su pod odlučujućim utjecajem njegovog uvjerenja i književne nadarenosti iako čak u tim i takvim dijelovima njegova rada možemo pronaći mnogo toga što nosi pečat vjerodostojnosti.⁵¹⁶ Priklanjam se, nadalje mišljenju da cijeli ovaj odlomak treba promatrati kao književnu vrstu novele. Bez sumnje su vjerodostojne Tomine tvrdnje da je nakon reformni došlo do određenog otpora ali, zasigurno izrazito lokalnog karaktera i malobrojnih. Kad se otpori u našim krajevima usporede s otporima kakve su kroničari zabilježili u Bresci, Erfurtu ili Milanu, gdje je dolazilo do otvorenih prijetnji, fizičkih obračuna i ubojstva, onda se oni čine

⁵¹² E. E. Sperry, *History of clerical celibacy in western Europe to the time of the Council of Trent*, 23.

⁵¹³ Tako još u drugoj polovici XIV. st. Gerhard Groote, utemeljitelj Braće zajedničkog života i otac duhovnog pokreta znanog kao „devotio moderna“ drži oštre propovijedi protiv simonije i nikolaitizma te tvrdi da je težak grijeh prisustvovati misi nekog notornog konkubinarca, isto tako ako biskup takvom svećeniku dopušta služiti misu. (H. Jedin, *Velika povijest crkve III/2*, 489.)

⁵¹⁴ HS, 73.

⁵¹⁵ HS, 75.

⁵¹⁶ L. Margetić, „Vidljive i manje vidljive poruke Tomine Historia Salonitana“, u *Toma Arhiđakon i njegovo doba*, 18.

izuzetno benignima i naivnima. Čini se pomalo pretjerana, ako ne i kontradiktorna Margetićeva tvrdnja da je jedan od motiva kojim je nadahnuto ovo poglavlje Salonitanske povijesti pokušaj „malog provincijalnog đakona“ da se obračuna s papom Inocentom IV. zbog toga što je izbor za novog nadbiskupa pao na drugu osobu, dok hipoteza istog autora da Tomino pripovijedanje ima aluzije na neka njemu aktualne događaje može imati podlogu.

XIII. Pontifikat Grgura VII.

Važnost pontifikata Grgura VII. za opću crkvenu povijest kao i za naše partikularne prilike istaknuta je već u uvodnim riječima a možda je ponajbolje potvrđuje činjenica da je sve do najnovijeg vremena cjelokupni reformni pokret 11. st. bio nazvan po njemu „grgurovskom reformom“. Bez obzira što se, opravdano došlo do revizije takve terminologije, ostaje neupitna njegova važnost kada se razmatra doprinos reformnim stremljenjima tijekom prethodnih pontifikata u kojima je zauzimao poziciju jednog od glavnih teoretičara i podupiratelja reformnih nastojanja, ulogu koju je odigrao u povijesnim zbivanjima kao papa na razini opće Crkve i u odnosu prema crkvenim i političkim zbivanjima na našem području, raznolikim izvorima o njegovom pontifikatu, relativno dobro dokumentiranom građom o relacijama Grgura VII. s našim vjerskim i svjetovnim prilikama. S obzirom da je nemoguće detaljnijom analizom obuhvatiti cjelokupni pontifikat Grgura VII., bremenit dalekosežnim odlukama i naglim preokretima, nužno je fokus staviti samo na neka razdoblja i neke postupke, u prvom redu na nastavak njegovog reformnog djelovanja te na ona razdoblja njegova pontifikata koja su imala jači odjek na našim prostorima ili je barem taj odjek potvrđen autentičnim dokumentima. To konkretno znači da će u fokus ovog poglavlja biti analiza prvih godina njegova pontifikata, dakle od izbora za papu do negdje vrhunca sukoba sa carem Henrikom IV. i čuvenog događaja iz Canosse od 29. 1. 1077., čemu približno odgovara vrijeme misije opata Gebizona u našim krajevima i izdavanje Zvonimirove „zavjernice“.

Iako smrt Aleksandra II. nije bila ni iznenadna ni neočekivana,⁵¹⁷ ipak je ostavila prostora za nejasnoće na koji način mora biti izabran novi papa. Zahvaljujući opoziciji niže rangiranih kardinala, dekret iz 1059. o izboru papa sustavno se zanemarivao a sam Aleksandar II. bio je izabran protivno odlukama dekreta tako da je ponovo postalo nejasno tko, kada i kako ima izabrati nasljednika netom preminulog pape. Ako je suditi po svjedočanstvu Boniza koji je, izgleda bio neposredni svjedok dramatičnih događaja inicijativu u izboru novoga pape preuzeo je rimski kler i narod. Naime, u trenutku dok se tijelo pape Aleksandra II. pokapalo u Lateranskoj bazilici, dok je „časni Hildebrand“ bio zaokupljen obredima, dogodilo se spontano okupljanje klera, muškarca i žena koji su stali vikati: „Hildebranda za biskupa!“.⁵¹⁸ Nastavak Bonizovog pripovijedanja otkriva nam da Hildebrand niti je očekivao takav razvoj događaj niti je bio njime oduševljen, štoviše obuzet strahom „časni arhiđakon“ je pojurio prema propovjedaonici pokušavajući utišati narod no u tome je bio spriječen intervencijom

⁵¹⁷ Ako je suditi po informacijama iz Registra pape Grgura VII., papa Aleksandar je umro 21. 4. 1073.

⁵¹⁸ Eodem itaque die prefati pontificis corpore in ecclesia sanctis Salvatoris humato, cum circa sepulturam eius venerabilis Ildebrandus esset occupatus factus est derepente concursus clericorum, virorum ac mulierum clamantium: „Ildebrantus episcopus“. (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 601)

kardinala Huga Candida koji je među ostalim istaknuo da nema boljeg ni podesnijeg čovjeka koji bi mogao biti izabran za biskupa Rima, „muža zaređenog u ovoj crkvi, znanog vama i nama, u svemu prokušanoga“.⁵¹⁹ Očito svjestan i sam da takav način izbora nije posve u skladu s dekretima Nikole II., Bonizo ima potrebu naglasiti još neke detalje, koristeći se mahom motivima i izrazima iz djela Vita Gregorii Magnii Ivana Đakona⁵²⁰: „Nakon što su kardinali biskupi, prezbiteri i đakoni te drugi redovi klerika uzviknuli, kao što je običaj: „Sv. Petar je izabrao papu Grgura“, on je odmah bio ugrabljen od ljudi, odvučen i protiv svoje volje ustoličen u crkvi sv. Petra u okovima a ne u Brixenu“.⁵²¹ Ne navodeći izvor Platina tvrdi da je izbor obznanjen ovim riječima: „Mi, svete rimske crkve kardinali, klerici, akoliti, podđakoni, prezbiteri, biskupi, opati i brojni drugi kako crkveni tako i svjetovni redovi (staleži) izabiremo danas 22. travnja, godine spasenja 1073., u crkvi sv. Petra u okovima (verigama) za pravog Kristova vikara (namjesnika) arhiđakona Hildebranda, čovjeka širokog znanja, velike pobožnosti, mudrosti, pravednosti, ustrajnosti, vjere, skromnosti, umjerenosti, dobrog upravitelja doma svojega, gostoljubiva siromasima, u krilu slobodne svete majke Crkve othranjenog i poučavanog od nježne dobi sve do ovih godina te želimo da upravo on bude na čelu Crkve Božje istom onom vlašću kojom je, po Božjem nalogu nekoć bio na čelu Petar“.⁵²²

Jedno i drugo svjedočanstvo potvrđuju kasnije dvojbe nekih protivnika politike Grgura VII. o legalnosti jer se nameće zaključak da je sam čin izbora bio kanonski valjan ali tehnički neregularan s obzirom da su narod i niži kler izrazili svoje preferencije i utjecali na izbor prije okupljanja kardinala.⁵²³ Dvojbe o valjanosti papinog izbora bile su uvertira u sve žešći sukob između pape i cara. Već od sabora u Wormus Henrikove pristaše počinju širiti brojne lažne izvještaje poput onoga da je papa bio izabran bez ikakvog uzimanja u obzir dekreta iz 1059. Na sinodu održanom u Brixenu 1080. skupina papinskih protivnika pokušat će progurati priču da je Grgur okupirao Lateran sa svojim vojnicima te ozbiljnim prijetnjama prisilio okupljeni kler da upravo njega izaberu za papu.

Kao što je početak pontifikata Grgura VII. bio dramatičan i protkan nedoumicama, podjednako će dramatične biti naredne godine njegova upravljanja Crkvom. Tri glavna cilja Grgurovog programa, na prvi pogled ne razlikuju se puno od dosadašnje reforme politike

⁵¹⁹ Quo audio venerabilis archidiaconus expavit, et velociter volens populum placare cucurrit ad pulpitum; sed eum Ugo Candidus prevenit et populum sic allocutus est ... in nostra ecclesia ordinatum virum, vobis nobisque notum et per omnia probatum. (Ibid.)

⁵²⁰ I. S. Robinson, *The Papal Reform of the Eleventh Century*, 220.

⁵²¹ Cunque cardinales episcopi sacerdotesque ... Ovim odlomkom Bonizo odmah suprotstavlja legalni izbor Grgura VII., nelegalnom izboru protupape Klementa III. (Wibert iz Ravene) do kojeg će doći na koncilu u Brixenu 25. 6. 1080.

⁵²² Ipsius autem electionis verba ita annotata sunt, Nos sanctae Romanae ecclesiae cardinales, clerici, acolyti, subdiaconi, presbyteribus, episcopis, abbatibus, multisque tum ecclesiastici, tum laici ordinis, elegimus hodie decimo Kalendas Maij, in basilica sancti Petri ad vincula, anno salutis MLXXIII. in verum Cristi vicarium Hildebrandum archidiaconum, virum multe doctrinae, magne pietatis, prudentiae, iustitiae, constantiae, religionis, modestum, sobrium, continentem, domum suam gubernantem, pauperibus hospitalem, in gremio sanctae matris ecclesiae libere a teneris annis usque ad hanc aetatem educatum, doctum: quem quidem cum ea potestat ecclesiae Dei praeesse volumus, qua Petrus Deo mandato quondam praefuit. (B. Platina, *Historia de vitis Pontificum*, 176.)

⁵²³ B. Tierney, *The crisis of church and state*, 45.

Rimske kurije jer se on, također od smog početka fokusirao na borbu protiv ženidbe svećenika, simonije i napose laičke investiture. Već na prvoj korizmenoj sinodi održanoj u Rimu 9. 3. 1074. papa i okupljeni prelati osuđuju simoniju i ponovo potvrđuju stare zakone o celibatu, naređujući da oni svećenici koji imaju žene iste moraju ili otpustiti ili udaljiti a ubuduće nitko ne smije biti ređen za svećenika ukoliko nije spreman zauvijek živjeti u uzdržljivosti.⁵²⁴ Svim svećenicima „koji ustrajavaju u zločinu bludništva“ (*qui in crimine fornicationis jacet*) zabranjuje se služiti mise. Ukoliko ustraju u grijehu i ostanu nemarni na odredbe svetih otaca; laici ne smiju pristupati njihovim službama. Razlika u odnosu na njegove prethodnike bila je u tome što će Grgur, umjesto problema simonije u prvi plan staviti borbu protiv kršenja celibata, zatim oština kojom je udario na prekršitelje zabrana te radikalnost u borbi za samostalnost i slobodu Crkve sve do potpune desakralizacije kraljevskog dostojanstva tj. izjednačavanje kralja s bilo kojim drugim laikom.⁵²⁵ Radikalni iskorak u suzbijanju nikolaitizama posvjedočit će brojni kroničari onoga vremena, istaknuvši da je nastavio borbu svojih prethodnika po Italiji i Njemačkoj, po raznim stranama svijeta ili po „cijelom rimskom svijetu“.⁵²⁶ Ako je vjerovati Platini, stekavši papinstvo (pontifikat) Grgur odmah nastoji srediti neriješena pitanja u odnosu između Crkve i carstva te upozorava cara Henrika da prestane uzastopce prepuštati, pokvarenim podmićivanjem biskupsku čast i kojegod druge crkvene privilegije potaknut simonijskom lakomošću, u protivnom će, bude li se koristio za sebe takvim postupcima i pogreškama upasti u crkvene kazne.⁵²⁷ O njegovoj odlučnosti možda ponajbolje svjedoči pismo upućeno Ottu, biskupu Konstance (*Otoni Constantiensi episcopo*) koje je, kako sam već prethodno naveo izazvalo vrlo burne reakcije među lokalnim klerom. Pozivajući se na odluke korizmene sinode iz 1074. koja je, „sukladno autoritetu svetih otaca“ donijela osudu svih oni koji su pomoću „simonijske hereze, dakle posredstvom novca uzdignuti na bilo koji stupanj i službu svetih redova“. Takvi, nadalje „nemaju više nikakvo mjesto među službenicima u svetoj Crkvi“. Oni koji su došli u vlasništvo crkve darivanjem novca, imaju potpuno biti lišeni njihova uživanja te im od sada nije dozvoljeno niti prodavati niti kupovati crkvenu imovinu. Nadalje, oni koji ustrajavaju u „zločinu bludništva ne smiju slaviti misu niti služiti oko oltara u nižim (svetim) redovima“. Određuje se, također da, ukoliko papinske odredbe ili radije odredbe svetih otaca budu zanemarene, ni na koji način ljudi ne smiju prisustvovati službama inkriminiranih dok god se

⁵²⁴ Ut secundum instituta antiquorum canonum presbyteri uxores non habeant, habentes aut dimittant aut deponantur; nec quisquam omnino ad sacerdotium admittatur qui non in perpetuum continentiam vitamque coelibem profiteatur. (Lambert. Harsfelendes. ann. 1074.)

⁵²⁵ A. Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, 154.

⁵²⁶ Cujus prudenti, non solum in Italia sed etiam in Theutonicis partibus refrenata est sacerdotum inconentiam, scilicet quod praedecessores ejus in Italia prohiberent, hoc ipse in allis ecclesiae catholicae partibus prohibere studiosus attemptavit. (Bertold. Coonstant. Ann. 1073.)

... Sed et datis decretali clericorum a subdiaconatu et supra connubia in toto orbe Romano cohibuit. (Otton Frisingen. Chron. Lib. VI.c. 34)

... Tempore illo Gregorius qui et Hiltebrant Romani pontificatus jura disposeret, hoc decretum quidem antiquitus promulgatum, nunc autem innovatum est, ut videlicet omnes in sacris ordinibus constituti, presbyteri scilicet et diaconi, a cohabitatinibus femminarum se, ut decet cohiberent, aut ab officio cessarent. (Gest. Trevir. Archiep. Cap. XXX)

⁵²⁷ Adeptus pontificatum Gregorius, statim Henricum imperatore admonet, ne deinceps largitione corruptus, episcopatus et beneficia alicui per Simoniacam cupiditatem committat, aliter se usurum in se et delinquentes censuris ecclesiasticis. (B. Platina, *Historia de vitis Pontificum*, 176.)

za ljubav Božju i dostojanstvo svoje službe ne popravili ne opamete zbog sramoćenja pred (cijelim) svijetom i osude ljudi.⁵²⁸ Svjestan, očito neodlučnosti pojedinih biskupa, nerijetko i samih okaljanih simonijom ili drugim prekršajima da se ozbiljnije pozabave problemom simonije, i napose svećeničkih brakova/konkubinata, Grgur VII. će za svoju stvar pokušati pridobiti daleko šire slojeve, u prvom redu kršćanske knezove. Tako je opunomoćio neke od njih da primjene silu protiv nedostojnih biskupa koji su prkosili crkvenim kaznama, ili ih je pozivao u pomoć kad bi rimskoj Crkvi ili nekim područjima kršćanskog svijeta zaprijetila opasnost.⁵²⁹ Uvjeren da prava ljubav zahtijeva odlučno suprotstavljanje spletkama „corporis diaboli“ u svoju pravednu borbu nije se ustručavao pozvati niti običan puk o čemu svjedoči njegovo pismo upućeno svim klericima i laicima njemačkog kraljevstva (*omnibus clericis et laicis in regno Teutonicorum*): „Čuli smo da neki od biskupa koji borave među vama ili pristaju ili zanemaruju što svećenici, đakoni ili podđakoni žive zajedno sa ženama. Njihovim odredbama niste se dužni ni na koji način pokoravati kao što se ni oni sami ne pokoravaju zapovijedima apostolske stolice niti pristaju uz autoritet svetih otaca. Ta svjedoče božanska pisma da oni koji čine (zlo) i oni koji pristaju uz njega zaslužuju istu kaznu“.⁵³⁰

Kao što je već rečeno Grgurova borba protiv simonije i nikolaitizma ne razlikuju puno njegov „program“ od borbe svih ranijih reformnih papa, dapače od „programa“ njegovih glavnih oponenta poput Wiberta iz Ravene koji će na saboru u Brixenu biti izabran za protupapu i, stoga od pristaša pape Grgura VII. smatran herezizarhom, apostatom, novim Šimunom Magom (*novo Simone mago*), dapače „ludim Wibertom“ (*Guibertus demens*), „bezbožnim biskupom koji je propagirao i naređivao bludništvo i simoniju“ (*nefandus episcopus praedicaret et praeciperet fornicationem vel simoniam*). U stvarnosti taj je „novi Šimun Mag“ bio revni protivnik simonije i svećeničkih brakova a u nekim drugim ciljevima reforme, primjerice pokušaju da se svjetovnom kleru nametne zajednički život (*vita communis*) imao je više uspjeha od samoga pape Grgura VII. Sabori održani pod njegovim zasjedanjem uredno osuđuju simoniju koja od Crkve Božje čini „špilju razbojničku“ (*qui ecclesiam Dei latronum speluncam faciunt*), preporuča da „službenici oltara“ (*ministros altaris*) čuvaju čistoću uzdržljivosti bez koje, kako svjedoči apostol ne mogu ugoditi Bogu (*mundiciam castitatis*,

⁵²⁸ Hec tantum necessario tibi scribenda fore arbitrati sumus, nos iuxta auctoritatem sanctorum patrum in eadem synodo sententiam dedisse, ut hi qui per symoniacam heresim, hoc est interuentu precii, ad aliquem sacrorum ordinum gradum uel officium promoti sunt, nullum in sancta ecclesia ulterius ministrandi locum habeant; illi quoque qui ecclesias datione pecunie obtinent omnino eas perdant, nec deinceps uendere aut emere alicui liceat; sed nec illi qui in crimine fornicationis iacent missas celebrare aut secundum inferiores ordines ministrare altari debeant. Statuimus etiam ut si ipsi contemptores fuerint nostrarum immo sanctorum patrum constitutionum, populus nullomodo eorum officia recipiat ut qui pro amore Dei et officii dignitate non corriguntur, uerecundia seculi et obiurgatione populi resipiscant. (*Epistolae vagantes*, 14, 15.)

⁵²⁹ H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/1.*, 421.

⁵³⁰ Audiuius quod quidam episcoporum apud uos commorantium ut sacerdotes et diaconi et subdiaconi mulieribus commisceantur aut consentiant aut negligant. His precipimus uos nullomodo obedire uel illorum preceptis consentire, sicut ipsi apostolice sedis preceptis non obediunt neque auctoritati sanctorum patrum consentiunt. Testante diuina scriptura, facientes et consentientes par pena complectitur. (*Epistolae vagantes*, 20.)

sine qua teste apostolo placere Deo non possunt).⁵³¹ Odluke pape Grgura VII. koje su izazvale najviše kontroverzi i bile uzrokom velikog sukoba na relaciji papinstvo-carstvo vezane su uz borbu protiv laičke investiture, dale protiv praksa kojima je svjetovni vladar imao pravo dijeliti biskupije i opatije na području svoga carstva. Navedenim odlukama Grgur će se otvoreno suprotstaviti dotadašnjem shvaćanju sakralnog kraljevstva po kojem je kralj ujedno bio kralj (*rex*) i svećenik (*sacerdos*).⁵³²

Znajući da je primaran preduvjet sveobuhvatne reformne djelatnosti potpuna sloboda papinstva od uplitanja lokalnog plemstva i moćnika a onda, samim time sređivanje prilika u Crkvenoj Državi (*Patrimonium Sancti Petri*) i njenoj neposrednoj okolini,⁵³³ Grgur VII. se odmah daje na taj zahtjevan posao. Ne čudi nimalo što su prva dva pisma iz njegovog registra upućena opatu Desideriu od Montecassina i knezu Gisulfu II. od Salerna u kojem ih obavještava o svom izboru, preporuča se u njihove molitve te ih poziva u Rim jer Crkvi trebaju njihovi savjeti i služba. Odlučnost u provođenju cilja: konsolidacije stanja na području pod svojom upravom možda najbolje svjedoči jedno drugo pismo u kojem podsjeća imolskog grofa Guida (*Guidoni Imolensi comiti*) na zakletvu vjernosti vremenitom autoritetu Crkve zaključeno riječima: „Mi gorljivo želimo, ako je ikako moguće sa svima živjeti u miru, ali isto tak nećemo oklijevati suprotstaviti se, potpomognuti božanskom snagom i pravednošću pothvatima onih koji rade nepravdu sv. Petru, čiji smo sluga“.⁵³⁴

Potaknut osnovanim strahom da Rim, poput Beneventa, Napulja i Salerna ne bi postao izoliran grad okružen normanskim posjedima, ubrzo nakon svoga izbora i krunjenja za papu Grgur VII. kreće prema jugu Italije kako bi sredio tamošnje prilike i, putem vazaliteta osigurao poslušnost langobardskih i normanskih svjetovnih gospodara. Po dolasku u Benevento 12. 8. 1073., u prisutnosti monetacassinskog opata Desideria i brojnih kardinala, papa sklapa sporazum sa knezom Landulfom IV. kojim preuzima vrhovništvo nad gradom i okolnim posjedima, prijeteci lombardskom knezu svrgavanjem ukoliko se drzne izdati interese Svete Stolice, poglavito ukoliko pristane na savezništvo s Robertom Gusicardom.⁵³⁵ Kada je 14. 9. 1073. došao u Capuu, papa sličan sporazum sklapa s tamošnjim normanskim vojvodom Rikardom. Dogovor pape i vojvode formaliziran je znakovitim ugovorom koji će poslužiti kao model nekim kasnijim dogovorima između papinstva i svjetovnih vladara: „Ja Rikard, po milosti Božjoj i sv. Petra vladar Capue, od danas unaprijed obećavam vjernost Svetoj Rimskoj Crkvi, Svetoj Stolici i tebi, mom gospodinu Grguru, sveopćem papi. Prisižem,

⁵³¹ I. S. Robinson, „Reform and the Church“, u *The New Cambridge Medieval History*, vol. 4, c. 1024–c. 1198., 424.

⁵³² N. Tomašević, *Kronika kršćanstva*, 138.

⁵³³ Papin politički autoritet odnosi se prije svega na sami grad Rim ili na tzv. Rimsku pokrajinu, i na nekoliko lenskih dobara Apostolske Stolice na Apeninskom poluotoku, poput vojvodstva Spoleto, Sabina i Benevento, zatim na marku Fermo i, na spornu Primorsku pokrajinu (*Provincia maritima*). Tim područjima upravljaju knezovi (*rectores*), koji se zaklinju na vazalsku vjernost obećavajući papi „auxilium et servitium“. Pod upravu Apostolske Stolice od 1070. spada, također dio negdašnjeg Ravenskog egzarhata, kojim od u ime pape upravlja mjesni nadbiskup.

⁵³⁴ Nos equidam cum omnibus, si fieri potest, pace habere ardenter cupimus, sed eorum conatibus, qui ad iniuriam sancti Petri cuius servi sumus extendere se moliuntur, divina adiuti tam virtute quam iustitiam obviare non refugimus. (*Epistolae selectae*, vol 1., 17.)

⁵³⁵ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 66.

nadalje da nikada neću uzeti udjela u bilo kakvom pothvatu ili uroti u kojoj bi mogao izgubiti udove, život ili slobodu ... Biti ću ti vjeran, i iznad svega tvoj saveznik i saveznik Rimske Crkve u svemu što se tiče održavanja, osiguravanja i odbrane posjeda sv. Petra i njegovih suverenih prava. Priskočit ću ti u pomoć tako da u svoj časti i sigurnosti možeš zauzimati papinsko prijestolje u Rimu. Što se tiče zemalja sv. Petra i kneževine Benevento, neću provaljivati na njihov teritorij, niti ih pokušavati zauzeti ili opljačkati, bez izričite dozvole tebe ili tvojih nasljednika uvedenih u čast blaženoga Petra. Plaćat ću savjesno tribut Rimskoj Crkvi kao naknadu za one posjede sv. Petra koje trenutno posjedujem ili ću ih u budućnosti posjedovati“.⁵³⁶

Za razliku od uspješnog sređivanja odnosa sa Rikardom, Robert Guiscard je ustrajno izbjegavao susret s papom i sklapanje bilo kakvog sporazuma. Kada se u kolovozu 1073. papa kanio susresti s Robertom u S. Germanu, blizu Montecassina, vojvoda se oglašio o njegov poziv i produžio dalje prema Jugu na čelu brojne vojske. Drugi pokušaj susreta i pregovora, ovoga puta u Beneventu i uz posredništvo opata Desiderija, također je neslavno propao i to, formalno radi pukog protokola i nejasnoće tko bi trebao izaći u susret kome.⁵³⁷ Puno se vjerojatnijim, ipak čini da je Robert namjerno izbjegao susret s papom ne želeći postati papinski vazal i samim time saveznik Gisulfa, kneza Salerna prema čijim je teritorijima vojvoda gajio pretenzije.⁵³⁸ Kroničar Amato od Montecassina (Amatus Casinensis) svjedoči o neslozi, mrzovolji i ljutnji koja je ostala među njima. Pokušaj Roberta Guiscarda da osigura kontrolu nad Amalfijem, nakon izumruća tamošnje vladajuće kuće umjesto papinskog saveznika, kneza od Salerna a još više njegov napad na Benevento u veljači 1074. i smrt Pandulfa, sina i nasljedika kneza Landulfa, također papinskog vazala, dodatno je zaoštrila situaciju.⁵³⁹ Cijeli nesporazum je kulminirao odlukom Grgura VII. da na korizmenoj sinodi 1074. ekskomunicira Roberta i „ostale Normane“. Ne bez razloga Bonizo naglašava da su na sinodi bili prisutni grofica Matilda, markiz Azzo i Gisulf,⁵⁴⁰ dakle glavni papini saveznici u daljnjem obračunima s Robertom.

Važno je isto tako naglasiti da je papa, nekoliko tjedana prije nego li se odlučio duhovnim kaznama udariti Roberta poduzeo daleko konkretnije mjere kada je, primjerice 3. 1. 1074. pismeno pozvao groficu Matildu od Toskane da se pridruži svojoj majci Beatrice kako bi u Rimu zajednički raspravili eventualne mjere protiv normanskog vojvode.⁵⁴¹ Mjesec dana kasnije, 2. 2. 1074. s istim razlozima Grgur VII. se obraća grofu Vilimu od Gornje Burgundije te ga potiče da opremi vojsku spremnu krenuti u obranu posjeda sv. Petra po uzoru na pothvat kojeg je poduzeo u vrijeme pape Aleksandra II. Vilim je dobio zadatak slične pozive u pomoć proslijediti grofu Rajmundu od Saint-Gillesa, grofu Amadeu od Savoje i ostalima voljnima da

⁵³⁶ Ibid., 66, 67.

⁵³⁷ H. E.J. Cowdrey, *Pope Gregory VII.*, 428.

⁵³⁸ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 66.

⁵³⁹ H. E.J. Cowdrey, *Pope Gregory VII.*, 428.

⁵⁴⁰ Hic et aliis negociis sedatis, Robertus cum Normannis exomunicatur in eadem synodo. Cum synodo ineterfuit excellentissima cometissa M(atilda) et Azo marchio et Gisulfus Salernetanus principes. (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 602.)

⁵⁴¹ *Epistolae selectae*, vol 1., 63.

se pridruže.⁵⁴² U istom pismu papa objašnjava dvostruke ciljeve i nadanja svojih vojnih planova: ako je moguće bez prolijevanje kršćanske krvi prisiliti buntovne Normane na poslušnost pravednosti (*iustitia*) a zatim produžiti prema Carigradu i donijeti pomoć Bizantu, ugroženom od strane Saracena.⁵⁴³ Papa se time nadao postići ne samo oslobađanje maloazijskih kršćana od seldžučke opasnosti nego i stvaranje preduvjeta za uniju obiju Crkava.⁵⁴⁴ Velika nadanja oko organizacije i uspjeha vojnog pohoda Grgur VII. je stavljao u angažman kneza Rikarda iz Capue s kojim je, ako je suditi prema podacima kroničara Amatusa uspostavio čvrste prijateljske i savezničke odnose. Ipak, glavni saveznici u cijelom pothvatu bile su mu dvije žene: grofice Bearice i Matilda koje su obećale poslati snage od 30 000 vitezova, od čega je 500 bilo Nijemaca.⁵⁴⁵ Dva pisma pisana u tjednu iza Duhova, s naznakom „data in expeditione“ pokazuju da se Grgur VII. na čelu okupljene vojske nalazio 12. 6. kod Monte Cimina, između Sutria i Viterba a 15. 6. kod S. Flaviana, dakle jugoistočno od jezera Bolsena.⁵⁴⁶ Na temelju ovih podataka Amatus imenuje Monte Cimino kao mjesto okupljanja vojske dok se Bonizo od Sutrija odlučuje za S. Flaviano. Pitanje gdje je bio glavni tabor okupljene vojske zapravo je potpuno nevažno jer je cijeli pothvat propao prije bilo kakve bitke. Onovremeni kroničari spominju cijeli niz razloga pa tako Amato kao krivca optužuje Gisulfa od Salerna koji je najprije zatajio kao glavni financijer cijelog pothvata a zatim izazvao pobunu Pizanaca, ljutih na neke njegove ranije postupke prema njihovim sugrađanima dok Bonizo uzrok propasti papinog vojnog pothvata vidi u iznenadnoj pobuni neprijatelja reforme na području Lomabrdije, što je onda prisililo groficu Batrice i Matildu da se povuku prema Toscani sa svojim snagama.⁵⁴⁷ Razočaran propašću svojih planova papi nije preostalo ništa drugo nego vrati se u Rim, gdje ga je svladala bolest i malodušnost. O papinoj obeshrabrenosti glede južnotalijanskog pitanja tijekom zime 1074/75. svjedoče riječi upućene opatu Hugu od Clunya: „Optužujem, naime one među kojima boravim, a mislim na Rimljane, Langobarde i Normane, da su, kako im često govorim gori čak od Židova i pogana.“⁵⁴⁸ No, ako je suditi po mišljenju A. H. Mathewa papa se uskoro dao na traženje novih saveznika u borbi protiv Robetra Gusicarda pa stoga 25. 1. 1075. piše danskom kralju Svenu II. „o vrlo bogatoj pokrajini ne tako daleko od nas, uz more koju drže opaki heretici“.⁵⁴⁹ Papa, nadalje preporuča kralju da pošalje jednog od svojih sinova kako bi preuzeo upravljanje nad tim teritorijem.

Za neke nedoumice naše historiografije, a koje se nadovezuju na odnose pape i Normana dovoljno je još nadodati da je sve otvoreniji sukob između Grgura VII. i Henrika IV. tijekom zime 1075/76. doveo do promjene interesa i strategija. Henrikove ponuda da primi svoje zemlje kao kraljevski vazal, Robert Guiscard je ljubazno ali odlučno odbio podsjetivši

⁵⁴² Sve su to knezovi koji su se već u doba Aleksandra II. obvezali svečanom zakletvom da će braniti „res S. Petri“ (H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/1.*, 421.)

⁵⁴³ *Epistolae selectae*, vol 1., 70

⁵⁴⁴ H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/1.*, 421., 423.

⁵⁴⁵ H. E.J. Cowdrey, *Pope Gregory VII.*, 429.

⁵⁴⁶ *Epistolae selectae*, vol 1., 120, 123.

⁵⁴⁷ H. E.J. Cowdrey, *Pope Gregory VII.*, 429, 430.

⁵⁴⁸ Eos autem inter quos habito, Romanos videlicet, Longobardos et Normannos, sicut saepe illis dico, Judaeis et paganis quadammodo peiores esse redargo. (*Epistolae selectae*, vol 1., 189.)

⁵⁴⁹ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 81.

kraljeve izaslanike da je svoje teritorije osvojio od Grka i Saracena, učinivši istovremeno sebe podanikom sv. Petra i njegovih namjesnika.⁵⁵⁰ Sličnu scenu prepričava Bonizo od Sutrija s tim što kao glavno aktera stavlja odmetnutog kardinala Huga Candidu koji pokušava uvjeriti Normane da su krivo izopćeni i da papa nije prvosvećenik prema odlukama svetih otaca, nego radije uzurpator, obećava im carsku krunu, ukoliko sa svojim oružjem udare na Crkvu. „Ako ti je nužno potrebno primi od mene, koliko ti odgovara zlata ili srebra ili konja ili mula ali me ne možeš nagovoriti da dohvatim oružje protiv rimskog prvosvećenika. Nepravedno je, naime vjerovati da se po tvojim ili koga drugoga neprijateljskim nastojanjima može svrgnuti papa koji je izabran od rimskog klera i aklamacijom naroda dok je papinski tron bi upražnjen“.⁵⁵¹ Ovakvim pravovjernim stavom postalo je jasno da normanski vojvoda ne kani prekinuti veze sa papinstvom. S druge strane, sve jači pritisak od strane cara i njegovih istomišljenika doprinio je tome da je Grgur VII. imao još više razloga biti otvoren prema ideji pomirenje sa dvostruko izopćenim normanskim vođama. U ožujku 1076. papa sa zadovoljstvom obavještava nadbiskupa Arnolda od Acrenza da je grof Roger od Kalabrije, brat vojvode Guiscarda (*Rogerus comes, frater Robertis ducis*) zatražio njegov blagoslov i oslobođenje od kazne izopćenja u koju je upao kao saveznik normanskog vojvode. Ukoliko grof pokaže istinsko kajanje, nadbiskup ne treba oklijevati odriješiti ga od najveće kazne, zajedno sa njegovim vitezovima koji se spremaju na vojni pohod protiv Saracena na Siciliji. Nadbiskup, nadalje treba jasno pokazati, posredstvom Rogera da su vrata milosrđa uvijek otvorena i samom Robertu Gicardu ukoliko žarko želi ponovno biti sin svete Rimske crkve i da je papa voljan primiti ga očinskom ljubavlju, odriješiti od okova izopćenja i ubrojiti među svoje stado.⁵⁵² U pismu poslanom nedugo zatim milanskom vitezcu Wilfredu, papa ga radosno obavještava da su Normani nedavno započeli mirovne pregovore i da žele imati jedino sv. Petra, nakon Boga za svoga gospodara i cara.⁵⁵³

Novonastali savez s Normanima iz Italije, staro i čvrsto prijateljstvo s toskanskom markizom Matildom iz Canosse osiguralo je Grguru dovoljnu političko-vojnu potporu da vješto drži na distanci cara, protureformističku talijansku aristokraciju i rimsko plemstvo te još odlučnije nastavi sa svojim reformnim programom.⁵⁵⁴ Sva ta papina nastojana, napose njegova odlučnost da u potpunosti dokine zloupotrebe vezane uz laičku investituru na kraju će dovesti do poznatog sukoba sa carem Henrikom IV. Polazeći od pretpostavke da u svakom sukobu valja razlikovati uzorke i povod, važno je naglasiti da iza spomenutog konflikta stoje dugogodišnji nerazriješeni odnosi na relaciji papinstvo i carstvo. Jedan nasuprot drugoga našli su se mladi kralj Henrik IV. koji je živio je u predodžbi o sakralnom karakteru kraljevskog dostojanstva te odlučni papa za kojeg ni danas historiografija nije sigurna jeli bio vođen osobnim ambicijama ili je doista djelovao kao ponizni sluga Crkve kome je na prvom mjestu

⁵⁵⁰ H. E.J. Cowdrey, *Pope Gregory VII.*, 431.

⁵⁵¹ Quia tibi necesse est, si placet in auro vel in argento veli in aliqua alia pecunia veli in equorum vel mulorum adiumento a me suscipe munificentiam, mihi vero suadere non poteris conta Romanum me armari pontificem. Nefas enim est credere per tuas inimicicias vel alicuius posse papam deponi, qui electione cleri et laude populi Romani, cum cathedra pontificalis vacaret. (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 604.)

⁵⁵² *Epistolae selectae*, vol I., 271, 272.

⁵⁵³ Ibid., 277.

⁵⁵⁴ I. Goldstein (ur.), *Povijest 6: rani i razvijeni srednji vijek*, 402.

bila njezin sloboda i uspjeh reformi. Cara je u njegovim političkim ambicijama podržavala duga tradicija Karla Velikog a onda, napose otonovskih i salijskih vladara, brojni liturgijski testovi u kojima se veličalo carsko dostojanstvo i uloga te propovjednička literatura carstvu odanih crkvenih ljudi. Izravnu isprepletenost vladarske ideologije s teološkom premišljanjima nalazimo već u vremenu Karla Veliki koji nosi nomen imperatoris, nazivan je „novim Davidom“, smatra se da je „uzeo mjesto u časti nakon Gospodina i svetaca kao branitelj i zaštitnik siromašnih te Crkve“.⁵⁵⁵ Wipo, kapelan Hernkia III. i autor životopisa njegova oca Konrada II. stavlja u usta nadbiskupa Ariba iz Mainza panegirike izrečene u trenutku kraljevskog krunjenja u kojem razrađuje inicijalnu misao da sva vlast (*omnis potestas*) u ovom prolaznom svijetu (*fluitantis seculo*) proizlazi od Boga kao jedinog čistog izvora (*uno fonte purissimo*) nakon čega nastavlja raspredati poveznice između Božjeg gospodstva i onoga zemaljskih kraljeva te zaključuje riječima: „Ti si se domogao najveće službe, ti si Kristov namjesnik. Samo onaj tko nasljeđuje Krista je istinski vladar; dostojno je da iz ovog kraljevskog prijestolja razmišljaš o vječnoj slavi. Velika je sreća u svijetu kraljevati, najveća pak u nebu se proslaviti“.⁵⁵⁶ Iza ovakvih razmišljanja stoji ideja da kralj na neki način participira u Kristovom univerzalnom kraljevskom dostojanstvu a taj sakralni karakter najbolje je izražen u liturgijskom slavlju njegovog pomazanja i krunjenja. Rimsko-njemački pontifikal (*Pontificale Romano-Germanicum*) donosi molitvu koji izgovara nadbiskup u činu pomazanja: „Umilostivi njegovo srce da voli milost tvoju po ovom svetom ulju kojim si ti pomazivao svećenike, kraljeve i proroke, tako da ljubi pravednost i vodi svoj narod putem pravednosti“. Na drugom opet mjestu isti pontifikal donosi molitvu: „Neka posrednik između Boga i ljudi, učvrsti tebe posrednika između klera i naroda u ovom tronu kraljevske moći i neka Isus Krist, kralj kraljeva i gospodar gospodara učini da zajedno s njime vladaš u vječnom kraljevstvu“.⁵⁵⁷ Ključna riječ: „mediator cleri et plebis“ zapravo hoće reći da kralj ima vlast podjednako nad klerom kao i nad narodom; njegovo pomazanje odvaja ga od ostalih ljudi i daje mu autoritet unutar i iznad Crkve. Na nekim način kralj predstavlja Krista, posrednika između Boga i ljudi.⁵⁵⁸ Kralj je postao posvećena osoba, počeo se smatrati dionikom kleričkih službi i prihvaćao je dužnost zaštitnika i branitelja Crkve te posrednika između svećenstva i puka, njegov položaj u Crkvi je sakramentalno utemeljen, jer se pomazanje kralja do sukoba za investituru smatralo ravnim drugim sakramentima.⁵⁵⁹ Igor Fisković smatra da razlozi zašto se zapadne vladare, osobito od 11. stoljeća, prikazivalo na način kako se prikazivalo Krista imaju svoja počela u antičkim ceremonijama s carskog dvora, odnosno u službenoj ideologiji koja je tvrdila da je zemaljski vladar izravni nasljednik i

⁵⁵⁵ Ildar Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World*, Leiden, Boston: Brill, 2008., 282.

⁵⁵⁶ Ad summam dignitatem pervenisti, vicarsu es Christi. Nemo nisi illius imitator verus est dominator; oportet ut in hoc solio regni cogites de honore perenni. Magna felicitas est in mundo regnare, maxima autem in caelis triumphare. (Wiponis, *Gesta Chuonradi imperatoris*, u MGH SS., no 11, 1854., 260.)

⁵⁵⁷ Mediator Dei et hominum, te mediatorem cleri et plebis in hoc regni solio confirmet et in regno aeterno secum regnare faciat Iesus Christus dominus noster, rex regum et dominus dominantium. (Cyrille Vogel, Reinhard Elze, *Le Pontifical romano-germanique du Xe Siecle*, Città del Vaticano: Bibl. apostolica Vaticana, 1963-72., 25.)

⁵⁵⁸ H. E. J. Cowdrey, *Pope Gregory VII.*, 77.

⁵⁵⁹ Janet Nelson, *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*, London-Ronceverte: The Hambledon Press, 1986., 136.

utjelovljenje samoga Boga kao gospodara svijeta. Kako bi se izvršila „volja Božja“ i dalo dostojno značenje njegovom predstavniku, vladarima je dano pravo da se prikazuju u stilu kojim se prikazuje i Krist.⁵⁶⁰

Kad se ovim suvremenim propovjedničkim i liturgijskim tekstovima dodaju prethodne tradicije sakralnog obilježja kraljevske vlasti naslijeđene još od antike, bilo helenističko-rimske, bilo germanske, tradicija jednog Konstantina Velikog kao „vanjskog biskupa“ ili Karla Velikog „kao biskupa svih biskupa“, ne čudi što su za javnost carevi postajali dio klera a oni sami počeli smatrati svećenike svojim dužnosnicima.⁵⁶¹ Još 1103. mogla su se čuti ovakva razmišljanja: „Tko može rastaviti kraljevske poslove od poslova svećeništva? Dok god Božji mir ne ujedini kraljevsko dostojanstvo i svećeništvo u jedan kamen zaglavni sloge, ostat će poljuljana građevina Crkve na vjeri nadograđena“.⁵⁶² Korak dalje u takvim shvaćanjima predstavlja tzv. Otonova povlastica (*Privilegium Othonis*) iz 962. kojom je car Oton I. nastojao definirati odnos između Crkve i države s Ivanom XII. Tim je sporazumom priznata zakonitost svjetovne svećeničke vlasti pod carskom zaštitom te bila potvrđena nadmoć vrhovne svjetovne vlasti u odnosu na papinsku vlas time što se formalno sačuvala kanonska procedura izbora biskupa od strane klera i narod njegova grada, ali je isto tako omogućeno caru da intervenira u papinski izbor klauzulom kako novoizabranog papu mora potvrditi car nakon čeg se papa mora zakleti na vjernost caru. Da izričito uplitanje careva i svjetovne vlasti nije imalo samo negativne posljedice trudi se dokazati Sigebert, autor cijelog niza procarskih pamfleta kada piše: „Dostojno je nazivati sretnima vremena Otona (I) kada je država bila obnovljena od strane vrlih i mudrih muževa, vraćen mir crkvama, štovanja dostojna vjera oporavljena“. Već citirani autor poslanice Crkvi u Liegu podsjeća najprije pape kako su od blaženog Silvestra do Hildebranta rimsku stolicu primali (od strane cara) a potom koliko i kakvih sve je nečuvenih zločina bilo počinjeno zbog ambicija ove stolice, na koji su sve način pape bilo provjeravane od careva a lažni pape osuđene i prisiljene na abdikaciju. „Tako je krepost careva više vrijedila od izopćenja Grgura VII., Urbana II. i Paskala II“.⁵⁶³

Na otonovskom temelju car Henrik II. nadgradio je daljnje carske privilegije odredivši u dokumentu izdanom u Sutriju 1046., poznatom kao „Principatus in electione papae“ da car ima pravo izabrati papu, čim je započeo niz tzv. „njemačkih papa“.⁵⁶⁴ Carskim pretenzijama pokušao se oduprijeti Lav IX kada je na koncilu u Rheimsu u listopadu 1049. podsjetio na

⁵⁶⁰ Igor Fisković, *Reljef kralja Petra Krešimira IV*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2002., 74.

⁵⁶¹ I. Goldstein (ur.), *Povijest 6: rani i razvijeni srednji vijek*, 398.

⁵⁶² Quis poterit discernere causam regni a causa sacerdotii? Nisi pax Dei copulet regnum et sacerdotium uno angulari lapide concordiae, vacillabit structura ecclesiae super fidei fundamentum. (Sigebertus Gemblacensis, *Epistola Leodicensium adversus Paschalem papam*, MGH Libelli vol. II, 462.)

⁵⁶³ Recolligat quomodo a beato Silvestro usque ad Hildebrandum sedem Romanam papae obtinuerint; et quot et quanta inaudita ex ambitione illius sedis perpetrata sint; et quomodo per reges et imperatores diffinita sint et pseudopapae dampnati et abdicati sint. Et ibi plus valuit virtus imperialis, quam excommunicatio Hildebrandi, Odardi, Pascasii. (Sigebertus Gemblacensis, *Epistola Leodicensium adversus Paschalem papam*, 459, 460.)

⁵⁶⁴ Ibid, 399.

stare crkvene običaje i proglasio da nitko ne može biti promaknut na upravljanje Crkvom bez izbora klera i naroda“ (*ne quis sine electione cleri et populi ad regimen ecclesiasticum provehetur*).⁵⁶⁵ Nikola II. svojim dekretima o izboru pape pokušao je barem papinstvo istrgnuti iz uplitanja svjetovne vlasti balansiranjem između načina drvene potvrde „per clerum et populum“ te klauzule „salve debito honre et reverentia“ rezervirane za njemačkog vladara. Ipak, do nastupa Grgura VII. ništa nije moglo uzdrmati sustav biskupa–grofova u kojem je car redovito imenovao biskupe ili barem odobravao njihov izbor na njemačkom govornom području, a isto tako nemali utjecaj cara nad samostanima i izborom opata koji su, utječući kraljevskoj zaštiti nastojali izbjeći pritiske pohlepnih plemićkih susjeda. Biskupi i opati sve više ulaze u carsku službu i preuzimaju dio vladarskih povlastica i obveza kao njegovi vazali. Budući je, po mišljenu autora „Rasprava o investituri biskupa“ svjetovni vladar povjeravao biskupima tako velike posjede i toliko važne upravne odgovornosti „prikladno je i logično da kralj, koji je najviši među ljudima i glava naroda, uvodi u službu i ustoličuje biskupa kako bi, u slučaju neprijateljskog napada, znao kome povjerava svoj teritorij“.⁵⁶⁶ Onda i ne čudi što feudalni senior ili vladar, čak i onaj koji privatno živi kršćanskim životom i javno brani interese Crkve, u izboru biskupa i opata redovito traži sebi odana kandidata s upravnim sposobnostima. Drugim riječima, pri takvu se izboru daje kvalitativna prednost knezu biskupu, a ne biskupu knezu, što bi se s pravom očekivalo.⁵⁶⁷

Od 10. st. čin investiture će biti formaliziran time što car kandidat za čast biskupa predaje pastirski štap kao simbol njihove pastirske službe; od polovice 11. st. i prsten kao simbol biskupovog vjenčanja s Crkvom. Uz formulu koju izgovara car: „Accipite ecclesiam“, nije se više moglo razlikovati duhovna služba od pridodanih joj sekularnih zadaća.⁵⁶⁸ Onovremeni polemisti, poput Wida iz Ferrare (*Wido Ferrariensis*) pokušavaju opravdati takvu praksu slijedećim izjavama: „Dvije su jurisdikcije darovane svim biskupima, jedna duhovna i božanska, druga svjetovna, jedna pripada nebeskim poslovima, druga javnima. Sve službe koje su duhovne i božanske naravi biskupima se podjeljuju od Duha Svetoga. Sekularna prava su pak ona koja vladari ovoga svijeta i svjetovni ljudi predaju crkvama, poput posjeda i vlastelinstva kao i sva prava upravljanja; i premda je dostojno da potpadaju pod božansko pravo, ipak ih nazivamo vremenitima, pošto su i predavana od svjetovnih ljudi. Posve je jasno da ona božanska prava darovana po Duhu Svetome nisu podložna carskoj vlasti. Ali ona prava koja su povjerena voljom careva, jer nisu po stalnom pravu darovana crkvama, osim ukoliko je to određeno nizom istih odluka careva i kraljeva, zasigurno se može reći da u određenoj mjeri pripadaju kraljevima i carevima, pod čiju se upravu vraćaju ukoliko nije drugačije određeno nizom njihovih odluka. Budući su povjerena carevima oni i posjeduju (pravo) investiture crkvenih stvari, ne kažem svetih zdanja i oltara, nego ono što ne pripada njima,

⁵⁶⁵ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 87.

⁵⁶⁶ ... congruum fuit et consequens, ut rex, qui est unus in populo et caput populi, investiat et intronizet episcopum et contra irruptionem hostium sciat, cui civitatem suam credat (*Tractatus de investitura episcoporum*, MGH Libelli vol. II, 502.)

⁵⁶⁷ F. Šanjek, „Uloga papinstva u afirmaciji Hrvatske u ranom srednjem vijeku“, 13.

⁵⁶⁸ H. E.J. Cowdrey, *Pope Gregory VII*, 77.

poput crkvenih posjeda“.⁵⁶⁹ Anonimni redovnik iz opatije Farfa, braneći prava „pravovjernih careva“ pojašnjava da, kada car vrši čin investiture štapom i prstenom, tim činom ne predaje kandidatu „dužnost svetoga dostojanstva, niti duhovne službe, niti pravo posvećivanja crkava i klerika, niti kakav drugi božanski sakrament, nego mu radije povjerava pravo odbrane podijeljene službe, svjetovnih ili vremenitih ili tjelesnih posjeda te svih dobara pojedine crkve“.⁵⁷⁰ Hugo od Svete Marije pokušavajući napraviti distinkciju između „kraljevske moći i svećeničkog dostojanstva“ kaže da kandidata za biskupsku čast prima „investituru svjetovnih posjeda“ od kralja a „brigu o dušama od svog nadbiskupa“.⁵⁷¹ Svakako, miješanjem biskupskih ili opatovih političkih i pastoralnih funkcija car je zadobio kontrolu nad cjelokupnom crkvenom hijerarhijom što je obično bilo popraćeno lošim običajima poput trgovanja crkvenim službama.⁵⁷² Takvom politikom car je, ujedno dobio moćne, sposobne i raspoložive lokalne službenike uvježbane u njegovoj službi, sklone njegovim potrebama, koje je obveza celibata priječila u pokušaju uspostavljanja konkurentskih dinastija.

Nasuprot takvog vizije carskog dostojanstva i brojnih zloupotreba vezanih uz uplitanja svjetovnih moćnika našao se papa Grgur VII. sa svoji idejama o papinskoj vlasti i svojim reformnim programom. Kao što je već rečeno, mišljenja o papinoj osobnosti i karakteru variraju od onih koji ga proglašavaju svjetovnim interesima vođenim prelatom, opsjednutim sebičnom željom da uspostavi univerzalnu vlast nad katoličkom Europom do onih koji ga hvale kao nesebičnog slugu Crkve. Ovakve nedoumice pojavljivale su se već za vrijeme papinog života. Dovoljno je sjetiti se kako ga je Patar Damiani, jedan od njegovih glavnih

⁵⁶⁹ Duo siquidem iura conceduntur episcopis omnibus, spirituale vel divinum unum, aliud seculare; et aliud quidem caeli, aliud vero fori. Nam omnia quae sunt episcopalis officii spiritualia sunt, divina sunt, quia . . . a sancto Spiritu conceduntur. At vero iudicia secularia et omnia, quae a mundi principibus et secularibus hominibus aecclesiis conceduntur, sicut sunt curtes et praedia omniaque regalia, licet in ius divinum transeant, dicuntur tamen secularia, quasi a secularibus concessa. Itaque divina illa a sancto Spiritu tradita imperatoriae potestati constat non esse subiecta. Quae vero sunt ab imperatoribus tradita, quia non sunt aecclesiis perpetuo iure manentia, nisi succedentium imperatorum et regum fuerint iteratione concessa, dicuntur profecto quodammodo regibus et imperatoribus subdita, quia nisi per succedentes imperatores et reges fuerint aecclesiis confirmata, revertuntur ad imperialia iura .Unde est imperatoribus concessum, ut aecclesiarum investituras habeant, non dico parietum sacrorum et altarium, quae non sunt eorum, sed aecclesiasticarum rerum. (*Wido Ferrariensis, De scismate Hildebrandi*, MGH; Libelli, vol. I., 564, 545.)

⁵⁷⁰ ... non munus praelacionis sanctae, non ministerium spirituale, non ecclesiarum vel clericorum consecrationes, nec aliquod divinum sacramentum, sed potius sui defensionem tribuunt officii, secularium rerum seu temporalium atque corporalium possessionum omniumque ecclesiae eiusdem bonorum iuris confirmationem. (*Orthodoxa defensio imperialis*, MGH Libelli vol. II, 538.)

⁵⁷¹ ... investituram rerum secularium electus antistes debet suscipere et . . . animarum curam ab archiepiscopo suo. (Hugo a Santa Maria, *Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate*, MGH Libelli, vol. II., 472.)

⁵⁷² I. Goldstein (ur.), *Povijest 6: rani i razvijeni srednji vije*, 399. Dobar primjer ovakvih zloupotreba donosi kroničar Bernold (*Bernoldus Constantiensis*) čiji se samostan Reichenau nalazio u biskupiji Constanza a gdje je, po njegovom pripovijedanju 1069, nakon smrti hvale vrijednog biskupa Rumalda car pokušao nametnuti svoga kandidata, kanonik i prepozita Karlomana, pri tome se služeći otvorenim simonijom. S druge strane kanonici su pokušavali osigurati kanonski izbor svoga kandidata što je onda rezultiralo sukobom i višegodišnjim sporom. (PL, 147, 353, 354) Iste godine slična situacija će zateći kroničarev matični samostan gdje je je kralj, ponovo koristeći simoniji i ne osvrćući se na protivljenja braće uspio na brzinu nametnuti svog kandidata. (PL, 147, 353).

suradnika nazivao „mojim svetim sotonom“, aludirajući pri tome vjerojatno na grijeh oholosti.⁵⁷³ Wido iz Ferrare, koji je živio u Rimu tijekom prvih godina Grgurova pontifikata priznaje da je papa „revan u postu, zaokupljen molitvama, posvećen proučavanju života svetaca, i da nastoji tijelo svoje učiniti hramom Kristovim“ ali se opet pita „tko je među kršćanima pokrenu toliko ratova i ubio toliko ljudi“.⁵⁷⁴ Jedan od glavnih pristaša cara Henrika IV. Sigebert, odobrava većinu Grgurovih reformnih nastojanja jer, „ukoliko se vratimo na početke, što li je ljupkije, što li je kršćanstvu korisnije nego li podvrgnuti svete redove zakonima uzdržljivosti, crkvena unaprjeđenja procjenjivati ne novčanim nagodbama nego osobnim zaslugama, ispravljati život i navade mladoga kralja na korist njega i njegovih podanika, osloboditi biskupsko dostojanstvo od svake obveza svjetovne službe“. No koliko je Sigebert odobravao ciljeve papinog programa, toliko osuđuje metode kojima ih je pokušavao provesti u djelo jer se, po njegovom mišljenju koristio više „tiranskim nasiljem“ nego li „pobožnim i crkvenim opomenama“.⁵⁷⁵ Na drugom mu, opet mjestu prigovara da obavezu čistoće pokušava nametnuti „položivši mač laika na vrat klericima“.⁵⁷⁶ Ono što mu zasigurno nije nedostajalo bila je odlučnost i hrabrost, utemeljena na ideji da je papa nasljednik sv. Petra kojem je Krist prenio vlast vezivanja i razrješivanja (Mt 16,18) ili po, jednoj drugo doktrini vlast na dva mača (Lk 22, 38). „Teorija o dva mača“ počiva na ideji da je Krist predvidio dvije vlasti, što ih simboliziraju dva mača iz polustiha Lukina Evanđelja: jedan svjetovni koji se nalazi u carevoj ruci i jedan duhovni, povjeren papi. Grgur VII. i teolozi njegovog vremena uvjereni su da Crkva posjeduje oba mača pa je onaj svjetovni samo posuđen caru⁵⁷⁷ dok, primjerice nepoznati pisac autor traktata „De oridnatio pontifice“ govori o tome da vlast mača kojim raspolažu kraljevi ulazi prije u domenu đavla nego Boga; da su carevi kao si vi drugi laici podložni biskupima i crkvenoj disciplini.⁵⁷⁸

Na tragu takvih razmišljanja, papin dekret iz veljače 1075. dodatno je pooštrio mjere protiv laičke investiture proglasivši nezakonitim sve investiture crkvenih službi koje je dodjelivala svjetovna vlast, bez obzira na to je li iza svega stajala simonija ili ne, a samom kralju, pod prijetnjom izopćenja oduzeta su sva prava prilikom popunjavanja biskupija. Oštre odluke Grgura VII. izazvala su protivljenje svjetovne vlasti ali i samih prelata koji sve jasnije uviđaju da im takvim mjerama izmiče svjetovna moć do koje su veoma držali. Ne osvrćući se na papine odluke, Henrik IV. se nastavlja uplitati u crkvene prilike ne samo u Njemačkoj nego i po Italiji, pogotovo nakon što je izvojevao pobjedu nad Sasima.⁵⁷⁹ Upravo to uplitanje čini se

⁵⁷³ B. Tierney, *The crisis of church and state*, 46.

⁵⁷⁴ Ieiuniis intentus, orationibus occupatus, legendi studiis deditus, corpus suum templum fecerat Christi. ... Quis umquam christianorum tot bella movit, tot homines interemit? (Wido Ferrariensis *De scismate Hildebrandi*, 534, 545.)

⁵⁷⁵ Si enim ad principia redeas, quid pulchrius, quid christianitati conducibilis, quam sacros ordines castitatis legibus subicere, promotiones ecclesiasticas, non pecuniae pacto sed vitae merito aestimare, iuvenis regis vitam et mores ad suam et subditorum utilitatem corrigere, episcopalem dignitatem ab omni saecularis servitii necessitate absolvere?... non piis et ecclesiasticis ammonitionibus devoti sed tyrannicae violentiae impetu non parumper absterri. (*Apologia* 2, MGH Libelli vol. II, 438.)

⁵⁷⁶ ... distrinxit gladios laicorum in cervices clericorum. (*Epistola Leodicensium* 2, MGH Libelli vol. II, 453.)

⁵⁷⁷ N. Tomašević, *Kronika kršćanstva*, 139.

⁵⁷⁸ H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/1.*, 385.

⁵⁷⁹ J. N. D. Kelly, *A Dictionary of Popes*, 162.

da će biti formalni povod sukobu. Po kraljevoj naredbi milanski „capitani“ izabrali su svećenika Tedalda za novog milanskog nadbiskupa, njega je zatim kralj investiturom uveo u službu unatoč činjenici da je prethodni nadbiskup Wido još bio živ.⁵⁸⁰ Na to je papa uzvratio pismom svim sufraganima milanske nadbiskupije, ali i raznim biskupima po Italiji strogo im zabranivši da Tedalda priznaju za milanskog nadbiskupa ili da mu podijele svete redove.⁵⁸¹ Kad je car na mjesto biskupa u Fermu i Spoletu imenovao dvojicu svojih klerika, bez da je o svom izboru obavijestio papu, nastupilo je vrijeme otvorenog sukoba.

24. siječnja 1076. u Wormsu dvadeset šest biskupa svrgnulo je Grgura s vlasti jer je „upravljao apostolskom stolicom ne brižljivošću pastira nego silovitošću otimača“, jer je „oborio crkveni sklad, jer je pomutio upravu kršćanskoga carstva, jer je posijao sjeme razdora među onima koji bijahu u slozi“,⁵⁸² skupština lombardskih prelata koja je održana u Piacenzi potvrdila je istu odluku. O tome piše Bonizo slijedeće: „Kada je (izaslanstvo sa kraljevim pismom) stiglo u Piacenzu, okupili su sve lombardske biskupe i zatim im, u kraljevo ime naredili da potvrde kraljevo nedjelo“. ⁵⁸³ Kao odgovor papa je na korizmenoj sinodi 1076. izopćio cara te ga, primijenivši načela izrečena u Dicitus pape svrgnuo s vlasti.⁵⁸⁴ Svoju odluku papa će oglasiti znamenitim pismom kojeg ovdje donosim prema Platininom izdanju: „Blaženi Petre, apostolski prvače, prikloni, molim te uho svoje i usliši mene, slugu svoga koga si od djetinjstva othranio i sve do danas otimao iz ruku bezbožnika, koji su me, radi vjere u tebe, mrzili i progonili. Ti si meni najbolji svjedok i Majka dobroga Isusa, i blaženi brat tvoj, Pavao, s kojim si podnio mučeništvo da nisam sam od sebe nego po pozivu (drugih) preuzeo prvosvećeničko upravljanje. Bio sam mišljenja da nije otimačina popeti se pravično na stolicu tvoju i radije bih svoj život svršio kao putnik nego zauzeo mjesto tvoje radi veličanja i slave. Priznajem i to kao neku zaslugu da mi je, po tvojoj milosti a ne po mojim sposobnostima povjereno voditi brigu o narodu kršćanskom kao i dopuštenje da vezujem i razvezujem vrhovništva. Ovakvim pouzdanjem poduprt a za dostojanstvo i zaštitu tvoje Crkve, u ime svemogućega Boga: Oca i Sina i Duha Svetoga lišavamo carskog i kraljevskog upravljanja kralja Henrika, sina pokojnoga cara Henrika koji je velikom odvažnošću i velikom neobzirnošću položio ruku na tvoju Crkvu te sve kršćane podložne caru oslobađamo od njihove zakletve kojom vas je vaša vjernost vezala da stojite u službi. Uistinu je dostojno da bude lišen dostojanstva onaj tko se usudio umanjiti veličanstvenost Crkve. Osim toga, zaista, jer je upozorenja moja, dapače tvoja (tj. sv. Petra) za spasenje sebe samoga i naroda ustrajno prezirao te tako odvojio sebe od Crkve Božje koju je razdorima htio razoriti, vezujem ga

⁵⁸⁰ Jedin, doduše spominje da se kandidat Henrika IV. zvao Gottfried a da je papin legat 1072. za njegova protukandidat izabrao svećenika Atta čime je došlo do shizme. (H. Jedin, *Velika povijest Crkve III/1.*, 412)

⁵⁸¹ A. H. Mathew, *The Life and Times of Hildebrand*, 95.

⁵⁸² ... non pastoris cura sed invasoris violentia apostolicae sedis presidentem ... qui ecclesiasticum subvertit ordinem, qui cristiani imperii perturbavit regimen ... qui inter concordēs seminavit discordiam. (MGH Deutsches Mittelalter vol. I., 66.)

⁵⁸³ Qui venientes Placentiam omnes episcopos Longobardos congregaverunt; quibus ex parte regis preceptum est, ut factum regis confirmarent. (Bonizonis, *Liber ad amicum*, 606.)

⁵⁸⁴ Njemu (papi) je dopušteno smjenjivati careve. (Quod illi liceat imperatores deponere.)

sponama prokletstva, znajući da si ti Petar, na čijoj je stijeni, kao na pravom temelju kralj naš Krist sagradio Crkvu svoju“.⁵⁸⁵

Smatram da su daljnji tijek i rasplet toga sukoba dosta dobro dokumentirani u općim udžbenicima povijesti pa ih ovdje navodim samo letimično, s naglaskom na kronologiju zbivanja: 1) U listopadu 1076. zemaljski knezovi stavljaju Henrika pred izbor: ili će se u roku od dvije godine pobrinuti za to da papa ukine izopćenje ili će oni izabrati novoga kralja. 2) Henrik se pokorava pritisku svojih velikaša, kreće na svoj ponižavajući put u Canossu, pred utvrdom grofice Matilde pojavljuje se u pokorničkoj odjeći, s konopcem oko vrata te traži papin oprost. 3) Papa je nakon tri dana čekanja, navodno po snijegu primio cara i 28. siječnja 1077. razriješio izopćenja. Time je Grgur svećenik popustio pred Grgurom političarem i tako doživio poraz.⁵⁸⁶ Unatoč papinskoj apsolutiji, Henrik ne može spriječiti da njemački kneževi nekoliko tjedan kasnije za protukralja izaberu Rudolfa Švapskog što će onda dovesti do građanskog rata. 4) 1080. sukob se ponovo zaoštava pa je papa prislijen ponovo izopćuje cara. 5) 1084. car uspijeva osvojiti Rim; papa se zatvorio unutar zidina Anđeoske tvrđave. 6) 31. 3. 1084. protupapa Klement III. kruni Henrika za cara. 7) Grgur VII. u pomoć poziva Normane koji, onda zauzimaju i pljačkaju Rim (28. 5.). 8) Okrenuvši protiv sebe rimsko stanovništvo papa se povlači zajedno s Robertom Gusicardom na normanske teritorije. 9) 1085. umire u Salernu uz čuvene riječi koje su papi bliski krugovi prenijeli kao njegove posljednje: „Volio sam pravednost, mrzio sam nepravdu i stoga umirem u progonstvu“ (*Dilexi iusticiam, odi iniquitatem, propterea morior in exilio*).⁵⁸⁷

XIV. Pobjeda reformnog Rima

Crkveni reformni pokret dosegao je vrhunaca za pontifikata Grgura VII. (1073-1085)⁵⁸⁸ koji se, dobrim dijelom poklapa sa vrlo burnim razdobljem naše srednjovjekovne povijesti, dakle smrti ili, po nekima zatočenja Petra Krešimira IV. te vladavinom kralja Zvonimira (1075-

⁵⁸⁵ Beate Petre Apostolorum princeps, inclina quaeso aures tuas, et me servum tuum exaudi, quem et ab infantia educasti, et usque ad hunc diem ab iniquorum manibus vendicasti, qui me pro mea in te fide oderunt et persecuti sunt. Tu mihi testis es optimus, et pia Iesu Christi mater, et frater tuus Paulus tecum martyrii particeps, me non spo(n)te, sed invitum pontificatus gubernacula suscepisse. Non quod rapinam arbitratus sum sedem tuam legitime conscendere, sed malebam vitam meam in peregrinatione degere, quam locum tuum pro fama et gloria tantum occupare. Fateor ego, ac merito quidem, mihi tua gratia, non meritis meis, populi Christiani curam dema(n)datam esse, concessamque ligandi et solvendi potestatem. Hac itaque fiducia fretus, pro dignitate et tutela ecclesiae suae anctae, omnipotentis Dei nomine Patris, Filii et Spiritus sancti et Henricum regem Henrici quondam imperatoris filium, qui audacter nimium et temerarie in ecclesiam tuam manus iniecit, imperatoria administratione regiaque deicio et Christianos omnes imperio subiectos, juramento illo absolvo, quo fidem vestris regibus praestere consueverunt. Dignum est enim, ut is dignitatem ecclesiae imminuere conatur. Praeterea vero quia monita mea, immo tua ad sui ipsius populorumque, salutem pertinentia contempsit se ab ecclesia Dei, quam seditionibus pessandare cupit, separavit, eum anathematizavi in vinculo collegio, certoscens te esse Petru, in cuius petra, ut in vero fundame(n)to rex noster Christus aedificavit ecclesiam suam. (B. Platina, *Historia de vitis Pontificum*, 177.)

⁵⁸⁶ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 385.

⁵⁸⁷ R. Kottje, B. Moeller, *Ekumenska povijest Crkve* 2, 78.

⁵⁸⁸ Z. Nikolić, *Rodaci i bližnji*, 46.

1089), zasigurno jednog od najvažnijih hrvatskih vladara. Zahvaljujući rodbinskim vezama sa Arpadovićima te svojoj dobro promišljenoj politici oslonca na papu, Zvonimiru je uspjelo nastaviti djelo svoga prethodnika Petra Krešimira i u učvrstiti vlast hrvatske krune nad Dalmacijom, a vjerojatno i nad Slavonijom čime je, bar za neko vrijeme ostvareno političko jedinstvo hrvatskih zemalja.⁵⁸⁹ Odnos između pape, bilo neposredan, dakle putem pisama ili posredan, putem svojih legata i naših i(li) okolnih vladara, crkvenih institucija i komuna posvjedočen je cijelim nizom autentičnih dokumenata ili narativnih djela, u prvo redu onih Tome Arhiđakona i anonimnog autora Korčulanskog kodeksa. Dajući prednost autentičnim dokumentima, odmah ih nabrajam kronološkim redom jer će, upravo oni poslužiti kao okosnica rekonstrukcije papinog utjecaja na našem području:

- 1) Papino pismo upućeno Dubrovčanima i datirano 20. 3. 1074. u vezi zbacivanja biskupa Vitala i njegova zlostavljanja.⁵⁹⁰
- 2) Papino pismo danskom kralju Svenu II. od 25. 1. 1075. kojeg su brojni povjesničari dovodili u vezu sa prilikama na našem području.⁵⁹¹
- 3) Isprava papinskog poslanika nadbiskupa Gerarda izdana na saboru u Splitu u studenom 1075. kojom rješava spor između zadarskog biskupa Stjepana i Petra, opata sv. Krševana.⁵⁹²
- 4) Vrlo svečano i opširno pismo Grgura VII. od 21. 05 1076, kojim papa imenuje Petra dubrovačkim nadbiskupom.⁵⁹³ F. Rački, analizom sadržaja pisma dovodi u pitanje njegovu vjerodostojnost.⁵⁹⁴ Nakon Šufflayeve detaljnije analize opće je prihvaćen kao falsifikat temeljen na buli Benedikta VIII. iz 1022. Priklanjam se mišljenju ovih uvaženih povjesničara pa ovo pismo samo spominjem ali mu ne kanim posvetiti pažnju u daljnjem tekstu.
- 5) Zasigurno jedan od najvažnijih dokumenata cjelokupne naše povijesti, što zbog svoje autentičnosti, što zbog cijelog niza informacije koje se mogu izvući iz njegovog pažljivijeg čitanje predstavlja tzv. Zvonimirova „zavjernica“ koja se obično datira početkom listopada 1076. Taj dragocjeni dokument sačuvan je u zbirci „Collectio canononum“ kardinala Desudedita a zapravo se sastoji od dvije ili tri cjeline: vazalskog ugovora između pape kao seniora i kralja Zvonimira kao vazala sa zakletvom vjernosti te darovnice samostana sv. Grgura u Vrani Rimskoj crkvi.⁵⁹⁵ Stavljena u širi kontekst „zavjernica“ je prije svega odraz crkvenih i društvenih prilika onoga doba. Od sredine 11. i kroz cijelo 12. stoljeće reformno papinstvo na Zapadu predstavlja jedinu pokretačka snaga kadru utjecati na razjedinjene europske vladare i uspostaviti čvrst društveno-moralni red u dekadentnom zapadnom kršćanstvu. I prije nastupa Grgura VII. a pogotovo nakon njegovog dolaska na čelo Crkve, papinstvo pokazuje sve izraženije političke pretenzije prema Ugarskoj,⁵⁹⁶ bazirane na odluci

⁵⁸⁹ Neven Budak, „Hrvatska društva u 11. stoljeću“, u *Zvonimir kralj hrvatski*, 207.

⁵⁹⁰ CD, 134.

⁵⁹¹ F. Šišić, *Priručnik izvora za hrvatsku povijest I*, 261-262., *Epistolae selectae*, vol. 1, 192-194.

⁵⁹² CD I, 136, 137.

⁵⁹³ CD I, 143-145.

⁵⁹⁴ Documenta, 212.

⁵⁹⁵ CD I, 139, 140.

⁵⁹⁶ Tako u pismu od 28. listopada 1074.14 Grgur VII. kori ugarskog kralja Salamona što je postao vazal njemačkog vladara i podsjeća ga da je još kralj Stjepan I. predao svoju državu rimskoj Crkvi.

kralja Stjepana I. Svetog (997.–1038.) da primi krunu od pape Silvestra II. (999.–1003.) kako bi izbjegao vazalski odnos prema caru Otonu III. (983.–1002.), na kraljevstva Sancha II. i Alfonsa VI. proširena na nekadašnje muslimanske teritorije a mislim da u istom kontekstu treba promatrati sam čin Zvonimirove krunidbe.⁵⁹⁷ Iz „zavjernice“ je posve jasno da u doba kulturnih, političkih i religioznih promjena na području zapadne kršćanske ekumene hrvatski kralj Dmitar Zvonimir podržava reformnu politiku pape Grgura VII., moćnog saveznika u obnovi Hrvatskog kraljevstva, koje se uz papino državnopravno priznanje (1075.) afirmira na međunarodnom planu.⁵⁹⁸ Iz samog tekstu „zavjernice“ doznajemo da ga je u listopadu 1076. , nakon što su ga sav narod i kler (*totius cleri et populi*) izabrali za kralja papin legat opat Gebizon „zastavom, mačem, žezlom i krunom“ (*per uexillum, ensem, sceptrum et coronam*) uveo u kraljevsku službu. U znak zahvalnosti novookrunjeni hrvatski vladar svečano izjavljuje da će „u svemu i po svemu čuvati vjernost Apostolskoj Stolici“ (*in omnibus et per omnia apostolice sedi fidem obseruem*) ali to ipak, po tumačenju I. Goldsteina ne znači da je papa hrvatskom vladaru bio senior u svjetovnom smislu riječi. On, naime, nije tražio ono što su svjetovni seniori u pravilu tražili: nije zahtijevao vojni odred koji bi pod njegovom zastavom kretao u ratove, nije tražio pravo sudskih ovlasti na Zvonimirovu teritoriju.⁵⁹⁹ F. Šišić precizira da se Zvonimir svojom „zavjernicom“ samo u duhovnom, crkvenom smislu obvezao da će biti vjeran i poslušan sin sv. Petra, a da time nije hrvatsku državu doveo u državnopravnu ovisnost od pape. Odnos između kralja Zvonimira i Grgura VII. treba shvatiti, tvrdi F. Šišić kao politički savez uz obvezu vojne pomoći papi od strane kralja te papine pomoći kralju koji će njega i povjerenu mu državu braniti od svakog nasilja.⁶⁰⁰ L. Margetić ide sasvim drugim putem pa, prije svega naglašava da Zvonimir priseže papi kao "po milosti Božjoj vojvoda Hrvatske i Dalmacije" (*dei gratia dux Chroatae Dalmatieque*), a nakon investicije po papinom legatu postaje „kralj kraljevstva Hrvata i Dalmatinaca“ (*rex regni Chroatorum Dalmatinorumque*), iz čega onda izvlači zaključak da se Zvonimir prije 9. listopada priznaje kao potpuno nezavisan vladar (vojvoda) područja pod njegovom vlašću, tj. Hrvatske i Dalmacije. Priznavši papu za seniora, Zvonimir je zadobio zaštitu tadašnje najmoćnije institucije u Europi koja mu onda priznaje višu, otmjeniju titulu kralja, papa ga dakle po rangu uzvisuje iznad dosadašnjeg ranga vojvode, ali je time, istovremeno hrvatski vladar dobio nadređenu ovozemaljsku vlast: papu ili, točnije Svetu Stolicu, tj. ne samo tadašnjeg papu Grgura VII., nego i sve buduće pape; on je u skladu s franačkim shvaćanjem feudalnih odnosa, prestao biti neposrednim vlasnikom zemalja kojima vlada pa je „dominium directum“ prešao na papu, dok je Zvonimiru ostao samo „dominium utile“ ('koristovno vlasništvo). Pravi vlasnik područja Hrvatske i

Papa smatra kako bi Ugarska morala ostati slobodna i ne bi smjela biti podvrgnuta nijednom vladaru druge države osim majci Rimskoj Crkvi, koja sa svojim podanicima postupa kao sa sinovima, a ne kao sa slugama. (H. E. J. Cowdrey, *Pope Gregory VII.*, 443, 444.)

⁵⁹⁷ F. Šanjek, „Uloga papinstva“, 12.

⁵⁹⁸ F. Šanjek, „Crkva i kršćanstvo“, u *Hrvatska i Europa - kultura, znanost i umjetnost*, sv. I, 231.

⁵⁹⁹ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995., 403.

⁶⁰⁰ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 566.

Dalmacije postao je papa pa prema tome Zvonimir, unatoč visoke kraljevske titule, ima vlast samo nad podređenim stanovnicima Hrvatske i Dalmacije, on je samo rex Chroatorum et Dalmatorum, a ne više Chroatiae et Dalmatiae.⁶⁰¹

Smatram, svakako da su političko-crkveni kontekst i sadržaj „zavjenice“ dovoljno analizirani od brojnih naših povjesničara pa se u ovom pregledu ne kanim baviti njezinom detaljnijom analizom.

- 6) Pismo upućeno zahumskom (duklijanskom) vladaru Mihajlu od 9. 1. 1078. vezano uz spor između splitske i dubrovačke Crkve.⁶⁰²
- 7) Papino pismo upućeno vitezima Vecelinu od 4. 10. 1079. u kojem ga opominje da se ne usudi napasti onoga koga je apostolski autoritet postavio za kralja u Dalmaciji.⁶⁰³
- 8) Kao posredno svjedočanstvo o tadašnjoj međunarodno-političkoj situaciji vrijedi još spomenuti ispravu s obećanjem nekih dalmatinskih gradova dano duždu Domniku Silviju 8. 2. 1075/76. da neće više dovoditi Normane u Dalmaciju.⁶⁰⁴

Prva zagarantirana intervencija pape Grgura VII. u rješavanju prilika na našem području je pismo, protkano njemu svojstvenim osjećajem pravednosti i odlučnosti, upućeno „svim Dubrovčanima“ od 20. ožujka 1074. Autoritarnost papina nastupa očituje se već u uvodnim riječima jer tipičnu formulu pozdrava svojstvenu javnim dokumentima koji se izdaju u obliku pisma (*salutatio*), uz standardan pozdrav (*salutem*) i apostolski blagoslov (*apostolicam benedictionem*), zaključuje riječima: ako ga poslušaju (*si obedierint*). Na temelju samih uvodnih riječi može se zaključiti da papa, premda nije potpuno upućen u situaciju, niti zna kako i zašto je došlo do spora između Dubrovčana i biskupa Vitala, zauzima vrlo oštar stav i zapravo im ostavlja samo dvije solucije: ili će se povinuti njegovoj volji i dobiti njegov blagoslov ili će ih, u slučaju da se ogluše o njegove zapovijedi udariti kaznom izopćenja i time isključiti iz kršćanske zajednice. O uzrocima i tijeku spora, jedine pouzdane ali nedostane podatke pruža nam isto pismo. U njegovom nastavku Grgur VII. predbacuje građanima da je načuo (*peruenit ad aures nostras*) kako su svoga biskupa Vitala zatvorili i bacili u okove (*in vinculis posito*), a iza toga sebi izabrali novog biskupa (*alium uobis in episcopum elegisse*). K tome ih odmah podsjeća kako je takav postupak ne samo neredovit (*quam sit inordinata*), nego štetan (*quam iniqua*) i zločinački (*quam criminosa*), te se protivi božanskim i ljudskim zakonima. Nadalje, papa im poručuje da kani poslati svog dragog brata nadbiskupa Gerarda (*fratrem nostrum Giraldu, Sypontinum archiepiscopum*) kako bi prosudio što je pravedno, zapovijeda im da čim prije iz zatvora puste biskupa Vitala (*ut relaxato episcopo*) i da ga onda dovedu pred njegova poslanika kako bi ovaj mogao donijeti presudu po kanonskoj pravdi (*canonicam iustitiam*). U ostalim crkvenim pitanjima i nejasnoćama koje među njima treba ispraviti (*que inter uos corrigenda sunt*), također su dužni poslušati papu. Ako je spor općine s Vitalom takav da se ne može riješiti na licu mjesta, neka oba biskupa, zatočenog i onog kojeg su nezakonito izabrali (*captum et eum, quem*

⁶⁰¹ L. Margetić, „Krsni list hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj hrvatske države narodnih vladara“, 38.

⁶⁰² CD I, 158.

⁶⁰³ CD I, 171.

⁶⁰⁴ CD I, 137-138. Dok se Stipišić. Šamašlović i Mandić za precizniju dataciju ove isprave služe pizanskim kalkulom i smještaju je u 1075., Klaić se opredijelila za firentinski kalkul i datirala je u 1076. Prema Baradi, iz same isprave ne bi se moglo odrediti je li pisana 1075 ili 1076.

inregulariter elegistis) pošalju k njemu u Rim (*in nostra presentai conducatsi*) kako bi on na licu mjesta mogao pravedno presuditi i svojom ovlasti odrediti i što je potrebno. Usude li se adresanti prezreti njegove i apostolske opomene, neka znaju da će ih isključiti, i to apostolskom vlašću, iz kršćanske zajednice.

O uzrocima samoga spora, valja naglasiti imamo samo nepotpune podatke iz kasnijih povijesnih vrela te razmišljanja pojedinih povjesničara. Kao što je već rečeno, Junije Resti pokušava postupak Dubrovčana opravdati klasičnim optužbama da Vital II. živi u konkubinatu.⁶⁰⁵ Isti izvor, dakle Restijeva Kronika donosi, također Vitalovu interpretaciju priče po kojoj je glavni razlog njegovog svrgavanja bila želja dubrovačke općine da prigrabi isključivo pravo izbora nadbiskupa.⁶⁰⁶ F. Rački je smatrao da je „zadjevica“ izbila zbog toga što je grad već tada povjerio „svoju crkvu dukljansko-barskom nadbiskupu Petru“, dapače da iza svega stoje interesi „kneza Mihalja“, kako on zove dukljanskog kneza Mihajla.⁶⁰⁷ I. Prlender izgleda ne dovodi u pitanje optužbe Dubrovčana na račun svoga nadbiskupa iz puno kasnijih i nepouzdanijih Restijevih Kronika nego iznosi hipotezu da je gradska vlast zapravo reagirala u interesu reformnog papinstva, vjerojatno na početku pontifikata Grgura VII.⁶⁰⁸ S druge strane opet naglašava da takvo drastično uplitanje svjetovne vlasti u crkvena pitanja, dakle ugrožavanje slobode kanonski izabranog pastira i nekanonski izbor novoga nadbiskupa, reformno papinstvo jednostavno nije moglo tolerirati.⁶⁰⁹ N. Klaić vidi rješenje problema u buli pape Benedikta VIII. od 27. 9. 1022. gdje je jasno naglašeno da je nadbiskup Vital dobio palij „po običaju svojih prethodnika“ (*more antecessorum suorum*) ali ga smije zadržati samo kroz „dane života svoga“ (*diebuse vite tue*) i nositi samo u određenim prilikama. Svoju odluku papa Benedikt obrazlaže pozivajući se na odluke svoga prethodnika „gospodina Grgura“ (*domno Gregorio*) i precizira da se palijem može koristiti samo na određene blagdane: Uskrs (*in die sancte resurrectionis*), Uzašaće (*ascensionis*), Duhove (*pentecostes*), sv. Petra i Pavla (*in nataliciss sanctorum apostolorum*), sv. Ivana Krsitelja (*beati Iohannis Baptiste*) ali ne i na Veliku Gospu ili kod ređenja svojih sufragana (*nec non in assumptione beate Marie, uerum etiam in ordinatione suffraganeorum tuorum*); isto tako palij mora staviti na sebe u sakristiji (*in secretario*).⁶¹⁰ Jedna i druga odluka, dakle Bendiktova i Grgurova za N. Klaić prvenstveno znače da Vitalovi nasljednici nisu ovim bulom stekli pravo nošenja palija, znaka metropolitanske vlasti i nadbiskupske časti iako, odmah zatim tvrdi da su iste bule dokaz kako se Rim miješa u prilike na istočnoj jadranskoj obali namjerno nudeći jednom sufraganu splitske crkve osamostaljenje i metropolitanski vlast od Kotora do Ulcinja.⁶¹¹ Takvim kontradiktornim konstatacijama, bojim se autorica ne daje adekvatno rješenje zbog čega je došlo do sukob između Vitala i njegove pastve. Dijelim njezino mišljenje da se odgovor zašto je došlo do spora krije u „starim bulama“, preciznije u buli pape Benedikta VIII.,⁶¹² ali

⁶⁰⁵ Junii Resti, *Chronica Ragusina ab origine urbis usque ad annum 1451.*, 42-43.

⁶⁰⁶ Ibid., 45.

⁶⁰⁷ Franjo Rački, *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost*, Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1931., 27.

⁶⁰⁸ I. Prlender, „Rimska kurija prema rubnim prostorima Zapada“, 5.

⁶⁰⁹ Ibid., 5, 6.

⁶¹⁰ CD I, 62.

⁶¹¹ N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 176, 177.

⁶¹² CD I, 176.

smatram da taj odgovor nije samovolja papa i njihovo želja da osamostaljenje jednog sufragane splitske nadbiskupije. Sve klauzule pod kojim je Vital dobio palij: da ga može nositi samo za vrijeme svoga života, na određene blagdane, staviti na sebe samo u sakristiji a nadasve ona da palij ne smije nositi za vrijeme ređenja svojih biskupa-sufragana, jasno upućuju na privremenost te i takve papinske odluke. Uostalom pismo pape Grgura VII. zahumskom (dukljanskom) vladaru Mihajlu od 9. 1. 1078. dodatno potvrđuje da spor između splitske i dubrovačke Crkve još uvijek nije riješen i da Rim nije zauzeo jasan stav o mogućem osamostaljivanju dubrovačke nadbiskupije. Ako takva odluka nije jasna 1078., teško da bi se mogla iščitati jasnije 1022. Prije će biti da je papinstvo, imajući u vidu velike političke promjene na istočnoj obali Jadrana kada su zbog Samuila i Venecije, pa i zbog situacije u Hrvatskoj poremećeni stari odnosi⁶¹³ htjelo privući uza se crkvenog velikodostojnika na samoj granici rimskih utjecaja dajući mu palij više kao znak odlikovanja nego li kao znak stvarne neovisnosti u odnosu na Split. Razlozi spora između Vitala i Dubrovčana možda bi se, isto tako mogli kriti u odlukama Benedikta VIII., ukoliko se nadbiskup nije pridržavao svih klauzula navedenih u papinoj buli ili ukoliko je smatrao da mu uz ovu crkvenu povlasticu pripadaju i određena politička prava.

Kao što sam već spomenuo poslanika Girarda spominje i Toma Arhiđakon kada piše da je Grgur VII. poslao izaslanika sipontskoga nadbiskupa i časnoga čovjeka gospodina Girarda (*uenerabilem uirum Gerardium archiepiscopum Sipontinum*) koji je najprije došao u Split (*Splatum accedens*) gdje je bio svečano dočekan od nadbiskupa Lovre a zatim je „kod Salone“ (*apud Salonam*) pozvao sve sufragane splitske metropolije (*et conuocauit suffraganos Salonitane metropolis uniuersos*) i zajedno s njima održao provincijsku sinodu uz nužnu zrelost i ozbiljnost (*debita maturitate celebrauit*).⁶¹⁴ Iz ovih podataka moglo bi se, mislim zaključiti da je u prvim godinama pontifikata glavni Grgurov povjerenik za istočnu jadransku obalu bio upravo siponitanski nadbiskup Gerard. On je, očito u vrlo kratkom razdoblju od Krešimirove smrti ili zarobljavanja do Zvonimirova krunjenja najmanje dva puta boravio u našim krajevima, naravno po papinom nalogu. N. Klaić predvodi grupu hrvatskih povjesničara koji Girardove misije stavljaju u širi crkveno-politički kontekst smatrajući da je on ponajprije sudio u potpunosti crkvene prilike na teritoriju onovremenog hrvatskog kraljevstva ali se isto tako aktivno uključio u politička previranja. Tomin podatak da su na sinodi kod Salone sudjelovali ne samo biskupi iz hrvatskog kraljevstva nego i „sizmatički prelati“ poput rapskog i osorskog biskupa, N. Klaić vodi prema zaključku da su uz Grgura VII. napokon pristali nekadašnji heretički biskupi tako da se „reformnom papinstvu opire još jedino krčki biskup“.⁶¹⁵ Polazeći od pretpostavke da je papino pismo danskom kralju Svenu II. od 25. 1. 1075.⁶¹⁶ dokument koji svjedoči o prilikama na našem području, dapače da je hrvatski vladar iz početka ne posve jasne isprave koja govori o „onom burnom vremenu kada je knez Aiko zarobio kralja Hrvastke“ (*ea tempestate, qua comes Amisuc regem Croatie cepit*)⁶¹⁷ upravo kralj Zvonimir, „drski heretik“, N. Klaić dolazi do zaključka da u svi tim

⁶¹³ N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 177.

⁶¹⁴ HS, 78.

⁶¹⁵ N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 187.

⁶¹⁶ F. Šišić, *Priručnik izvora za hrvatsku povijest I*, 261-262., *Epistolae selectae*, vol. 1, 192-194.

⁶¹⁷ CD I, 136.

političkim potezima stoji papa Grgur VII. preko svoga izaslanika Girarda i to tijekom njegove „druge jadranske misije“.⁶¹⁸ Prije N. Klaić vrlo sličnu misao razradio je F. Šišić koji za glavnom protivnika provođenju reformnih nastojanja proglašava kralja Slavca a kao glavnog vojnog stratega proreformnih papinskih nastojanja vidi grofa Amika koji je, uz pomoć Bizanta 1068. postao gospodar jadranskog grada Giovinazza nedaleko od Barija.⁶¹⁹ Kako se Giovinazzo nalazio u Gerardovoj nadbiskupiji, Šišić iznosi pretpostavku da je upravo on savjetovao dalmatinskim gradovima da, u borbi protiv kralja Slavca zatraže pomoć kneza Amika. Naravno, pri tome se nikako ne smije zanemariti papina uloga „jer se kao sigurno mora držati da je legat stajao u saobraćaju s papom u vrijeme svoje misije“. U prilog svojoj teoriji isti autor navodi crkveno-političku situaciju na jugu Italije tj. činjenicu da je vojvoda Robert Guiscard u ožujku 1074, udaren izopćenjem što je automatski ostavilo slobodne ruke knezu Amiku, oslobođenom od svake pokornosti spram svog izopćenog gospodara da se odlučnije svrsta u tabor Grgura VII.⁶²⁰

Vrlo opširno, sadržajno, na momente laskavo pismo koje je Grgur VII. 25. 1. 1075. uputio danskom kralju Svenu (*Sueinio regi Danorum*) Estridssonu, jedan dio povjesničara vezao je, bez ikakvih ograda i upitnika uz političko-crkvena zbivanja na našem području i podvrgavao najrazličitijim interpretacijama. Samo pismo počinje uobičajenom formulom pozdrava i apostolskog blagoslova (*salutem et apostolicam benedictionem*) nakon čega papa podsjeća kralja kako je, dok je još obavljao službu đakona od njega često primao pisma i poslanike što je sve tumačio kao znak kraljeve naklonosti. Odmah zatim papa se čudi zašto je sada, kada se nekadašnji đakon popeo na najviše mjesto brige i služenja, kraljeva ljubav toliko splasnula pa mu više ništa ne piše, iako zna da papa vodi brigu ne samo o kraljevima i vladarima nego i o svim kršćanima.⁶²¹ Budući da danski vladar nadvisuje sve ostale kraljeve i vladare kako znanjem tako i proučavanjem crkvenih razlaganja, papa gaji nadu da će od njegova pisma vrlo lako steći (duhovnu) korist te ga ujedno opominje, čistom ljubavlju da kraljevstvom povjeren mu na upravljanje rukovodi prema Božjim zapovijedima. Upozorava ga, nadalje da su slava (*gloria*) i isprazni užici ovoga svijeta (*vana huius mundi delectatio*) nestalni i varljivi, da se svako tijelo svakim danom sve više približava svršetku (*quod universa caro ad finem cotidie properat*) tako da smrt zaista nikoga ne štedi. I kraljevi i siromašni će se jednako pretvoriti u prah i pepeo i svi će doći na posljednji sud (*iudicium futuri*) položiti račun o svojim postupcima

Nakon ovog opširnog uvoda, punog uistinu duhovnih poruka i preporuka, papa nastavlja sa nekim konkretnim informacijama, primjerice da je odredio legate koji su trebali na licu mjesta urediti pitanje metropolitanske stolice „poradi iskazivanja počasti tvome kraljevstvu“ i brojna druge stvari dogovorene još za pape Aleksandra II. Zbog nemira u njemačkim zemljama

⁶¹⁸ N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 180.

⁶¹⁹ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 549.

⁶²⁰ Ibid., 550.

⁶²¹ Cum adhuc in ordine diaconatus eramus, saepe dilectionis tuae litteras et legatos accipimus, in quibus magnificentiae tuae promptum erga nos animum fore intelleximus. Postquam vero, quod digni non sumus, ad locum altioris curae ministerii pervenimus, amorem tuum in subtracta visitatione tempore deprehendimus ... nunc non solimmodo regum et principum, sed omnium christianorum tanto propensior sollicitudo coartat ... (*Epistolae selectae*, vol 1., 192, 193.)

poslanici su bili prisiljeni vratiti se nazad u Rim.⁶²² Stoga, ako sada on i njegovo kraljevstvo, kako se od kraljevih legata više puta dalo razumjeti, žele iskazati pobožnu odanost apostolskim prvacima i biti poduprti njegovim autoritetom neka mu odmah pošalje pouzdane poslanike po kojima će mu odgovoriti preciznije što treba učiniti. Na kraju pisma, papa prelazi na ključno pitanje koje je u našoj historiografiji dobilo različite interpretacije i koje ovdje vrijedi integralno prenijeti: "Osim toga, želimo od tvojih poslanika doznati čemu se možemo nadati ustreba li sveta mati Rimska crkva protiv bezbožaca i neprijatelja Božjih (*contra profanos et inimicos Dei*) tvoju vojničku i oružanu pomoći? Ima, naime, nedaleko od nas (*non longe a nobis*) veoma bogata zemlja uz more (*iuxta mare*), kojom ovladaše kukavni i prostački heretici (*viles et ignavi tenent heretici*); u toj zemlji želimo da bude vođa, vladalac i branič kršćanstva (*ducem ac principem et defensor christianitatis*) jedan od tvojih sinova (*unum de filiis tuis*), ako ga pustiš, o čemu će ti javiti jedan od tvojih biskupa, kako bi mogao vojevati za apostolski dvor s izvjesnim mnoštvom ljudi koji bi mu bili vjerni vojnici".⁶²³

U našoj historiografiji ovim pismom Grgura VII. prvi se je ozbiljnije pozabavio F. Šišić već 1914. Nakon što je, na temelju titule „rex“ koju Slavcu (Slaviću) daje kartular sv. Petra u Selu⁶²⁴ od njega stvorio hrvatskog vladara, odmah zatim ga proglašava predvodnikom „hrvatske narodne stranke i hrvatske glagoljaške narodne crkve“ u neprijateljskom odnosu prema „latinskoj stranci i njenoj crkvi u Hrvatskoj i Dalmaciji“.⁶²⁵ Upravo latinaška stranka šalje pritužbe u Rim na Slavca kao uzurpatora te na njegove svećenike kao heretike. Grgur VII. je, naravno povjerovao optužbama dalmatinskog klera zbog čega odlučuje hrvatsko prijestolje ponuditi jednom od sinova danskoga kralja Svena II, svog prijatelj i privrženika.⁶²⁶ Nasuprot brojnim „stranim piscima“ kojima „dašto nije poznata hrvatska historija“ koji odreda „heretičku zemlju“ smještaju u Italiju, Šišić iznosi mišljenje da se tu radi o Hrvatskoj jer se za nju, isto tako može reći da je „non longe a nobis“. Heretici, dakle o kojima govori papa u svom pismu nisu Normani, ni njihov vođa Robert Guiscard koji je, doduše bio udaren prokletstvom ali nije bila prokleta čitava njegova zemlja jer Rim hereticima naziva samo „takove otpadnike koji su se digli protiv dogma i nauka crkve“ a to opet mogu biti samo Hrvati.⁶²⁷ Na drugom mjestu F. Šišić još jedanput ponavlja svoje mišljenje da se „papine riječi sasvim providno odnose na hrvatsko-dalmatinsku državu i ni na koju drugu“⁶²⁸ ili, još preciznije „na krčku biskupiju i pojavu pseudobiskupa Zdede“ koji su „po tadašnjem rimskom shvaćanju prostački i kukavni heretici“.⁶²⁹ Iako nije poznat sadržaj odgovora kralja Svena II. na papino pismo, po Šišiću valja pretpostaviti da je Grgur VII. našao drugog pomagača protiv

⁶²² De ceterum notum sit tibi, quod legatos ad te destinavimus, qui super his, quae pro honorificentia regni tui tum de metropolitana sede tum de quibusdam aliis rebus in tempore domini Alexandri pape ab apostolica sede et postulasti et invicem promisisti, tibi responsuri ac tecum acturi essent. Sed propter perturbationem Teutonicae terrae periculosum iter fore cognoscentus ad nos reversi sunt. (Ibid.)

⁶²³ Ibid., 194.

⁶²⁴ SK, 215, 223.

⁶²⁵ F. Šišić, *Priručnik izvora za hrvatsku povijest I*, 256.

⁶²⁶ Ibid., 257.

⁶²⁷ Ibid., 260.

⁶²⁸ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 544.

⁶²⁹ Ibid, 546.

hrvatskih heretika a to bi bio Amiko od Giovinezza.⁶³⁰ N. Klaić isprva zauzima stav po kojem je papa u svom pismu „danskom kraljeviću“ mislio zapravo na normanskog vojvodu Roberta Guiscarda kojega je početkom 1074. izopćio,⁶³¹ no u kasnijim se radovima, dijelom priklanja Šišićevim teorijama pa tvrdi da se Grgurov poziv s početka 1075. mogao odnositi samo na Zvonimira. Po njoj, „Zvonimir je drski heretik, Grgurov protivnik jer je još uvijek u taboru cara Henrika IV“.⁶³² N. Crnković tvrdi da je hrvatska historiografija posve suglasna oko toga da je bliska i bogata zemlja uz more iz papina pisma Hrvatska a svojim pismom Grgur VII. na grub način ponižava hrvatski narod, dapače papa se ponaša kao svjetovnjak, kao „operativni svjetski hegemon“ i sve zbog toga „što taj Nijemac nikako ne podnosi misu koja nije latinska“.⁶³³ Navoditi daljnje hipoteze naših povjesničara mislim da nema smisla s obzirom da držim kako detaljna analiza politike Grgura VII. prema Normanima ostavlja dovoljno argumenata u prilog teoriji da taj sukob u potpunosti zaokuplja papu u prvim godinama njegovog pontifikata. Mislim, nadalje da se papino pismo kralju Svenu II. može sagledavati jedino u spomenutom kontekstu.

Intervencija Grgura VII. po pitanju crkvenog spora između splitskog nadbiskupa i dubrovačkog biskupa te političke situacije u Duklji zagaranirana je kratkim i ne posve jasnim pismom upućenim Mihajlu, kralju Slavena (Michaheli, Sclauorum regi) 9. 1. 1078. a vezanom uz spor dvojice crkvenih odličnika i pitanjem slanja palija barskom nadbiskupu. Pismo, prema tome odražava prije svega globalna nastojanja reformnog papinstva, koje sve više stavlja naglasak na staru tradiciju po kojoj novoizabrani nadbiskupi imaju primiti iz Rima „pallium“, istovremeno kandidate vezujući uz vrhovnu crkvenu vlast novim zadacima i obvezama.⁶³⁴ Ono je, ujedno svjedok sve važnije uloge metropolita u procesu obnove Crkve. Zbog svoje tijesne veze s papinstvom, metropolitima će biti povjereno ono što je, do proglašenja strožih mjera protiv laičke investiture sebi prigrabila svjetovna vlast: izbor ili barem uplitanje u izbor novih biskupa. Korizmena sinoda iz 1080. donosi odluku da, uz papu upravo metropoliti imaju zadaću osigurati slobodan izbor novoga biskupa u skladu s kanonskim propisima jer nakon smrti biskupa „postojana revnost biskupa-vizitatora koji je poslan od apostolske ili metropolitanske stolice ima izabrati sa strahom (Božjim) i milošću, zajedno s klerom i narodom, odbacivši sva svjetovna stremljenja, novoga pastira po volji Božjoj a uz suglasnost ili apostolske stolice ili metropolitanske“.⁶³⁵ Pismo je, dakako odraz i papinske politike prema svjetovnim vladarima U samom pismu upućenom kralju Mihajlu papa poručuje da bi radi uklanjanja proturječnosti (*dissonantes*) što ih je našao u kraljevu pismu i u pismu svoga

⁶³⁰ Ibid, 547.

⁶³¹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 383.

⁶³² N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 179.

⁶³³ N. Crnković, *Hrvati za narodnih vladara: puti i stranputice*, 489.

⁶³⁴ Dobar primjer takvih očekivanja i zahtijeva pruža nam odnos između pape Grgura VII. i akvilejskog patrijarha Henrika gdje je glavna riječ poslušnost: Henrik obećava da će „biti vjeran i poslušan sv. Petru i papi Grguru“ (*fidelis ero et oboediens beato Petro et papae Gregorio*), da će „iskazati kanonsku poslušnost“ kada bude pozvan na papinsku sinodu (*ad synodum, ad quam me vocabunt . . . veniam et canonice oboediam*). (*Epistolae selectae*, vol. I., 428, 429.)

⁶³⁵ ... instantia visitatoris episcopi, qui ei ab apostolica vel metropolitana sede directus est, clerus et populus remota omni seculari ambitione, timore atque gratia, apostolice, sedis vel metropolitani sui consensu pastorem sibi secundum Deum eligat. (*Epistolae selectae*, vol. I., 482.)

legata Petra bilo uputno da k njemu dođu barski biskup Petar (*Petrum, Antibarensem episcopum*) i dubrovački biskup (*Ragsuanum*) ili pak njihovi opunomoćenici (*nuncios*). Sa svoje strane papa obećava da će potražiti pravdu (*iustitai possit*) u raspravi (*lite*) između splitskog nadbiskupa i dubrovačkog biskupa (*inter Spaletanum archiepiscopum ac Ragusensem*) te odlučiti hoće li Mihajlu priznati kraljevsku čast (*regni honnor*). Kao, pak predragom sinu sv. Petra (*karissimus beati Petri filium*) papa nadalje obećava ispuniti njegovu želju i obdariti ga stijegom (in dono uexili) a barskom nadbiskupu poslati palij (*in concessione pallii*).⁶³⁶

Nedoumicu kako i zašto je došlo do spora između splitskog nadbiskupa i dubrovačkog biskupa, F. Rački dovodi u vezu sa već spomenutim postupkom Dubrovčana prema svome biskupu Vitalu, nakon čega oni upravu nad svojom Crkvom povjeravaju dukljansko-barskom biskupu Petru.⁶³⁷ Na hipotezu Račkoga može se nadograditi druga hipoteza tj. da je Petar u vrijeme kada papa piše pismo obavljao neku vlast nad dubrovačkom biskupijom s obzirom da upravo njega poimence poziva kao svjedoka u sukobu. Okrećući se prema Baru, Dubrovnik je vidio priliku za laganiji način ostvarenja davnašnje želje tj. da svoju crkvenu pokrajinu odijeli od splitske. Mišljenje F. Račkog osporava N. Klaić upozoravajući da je barska nadbiskupija osnovana tek 8. 1.1089.⁶³⁸ i to bulom pape Klementa III., za vladavine Mihajlova sina Bodina.⁶³⁹ D. Mandić naglašava da nije postojao spor između Bara i Splita jer je, po njemu Split pristao na osnutak barske metropolije,⁶⁴⁰ nego se spor vodio između Bara i Dubrovnika, dotično između Dubrovnika i Splita. Dubrovčani su, po Mandiću podigli zahtjev da sijelo metropolije bude u njihovom gradu jer oni na osnovu starih papinskih bula imaju pravo na ono što Mihajlo traži za Bar.⁶⁴¹

Ono što je sigurno, na temelju svega prethodno rečenog: svojim postupcima Dubrovčani su izazvali otpor splitskog nadbiskupa Lovre koji se onda, vjerojatno obratio Grguru VII. U cijelu raspravu uključio se 1076. kralj Mihajlo preporučivši papi emancipaciju dubrovačke crkve od drevne splitske metropolije. Kao papin poslanik u Split je poslan kardinal Petar i on je o cijelom sporu poslao drugačiji izvještaj u odnosu na onaj kralja Mihajla.⁶⁴² Iz samog je pisma vidljivo da je u sporu papinski legat stao na stranu splitskog nadbiskupa dok je papa voljan donekle udovoljiti vladarevim željama ili ga barem zadovoljiti nekim drugim ustupcima. Pomalo nelogičnu situaciju da papa Mihalja naziva kraljem a onda razmišlja o

⁶³⁶ CD I, 158. F. Rački završnu rečenicu papinog pisma čita kao „stieg i plašt“ u čemu vidi dvostruke znakove kraljevske časti.

⁶³⁷ F. Rački, *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost*, 75.

⁶³⁸ N. Klaić, „Pobjeda reformnog Rima“, 176.

⁶³⁹ Barskoj/duklijanskoj nadbiskupiji (*Dioclensem ecclesima*) bile su podređene biskupije u sklopu tadašnje Bodinove države: barska (*antiurnensem*), kotorska (*catarensem*), ulcinjska (*ducinensem*), svačka (*suuacinensem*), skadarska (*scodrianensem*), drivatska (*driuastinensem*), pulatska (*polatinensem*), srpska (*serbiensem*), bosanska (*bosniensem*) i trebinjska (*tribuniensem*). (Milan Šufflay, *Acta et Diplomata res Albaniae Mediae Aetatis Illustrantia*, vol I., Vindobonae: Typis Adolphi Holzhausen, 1913, 21.)

⁶⁴⁰ D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, 278, 279. Pri tome mu kao dokaz služi pismo barskog nadbiskupa Grgura splitskom nadbiskupu Rajneriju iz 1077. u kojem stoji: „Antibarensis ecclesia

⁶⁴¹ Ibid., 278.

⁶⁴² F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 569.

tome da mu pošalje zastavu, G. Ostrogorski rješava pretpostavkom da je Mihajlo godinu dana ranije primio kraljevsku krunu.⁶⁴³ I. Prlender upozorava da takvo tituliranje, samo po sebi ne mora biti neupitnim dokazom priznavanja kraljevskog ranga. Doduše, samo papinsko pismo dokumentira kako je Mihajlo uputio zahtjev da mu se pošalje zastava sv. Petra, ali pri tom ne može pouzdano zagarantirati kako je kraljeva želja bila ispunjena.⁶⁴⁴ Nedvojbeno je, svakako kako dukljanski vladar pokušava izaći iz bizantske hijerarhije služeći se kraljevskim naslovom, te se nastoji približiti papinstvu, koje na Zapadu, jedino uz cara, može podijeliti kraljevsko dostojanstvo.⁶⁴⁵ Zahtjev papi da mu pošalje zastavu sv. Petra, zapravo, predstavlja Mihajlovu otvorenu ponudu da, poput Zvonimira, prihvati vazalstvo.⁶⁴⁶ Sasvim drugim putem ide D. Mandić koji u Mihajlovom postupku ne vidi odvajanje od Bizanta nego odcjepljenje Crvene Hrvatske od hrvatske matice u Bijeloj Hrvatskoj a Mihajlo svojim obraćanjem Grguru VII. da u Baru osnuje metropoliju za biskupije njegove države zapravo šalje poruku da ne želi priznati izbor kralja Slavca niti njegova nasljednika kralja Zvonimira.⁶⁴⁷

Ostavljajući po strani sve spomenute nedoumice, napose originalnu hipotezu D. Mandića čini mi se puno važnijim naglasiti ono što je posve bjelodano iz dostupnih činjenica: zatraživši od pape znakove kraljevske vlasti, Mihajlo pokušava izaći iz veza sa Istočnim carstvom kako bi pristao uz „sunarodni savez“ kojem se Grgur VII. stavio na čelo i kojem je susjedna Hrvatska također pristupila;⁶⁴⁸ potpuna neovisnost od Bizanta koja je faktički već postojala dobila je papinom intervencijom formalnu sankciju kakvu su dobivali i svi ostali vladari, savezom s Mihajlom papa je uspio dobiti jednu moćnu državu na Balkanu koja je bila prirodni neprijatelj Bizanta, utvrditi svoj utjecaj na Balkanu i uvesti običaj da balkanski vladari dobivaju pravo na vlast i samostalnost iz Rima.⁶⁴⁹ Iako je Mihajlo, na početku svoje vladavine bio »upisan među saveznike i prijatelje Romeja«, a bio je počašćen i titulom protospatara, sudbonosni bizantski poraz kod Manzikerta potaknut ga je na ubrzano okretanje leđa Bizantu i traženje novih saveznika. On je, naime već iduće godine 1072. proglasio svoga sina bugarskim carem što je podrazumijevao potpuni raskid s Carstvom te dovelo do sučeljavanja s dračkim strategom Niciforom Brijenijem. Takav zaokret u međunarodnim odnosima je, istovremeno davao odriječene ruke dukljanskom vladaru prema bizantskih uzmorskim gradovima i teritorijima.⁶⁵⁰ N. Klaić tvrdi: „Slabost Bizanta omogućila je Mihajlu da znatno proširi granice svoje države“.⁶⁵¹ U kontekstu rečenih promjena knez je Mihajlo, naprosto, bio prinuđen okrenuti se Zapadu čijom je političkom scenom dominirao upravo papa Grgur VII. U čisto crkvenom pogledu papino pismo svjedoči njegovu neupitni autoritet ne samo nad biskupijama na teritoriju Dalamacije i Hrvatske nego, isto tako nad Dukljom. On je taj koji određuje granice

⁶⁴³ Georgije Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd: Prosveta, 1969., 327.

⁶⁴⁴ I. Prlender, „Rimska kurija prema rubnim prostorima Zapada“, 7.

⁶⁴⁵ Sima M. Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2008., 61.

⁶⁴⁶ I. Prlender, *Rimska kurija prema rubnim prostorima Zapada* 7.

⁶⁴⁷ D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, 278.

⁶⁴⁸ F. Rački, *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost*, Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1931., 76.

⁶⁴⁹ Ivan Kampuš, „Duklja u Zvonimirovo vrijeme – utjecaji i veze“, u *Zvonimir kralj hrvatski*, 259.

⁶⁵⁰ Ćirković, primjerice drži kako je negdje 1077. Mihajlo uspio zaposjesti i sam Dubrovnik.

⁶⁵¹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 342.

crkvenih pokrajina, njegovi legati ispituju stanje na terenu, dijeli ili uskraćuje simbole nadbiskupske časti, posređuje i donosi presude u sporovima između crkvenih osoba. Moglo bi se, dakle reći da je reformni Rim izvojevao još jednu pobjedu, ovaj put na rubnom prostoru svog utjecaja a papa Grgur VII. potvrdio svoju važnost u europskoj i našoj povijesti. Cijeli spor, nadalje svjedoči o nestabilnosti crkvene pokrajine poznate kao Gornja Dalmacija ili, po nekim papinskim izvorima „Slavonija“ (Schlavia), osamostaljene početkom 11. stoljeća, ovisne o promjenjivim političkim jurisdikcijama: Dubrovnika kao sjedišta bizantske teme i Bara kao središta rastuće duklanjske države.⁶⁵²

Između Zvonimirove krunidbe i s njom usko povezane „zavjernca“ i drugog, dokumentima zagaraniranog papinog direktnog uplitanja u naše političke prilike proći će ravno tri godine. Ovaj oduži prekid u odnosima zasigurno se može objasniti tadašnjim gorućim međunarodnim problemom, dakle papinom zaokupljenošću sređivanjem odnosa sa carem Henrikom IV. ali, vjerojatno i dojmom da je osiguravanjem vazaliteta vladara Dalmacije i Hrvatske provođenje reformnih zahtijeva dostatno učvršćeno. No, nakon tri godine o kojim dokumenti šute, papa Grgur VII. ponovo se uključuje u naše prilike šaljući 4. 10. 1079. pismo plemenitom vitezcu Vecelinu (*Wezelino, nobili militi*) u kojem ga ponajprije podsjeća da je odavno obećao vjernost sv. Petru i nama (*tu esse dudum beato Petro et nobis fidelem promiseris*) ali unatoč tome namjerava napasti onoga koga je apostolski autoritet postavio za kralja u Dalmaciji (*contra eum quem in Dalmatia regem auctoritas apostolica constituit tu modao coneris insurgere*). Grgur mu nadalje naređuje, u ime blaženoga Petra (*ex parte beati Petri*) da ubuduće (*deinceps*) ne podiže oružje (*arma capere*) protiv spomenutog kralja (*dictum regem*) jer time, bez sumnje napada samu Apostolsku Stolicu (*procul dubio te in apostolicam sedem facturum*). Ukoliko Vecelin ima nešto protiv kralja dužnost mu je uporno tražiti sudbenu istragu od strane pape (*a nobis iudicium expetere*).⁶⁵³

Do odgovora na pitanje zašto je do spora između kralja Zvonimira i viteza Vecelina došlo ili zašto je, bez ikakvog razloga Vecelin odlučio napasti kralja, naša historiografija pokušavala je doći tražeći odgovor na pitanje tko je zapravo Vecelin bio. Podobrom analizom okolnosti toga pisma, Rački u Vecelinu vidi istarskog markgrofa koji je tu čast obavljao između 1070. i 1077. i koji je možda u srodstvu s istoimenim markogrofom koji je živio prije 1040. Naravno, taj bi istarski markgrof pripadao stranci njemačkog cara Henrika IV.⁶⁵⁴ Za Šišića je Vecelin jedan od vitezova akvilejskog patrijarha, isto tako procarski orijentiran. Naime, 1077. car Henrik IV. imenovao je za akvilejskog patrijarha svoga kapelana Henrika koji je samo pretvarao da je pristaša pape dok je, iza leđa papi zapravo radio u korist cara.⁶⁵⁵ Papino pismo Vecelinu, za N. Klaić je dokaz da je Zvonimir zaista vladao kvarnerskim dijelom bizantske Dalmacije gdje se onda i sukobio s istarskim vitezom Vecelinom, vjerojatno vazalom istarskog markgrofa.⁶⁵⁶ Za razliku od spomenutih naših povjesničara koji u vitezcu Vecelinu vide direktnog ili posrednog eksponenta carske politike, L. Margetić tvrdi da se na temelju

⁶⁵² Trpimir Vedriš, „Crkva i vjerski život“, 216.

⁶⁵³ CD I, 171.

⁶⁵⁴ F. Rački, *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost*, 217.

⁶⁵⁵ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 577, 576.

⁶⁵⁶ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 51.

papinog pisma može doći samo do zaključka kako je Vecelin papin „miles“ tj. vazal s obzirom da je obećao vjernost (*fidelis*) svome senioru.⁶⁵⁷ Stoga je napad na drugog papinskog vazala, hrvatskog kralja ozbiljno kršenje vazalske vjernosti. Isto autor dovodi u pitanje Šišićevu hipotezu da bi Vecelin bio vazal akvilejskog patrijarha kada, s pravom upozorava da nije mogao biti istodobno vazal pape i vazal patrijarha. Krivo interpretirajući misao N. Klaić da je Vecelin istarski markgrof,⁶⁵⁸ L. Margetić tvrdi da nam nije poznato tko je bio istarski markgrof nakon smrti akvilejskog patrijarha Sigherda koji je vladao od 11. 7. do 12. 8. 1077. Dvije isprave koje je Kandler, u svom *Codice Diplamtico Istriano* datirao 5. 5. 1065. i 15. 2. 1069. g. spominju Vecelina kao advokata samostana Sv. Mihovila u Puli koji zajedno s opatom toga samostana sklapa poslove zamjene zemljišta i darivanja u korist samostana. Da bi Vecelin, advokat samostana sv. Mihovila bio identičan plemenitom vitezom Vecelinu iz pisma pape Grgura VII. L. Margetić pokušava dokazati tvrdnjama da su 1065. i 1069. dovoljno blizu godini 1079. kada Vecelin napada na granice Zvonimirove Hrvatske te da je u oba slučaja riječ o vrlo uglednoj osobi. Istovremeno upozorava na nepouzdanost Kandlerove datacije te na vrlo loš prijelaz isprava sa neobičnim greškama.⁶⁵⁹ Marija Mogorović Crljenko u Vecelinu prepoznaje mlađeg brata istarsko-kranjskog markgrofa Ulrika I. (1060.-1070.) iz obitelji Weimar Orlamünde koji je, nakon što je 1063. oženio Sofiju, ugarsku princezu, sestru Gejze, Ladislava i Jelene (Lepe) bio u tazbinskim vezama s ugarskom kraljevskom kućom Arpadovića, te rodbinskim vezama s carem Henrikom IV. Ne dovodeći u pitanje pouzdanost podataka iz *Codice Diplomatico Istriano*, ista autorica iznosi interesantan podatak da se u samostanu sv. Mihovila oko 1076. skrasio svrgnuti ugarski kralj Salamon,⁶⁶⁰ gdje je i umro 1079. godine. Iz toga, zatim iznosi pretpostavku da su Vecelinovim napadima na Hrvatsku, suorganizatori mogli biti Ulrikova udovica Sofija, koja se nakon suprugove smrti, a s maloljetnom djecom, morala osloniti na Vecelina, ali i spomenuti svrgnuti ugarski kralj Salamon, koji je možda kanio, uz Vecelinovu pomoć kanio osigurati svoj povratak na prijestolje.⁶⁶¹ Uzevši u obzir sve navedene pretpostavke, autorica zaključuje kako Rački nije bio daleko od istine kad je pretpostavio da je Vecelin II. iz papina pisma bio u rodu s prvim istoimenim istarskim markgrofom jer bi onda Vecelin II. bio mlađi brat istarsko-kranjskog markgrofa Ulrika I., dok bi njih dvojica preko majke Acike bili unucima Vecelina I. Zaključak je jasan: papa je nastojao svoje reformne zamisli provesti na što širem području, pa nije propustio reagirati i nametnuti svoj autoritet kako bi zaštitio svojeg vazala Zvonimira u

⁶⁵⁷ L. Margetić, „Bilješke o međunarodnom položaju Zvonimirove Hrvatske“, u *Zvonimir kralj hrvatski*, 19.

⁶⁵⁸ N. Klaić pak iznosi mišljenje da se Zvonimir „sukobio s istarskim vitezom Vecelinom, vjerojatno markgrofovom vazalom“ (N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 51.)

⁶⁵⁹ Lujo Margetić, „Bilješke o međunarodnom položaju Zvonimirove Hrvatske“, 19, 20.

⁶⁶⁰ Nakon poraza u sukobu s knezovima Gejzom i Ladislavom, sinovima Bele I., Salamon se najprije sklanja na dvor svojeg šurjaka, Henrika IV., a zatim odlazi u Istru gdje umire upravo u samostanu sv. Mihovila kojem je Vecelin bio advokat tj. zastupnik pred svjetovnim vlastima. Njegove su relikvije bile štovane u spomenutom samostanu, međutim, on službeno nikada nije bio kanoniziran, vjerojatno zbog toga što je bio pristaša cara Henrika IV.

⁶⁶¹ Marija Mogorović Crljenko, „Istarski markgrofovi iz obitelji Weimar-Orlamünde u konstelaciji odnosa Carstva i papinstva u doba borbe za investituru“, *Godišnjak njemačke narodne zajednice*, vol. X., (2003), 87.

trenutku kada na njegove granice napada istarsko-kranjski markgrof Vecelin, koji se, između ostalog svrstao na carsku stranu.⁶⁶²

Razmišljanja M. Mogorović-Crljenko vraćaju nas ponovo na početne historiografske pozicije F. Račkoga naoko logične: Vecelin napada papinog vazala Zvonimira kao carski pristaša ali, samim time ostavljaju neriješenim drugo veliko pitanje kako je Vecelin mogao biti istovremeno papin vazal i saveznik Henrika IV., a u konačnici i samo pitanje tko je, zapravo Vecelin bio. U svim tim tipičnim nedoumicama naše starije povijesti priklanjam se mišljenju N. Klaić da nam papino pismo Vecelinu, makar ne znali tko je on dosita bio i koji su razlozi njegovog stvarnog ili planiranog napada, može pomoći upotpuniti sliku stvarnog odnosa između vazala i seniora, Zvonimira i Grgura VII.⁶⁶³

XV. Zaključak

Mislim da su prethodna poglavlja ovoga rada prije svega pokazala kako oskudnost, često i nepouzdanost izvora stavlja istraživače naše starije povijesti pred zadatak tapkanja u mraku, o čemu ponajbolje svjedoče raznolike hipoteze, često potpuno oprečne o istim dilemama. Dok ne dođemo do nekih novih otkrića ili spoznaja iz drugih srodnih znanosti (npr. arheologije) zrake svjetla nad povijesnim zbivanjima na našem terenu mogu baciti komparacije sa vremenom i zbivanjima na širem području Europe. To je, uostalom bio i jedna od glavnih ciljeva ovoga rada. Primjenjujući upravo metodu komparacije globalnih i partikularnih zbivanja, izdvojio bih slijedeće zaključaka.

- 1) Nastojanje oko redovničke obnove tada dominantnog benediktinskog reda, kao najboljeg pokazatelja djelotvorne snage religiozno-crkvenog života nekog razdoblja uskoro je zahvatio opću Crkvu kroz tzv. „grgurovsku reformu“ ali zapravo i cijelo zapadno društvo koje će svoj izrazito religiozni izričaj pronaći u raznolikim oblicima pobožnosti i ljubavi prema bližnjemu, u požrtvornosti vjernika za crkvene i dobrotvorne ciljeve, u umjetničkom stvaralaštvu i književnosti, kroz sudjelovanje u velikim zajedničkim pothvatima. Tu pojavu dobro sažima i M. Brandt kada kaže: „Religiozni pokret koji je potekao iz Clunyja i redovništva zahvatio je uskoro sveukupni život kršćanskog Zapada“.⁶⁶⁴ Ili pak N. Klaić: „Zato se može reći da je benediktinsko monaštvo toga vremena vladajuća snaga u politici, kulturi i askezi“.⁶⁶⁵ Iako već za prvih hrvatskih vladara nalazimo pouzdane podatke o redovničkom životu na području današnje Hrvatske, pri čemu se dovoljno sjetiti zadužbine kneza Trpimira u Rižinicama i boravka učenog benediktinca Gottschalka, ipak je ono sve do 11. st. imalo skromne razmjere. Po mišljenju N. Klaić na takav je slabi razvoj utjecalo nekoliko čimbenika poput zemljopisne konfiguracija (gorovitost terena) ili političkih previranja kao što je radikalno mijenjanje vanjskopolitičkih usmjerenja u vrijeme kneza Zdeslava i Branimira. Dok je, s jedne strane Zdeslavova vladavina bila previše

⁶⁶² Ibid., 88.

⁶⁶³ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 51

⁶⁶⁴ Miroslav Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, 2. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 1995, 405.

⁶⁶⁵ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 412.

kratak da bi bizantski utjecaj imao snažnije odjek na našem području pa je samim time propao mogućnost da se formiraju zajednice istočnih redovnika, s druge opet strane kad je Branimirova Hrvatska trajno privedena Rimu, bilo je prekasno za osnivanje samostana u nekim većim razmjerima. S obzirom na relativno kasni razvitak benediktinskog monaštva u našim krajevima ne treba onda niti čuditi činjenica da su odjeci klinijevske reforme među našim benediktinskim zajednicama dosta slabi ili možda tek slabo dokumentirani te se može „samo za neke cenobije u Istri i na otoku Krku sigurno kazati da su formalno bili uklopljeni u organizaciju klinijevaca, i to preko opatije sv. Benedikta de Palirone (ili Polirone) na rijeci Padu“.⁶⁶⁶ Stabilizacija političke prilika u kasnijem razdoblju, zatim definitivna crkveno-politička okrenutost prema Rimu a nadasve reformna nastojanja doprinose tome da će 11. st. postati zlatno doba benediktinskog redovništva na našem području. U osnivanju novih samostana sudjeluju vladari, plemstvo, gradski patricijat, biskupi i kaptoli a što je posebno važno vodeću ulogu u cijelom tom procesu ulogu odigrat će upravo predstavnici reformnih strujanja poput nadbiskupa splitskog Lovre i biskupa trogirskog Ivana. Tako biskup Ivan, kako bi učvrstio svoj reformatorski rad utemeljen na redovničkoj askezi osnova prvi ženski benediktinski samostan u gradu i cijeloj Dalmaciji o čemu svjedoči znamenita je fundacijska isprava⁶⁶⁷ za koju je još Ivan Lucić tvrdio kako je to „jedina originalna pergamenta preživjela pustošenje grada“.⁶⁶⁸ U prosincu 1068. godine splitski nadbiskup Lovro, „i sam benediktinac kamaldoljanske grane“,⁶⁶⁹ nakon što se posavjetovao „sa prvacima Crkve i grada“ (*cum primoribus Ecclesiae et civitatis*), u prisutnosti brojnih laika i svećenika svoje nadbiskupije, na mjestu gdje je nekoć bila cela posvećena sv. Dujmu, u blizini crkve sv. Marije osniva samostan sv. Benedikta ili sv. Arnira (Rainerija) kojeg poetično naziva „savršenom lukom spasenja za žene“ (*portus femino sexui perfectae salvationis*).⁶⁷⁰

- 2) Anomalije u crkvenoj organizaciji i disciplini klera, tako i pokušaji njihovog korigiranja a, isto tako prihvaćanja i otpori reformnim nastojanjima ne odvajaju naše područje od ostatka Europe. I prije i poslije reformnih nastojanja iz 11. stoljeća nalazimo u Europi i koda nas viši i niži kler koji živi u javnom konkubinatu, neadekvatno se odnosi prema crkvenoj imovini ili pokušava proširiti svoju vlast na račun drugih. Specifičnost je našeg područja što se nikolaitizam kod više klera uglavnom javlja prije „grgurovske reforme“ te ga, u pravilu ne zatičemo nakon tih reformnih zahvata. Primjeri nikolaitizma kod nižeg klera nakon provođenja reformi 11. stoljeća, također su vrlo rijetki ili, možda samo slabo dokumentirani. Kao razlog nedostatka adekvatnih podataka ne bi trebalo isključiti mogućnost namjernog prekrajanja pojedinih sablažnjivih dijelova dokumenata. Analiza dokumenta iz

⁶⁶⁶ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, vol. 3, 113.

⁶⁶⁷ CD I, 98-99.

⁶⁶⁸ La piu antica memoria, che si troui delle attioni del Santo Vescouo è l'erectione del monastero delle Monache di S. Doimo, hora dette di S. Nicolò, et è l'unica pergamina originale, che è rimasta dalla desolatione della Città. (G. Lucio, *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*, Venezia 1674, 13.)

⁶⁶⁹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I, 354.

⁶⁷⁰ CD I, 109-112.

kartulara zadarskog samostana sv. Krševana iz 1067., sačuvanog u dvije verzije pokazuje da je prva verzija isprave⁶⁷¹ nastala, vjerojatno prekrajanjem druge⁶⁷² verzije dokumenta jer se sastavljaču prve i kasnije verzije činilo očito previše sablažnjivim tako eksplicitno spominjanje „sinova biskupa“ (*cum consobrinis filii dicti episcopi*) iz druge i starije verzije istoga dokumenta.⁶⁷³

Bez obzir na nedostatak dokumenata ili pak njihovo prekrajanje, mislim da se može zaključiti kako je na području discipline klera reforma polučila uspjeh.

- 3) Za razliku od ostatka Europe, napose Njemačke i sjeverne Italije⁶⁷⁴ kod nas rijetko zatičemo slučajeve simonije ili oni barem nisu dostatno dokumentirani. Iznimku predstavlja primjer iz poodmaklog kasnoantičkog doba, dakle slučaj salonitanskog nadbiskupa Maksima (598. – 610.), koji je izabran potkupljivanjem (*non sine symonica labe*), k tome nezakonito posvećen za biskupa, što je izazvalo burnu reakciju, čak istragu samog pape Grgura I. (Velikog) (590. – 604.), koji od Maksima traži žurnu ispriku i pokajanje „quod per simoniacam haeresim fueris ordinatus“. O širim razmjerima i društvenim implikacijama prvotne Maksimove simonije najbolje svjedoči serija pisama Grgura I, odaslane na adrese mnogih crkvenih i svjetovnih velikodostojnika od Salone, Ravenne do Konstantinopola. Na temelju tih vijesti piše i Toma Arhiđakon dulji odlomak o nadbiskupu Maksimu (*De Maximo Schismatico*) u svojoj Salonitanskoj povijesti naglašavajući slijedeće: “Maksim je iz žarke taštine nestrpljivo težio za pontifikatom i priča se da je napokon izabran jer je to uspio postići potkupljivanjem”.⁶⁷⁵ No, kao što rekoh u kasnijim razdobljima ne zatičemo slične primjere, osim nejasnog osvrta na simonijsku praksu u pismu pape Aleksandra III. nadbiskupu splitskom Gerardu.⁶⁷⁶ Razloge za to zasigurno treba tražiti u drugačijoj organizaciji crkvenog života u odnosu na glavna žarišta simonijskih praksi, dakle biskupija i opatija u sklopu Svetog Rimskog Carstva gdje još od vremena Karla Velikog, a napose nakon Otona Velikog dolazi do svojevrsnog „pocrkvenjenja“ države kroz sustav uvećavanja crkvenih posjeda i prenošenja na biskupe i opate grofovskih prva poput prva na suđenje, ubiranje carine, kovanja novca, održavanja sajмова, imuniteta i ostalih regalija.⁶⁷⁷ Fuzija političkih i pastoralnih zadataka crkvenih ljudi, njihovo bogatstvo i utjecaj bilo je plodno tlo za cijeli niz loših običaja u prvom redu simonije a onda i otpora nametnutom celibatu. Osim biskupija u Splitu, Zadru i Dubrovniku te nekoliko opatija poput sv. Krševana, sv. Stjepana pod borovima ili sv.

⁶⁷¹ CD I, 105-106.

⁶⁷² CD I, 106-109.

⁶⁷³ L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 398.

⁶⁷⁴ Važno je naglasiti da je vladareva kontrola nad ovim područjima carstva bila gotovo identična. Podjednako Talijani i Nijemci služe kao carski kapelani, brojni Nijemci postali su biskupi na području Akvileje i Ravene. U Lombardiji, gdje je broj njemačkih biskupa bio malobrojan, ipak je carska kontrola nad izborom biskupa bila je široko rasprostranjena i prihvaćena. (H. E. J. Cowdrey, *Pope Gregory VII*, 80.)

⁶⁷⁵ Maximus autem ambitionis ardore succensus ad pontificatum impatienter anelabat et tandem non sine symoniaca labe dicitur fuisse electus. (HS, 26.)

⁶⁷⁶ (CD II, 122.)

⁶⁷⁷ A. Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, 142.

Petra u Selu, značajnih i po ugledu i po prihodima, većina ostalih biskupija i opatija, daleko skromnijih posjeda i prihoda nisu bile toliko atraktivne nekome tko je imao ambiciju graditi značajniju crkvenu ili političku karijeru. Ponekad skromni prihodi tih biskupija ili opatija, čini se nisu bili dostatni osigurati niti elementarne potrebe crkvenih službenika.⁶⁷⁸ Svojevrsan ekvivalent simonijskoj praksi na području Svetog Rimskog Carstva mogla bi biti uzurpacija najvažnijih crkvenih i političkih položaja u rukama istih obitelji kakvu zatičemo u nekim našim srednjovjekovnim komunama.⁶⁷⁹ Ovdje se dovoljno sjetiti više puta spominjanog splitskog nadbiskupa Pavla, njegovog oca i brata, obojice gradskih priora te nećaka Dobre, opata vrlo važnog samostana sv. Stjepana pod borovima.⁶⁸⁰ Za V. Delongu, slučaj da je Pavao bio nadbiskupom u Splitu za vrijeme dok je njegov otac bio svjetovni upravitelj grada (prior), jedan je od učestalih primjera da bliski rođaci drže najvišu čast u gradu, crkvenu i svjetovnu.⁶⁸¹ U ispravi iz 1067. među dobročiniteljima samostana sv. Krševana spominju se zadarski nadbiskup Prestancije (*Prestancius episcopus*) i njegov brat prior Madije II. (*Maio fratre suo, priore*).⁶⁸² Drugi zadarski prior: Drago u presudi izdanoj 1092. u korist svoje rođakinje Veke (Većeneg) identificira sebe kao nećaka ili unuka biskupa Prestancija (*domni Prestantii nepote*) te naglašava da već treći put obavlja priorsku dužnost (*iam tertio priorante*).⁶⁸³ Na temelju epitafa dubrovačkog nadbiskupa Vitla, gdje se ovaj navodi kao sin gospodina Teodora (*domini Theodori filius*), Z. Nikolić zaključuje da je očito poticao iz istaknute obitelji.⁶⁸⁴ Isto tako Petar Crni, na savjet nadbiskupa Lovre i drugih klerika za upravitelja opatije sv. Petra u Selu određuje svoga nećaka Grgura.⁶⁸⁵ U ispravi izdanoj 1066. opatica Cika, osnivačica ili obnoviteljica najvažnijeg ženskog samostana u Zadru identificira sebe kao kći Dujma i Većeneg (*filia Doimi et Uekeneg*) te kao unuka priora Madija (*neptis Madii prioris*) čime jasno ističe svoju rodbinsku vezu s vrlo uglednom patricijskom obitelji Madijevaca. U istoj ispravi navodi da je odlučila osnovati samostan nakon ubojstva muža Andrije (*post interfectionem mariti*) kako bi sačuvala zemaljsko nasljedstvo (*non perderem hereditatem*) i osigurala vječni život i to po savjetu brata i bliskih rođaka (*consilii fraterm germanum et consaguineos*), biskupa Stjepana, priora Drage i Krinama (*Stephanus episopum et Drago priorem et Crinam*).⁶⁸⁶ Ovaj dokument daje naslutiti a jedan drugi dodatno potvrđuje da je biskup Stjepan u srodstvu s Madijevcima jer se 1089/90. spominje kao nećak ili unuk (*nepos*) ili opatice Cike ili,

⁶⁷⁸ Ilustracije radi dovoljno je spomenuti pismo pape Grgura IX. iz 1240. u kojem piše da je tadašnji splitski nadbiskup Guncel zbog siromaštva prisiljen na prosjačenje. (CD IV., 115.)

⁶⁷⁹ Ovdje se dovoljno prisjetiti ranosrednjovjekovnog Splita gdje prior Valica vlast drži dvadeset godina, a onda je prenosi na svoga sina. Suparnička obitelj priora Prestancija držala je priorsku čast, barem u jednom mandatu i biskupsku čast te čast opata sustipanskog samostana sve do 60 – ih godina 11. stoljeća. Prestancijev sin Črne bio je prior sredinom 11. stoljeća. Izgleda da nije izravno naslijedio oca na vlasti, jer se između dva Črnina mandata, 1040. godine spominje neki Nicifor (CD I, 73).

⁶⁸⁰ CD I, 93-94, 165-166.

⁶⁸¹ V. Delonga, „Dobrotvorni križ nebeskog Boga“, 133.

⁶⁸² CD I, 108.

⁶⁸³ CD I, 200.

⁶⁸⁴ Z. Nikolić, *Rođaci i bližnji*, 102.

⁶⁸⁵ SK, 215.

⁶⁸⁶ CD I, 101.

vjerojatnije njezine tete Neže, kćerke priora Madija (*Madii prioris filiam*) koju onda zastupa u sudskoj parnici.⁶⁸⁷ Svakako valja naglasiti da je starija hrvatska historiografija držala realnom mogućnost rodbinske povezanosti između kraljevske dinastije Trpimirovića i zadarskih Madijevaca i to preko opatice Cike, unuke priora Madija. Ova hipoteza temelji se na podacima iz isprave kojom kralj Petra Krešimir IV. dariva kraljevsku slobodu (*regiam libertatem*) samostanu Svete Marije u Zadru (*monastrio sancte Marie Iadrensis*) pri čemu naziva Ciku svojom sestrom (*quod soror mea Cicca fabricauit*).⁶⁸⁸

Svi navedeni primjeri dostatno ilustriraju hipotezu da su pojedine patricijske obitelji u svojim rukama držale najvažnije svjetovne i crkvene pozicije nekih naših gradskih komuna. Takva praksa ostavljala je mogućnost da se uglednih crkvenih položaja domognu posve nedostojne osobe što je najbolje vidljivo u Rimu tijekom mračnog vremena (*saeculum obscurum*) kada se papinstvo srozalo na teritorij vlastite biskupije i, poput brojnih biskupija toga vremena, postalo predmet političkih borbi divljeg, vlastoljubivog plemstva.⁶⁸⁹ Na našem području među takve možda se mogu ubrojiti biskup Pavao koji je, kako sam već naveo ne postupa u skladu s uhodanom crkvenom praksom kada crkvu sv. Marije na Poljudu ostavlja svome ocu Prestanciju a sasvim sigurno svrgnuti biskup Dabral (Dabralis) za koga Toma Arhiđakon naglašava da je bio „moguć i plemić“, živeći posve nalik svojim svjetovnim rođacima. Praksa da se obično, ali ne i obavezno kandidata za biskupa bira među pripadnicima lokalnih uglednih obitelji mogla je dovesti do sukoba struja u gradu koje su željele nametnut svoga kandidata. Ako je suditi po podacima o smrti nepoznatog trogirskog biskupa, prethodnika sv. Ivana (Orsinija) može se pretpostaviti da su sukobi među trogirskim građanima bar djelomično bilo uzrokovani borbama između suparničkih obitelji za biskupsku čast iako se ti sukobi obično tumače kao sukob reformne i protureformne struje u gradu.⁶⁹⁰ Ekstreman ali slikovit primjer, doduše iz 12. stoljeća otkriva nam pismo pape Aleksandra III. u kojem upozorava splitskog nadbiskupa da je trogirsku biskupsku stolicu uzurpirao nedostojan kandidat, „star tek dvanaest godina“, „neostrižen“ i, povrh svega rođen u nezakonitoj vezi.⁶⁹¹

- 4) Druge anomalije oko kojih su se lomila koplja na Zapadu i bile povod velikom sukobu papinstva i carstva, u prvom redu problematika laičke investiture, kod nas se pojavljuju u drugom obliku. Uplitanje laika u crkvene poslove nije bilo, kao na području njemačkog carstva formalizirano kroz čin investiture gdje je vladar biskupu ili opatu predavao štap i prsten uz formulu: „Accipite ecclesiam“. Jedini slučaj koji bi mogao nalikovati investituri dokumentiran je u više puta spominjanoj ispravi za

⁶⁸⁷ CD I, 191.

⁶⁸⁸ CD I, 101. Već je Farlati iznio niz mogućnosti za logičnije objašnjene navodne tijesne rodbinske povezanosti između Cike i kralja Petra Krešimir IV. On drži da se Cikina majka Vekenega, kći priora Madija mogla preudati za kralja Stjepana, nakon smrti prvoga muža Dujma ali, isto tako navodi da kralj zove Ciku sestrom zbog nekog daljnjeg srodstva ili je smatra duhovnom sestrom zbog njenih vrlina i visoke časti.

⁶⁸⁹ A. Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, 139.

⁶⁹⁰ Z. Nikolić, *Rođaci i bližnji*, 100.

⁶⁹¹ CD II, 92-93.

Telašćicu. U ispravi stoji da je Petar, časni opat sv. Krševana (*Petrus uenerabilis abbas monasterii sancti Chrysogoni*) stao pred lice gospodina Teuzona, poslanika Apostolske Stolice (*astans ante conspectum domini Teuzonis, Apostolice Sedis apocrisarii*), kojeg je poslao gospodin Aleskandar, rimski prvosvećenik (*missi a domino Alexandro romano pontifice*) kako bi iznio žalbu protiv nekog Grubine (Gorbina) koji je samostanu najprije slobodnom voljom darovao crkvicu ili malu monašku naseobinu posvećenu sv. Ivanu (*cella in honore sancti Iohannis fundata*) a sada je potican vragom (*instigante diabolo*) nastoji preoteti. Dokument dalje nastavlja: „Kada je gospodin poslanik od Božjih slugu, svećenika i klerika, i od istinoljubivih svjetovnjaka saznao, da je to istinito, odmah je štapom, koji je imao u ruci, uveo spomenutog opata u posjed crkve i svih stvari koje joj je pripadaju“.⁶⁹² Ako je ovdje čin uvođenja (*inuestiuit*) predajom štapa (*per uirgam*) doista identičan investituri kojom je na Zapadu obično car uvođio u posjed pojedinog biskupa ili opata, onda u njemu nije ništa sporno niti protivno aktualnoj papinskoj politici s obzirom da više rangirana crkvena osoba (papinski poslanik) uvodi niže rangiranu crkvenu osobu (opata) u posjed bespravno otete crkvene imovine.

- 5) Olake tvrdnje nekih povjesničara o snažnijem utjecaju Istočne Crkve na našem području trebala bi dodatno preispitati i argumentirati. U potpunosti dijelim mišljenje M. Matijević-Sokol da se, na dodiru Istoka i Zapada Hrvati uključuju i priklanjaju zapadnim tradicijama prihvaćajući latinski pismenost: pismo i jezik⁶⁹³ ili ono I. Supića da Hrvatska, premda se našla na granici europskog Zapada, a zemljopisno na rubu srednje Europe, u kulturnom pogledu pripada Zapadu; „ona je čvrsto i postojano ostala, i danas stoji unutar Zapada a ne izvan njega“.⁶⁹⁴ Ne svjedoče li uostalom „tri kapitalna manuskripta“ danas čuvana u riznici splitske katedrale, dakle Splitski evangelijarij, Supetarski kartular i splitski kodeks Salonitanske povijesti Tome Arhiđakona pripadnosti hrvatskog prostora tzv. latinskom svijetu (*orbis Latinus*) koji se proteže od Irske do Hrvatske, od Portugala do Poljske odnosno od Dubrovnika do Aachena.⁶⁹⁵ Zabrinutost pape Ivana X. glede uporabe slavenkog jezika u bogoslužju te saborske odluke uperen protiv iste prakse, nedvosmisleno svjedoče o živoj nazočnosti slavenkog bogoslužja u Hrvatskoj, no one, opet nikako ne mogu poduprijeti romantične predodžbe o „narodnoj“ tradiciji koja bi zaprijetila ugrozi kontinuiteta latinskog bogoslužja i pismenosti.⁶⁹⁶ Naglašavajući kako duh uljudbe ili

⁶⁹² Unde quia dominus apocrisarius per ministros Dei, scilicet sacerdotes et clericos, et per ueridicoos laicos cognouit, hoc fore uerum: protinus per uirgam, quam in manu sua tenebat, inuestiuit prefatu abbatem de ipsa ecclesia ac de omnibus rebus ad eam pertinentibus ... (CD I, 100)

⁶⁹³ M. Matijević Sokol, „Latinski natpisi“, u *Hrvatska i Europa - kultura, znanost i umjetnost*, sv. I, 239.

⁶⁹⁴ Ivan Supić, „Hrvatska i Europa, povijesno-kulturni osvrt“, u *Hrvatska i Europa - kultura, znanost i umjetnost* sv. I, 15.

⁶⁹⁵ Mirjana Matijević Sokol, „Od Ivana Ravenjanina do Adama Parižanina“, u *Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst.* (Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 26. do 27. rujna 2011.) Split : Književni krug Split i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2014., 25.

⁶⁹⁶ Trpimir Vedriš, „Crkva i vjerski život“, u *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, 219.

kulture koji prevladava u Hrvatskoj, izražen kroz razne medije poput književnosti, arhitekture, kiparstva, slikarstva i glazbe, egzaktnih znanosti, filozofije i teologije ostaje u gotovo svim povijesnim razdobljima identičan najvećem djelu katoličke, poslije dijelom i protestantske Europe, nemam namjeru niti malo umanjiti kulturni i politički pluralizam naše povijesti i snažne utjecaje drugih regija i kulturnih krugova. No valja naglasiti da, primjerice izraženiji politički utjecaj Bizanta u nekim periodima naše rane povijesti ne znači ujedno jači crkveno-kulturni utjecaj Istočne Crkve kao što jurisdikcija Rima na nekim područjima Europe nije automatski značila prekid s tradicijama kršćanskog Istoka. Tako Moravska prima misionare iz Bizanta, nakon prethodne kristijanizacije njemačkih misionara ali se vjerovjesnici s Istoka nužno prilagođavaju običajima i praksama zaživljenima na tom području u prethodnom razdoblju, o čemu jasno svjedoče najstariji glagoljski rukopisi za koje se može reći da predstavljaju pokušaje kompromisnog rješenja kroz spajanje elemenata istočne i zapadne liturgije. Isto tako, iako jug Italije pada pod politički i kulturni utjecaj latiniziranih Normana a onda i formalno pod jurisdikciju Rimske Crkve, praktički sve do Tridenskog sabora egzistiraju brojnije ili manje brojne vjerničke i monaške zajednice koji u liturgiji i kulturnom stvaralaštvu njeguju tradiciju kršćanskog Istoka i grčki jezik. U tom smislu karakterističan je primjer opatije Grottaferrata u neposrednoj blizini Rima, središtu istočnog monaštva (monasi bazilijanci) koja u polovici XIII. i početkom XIV. stoljeća doživljava pravi procvat u umjetničkom stvaralaštvu i literaturi na grčkom jeziku.⁶⁹⁷ Uostalom, u nekim daleko rubnijim i jurisdiksijski upitnijim područjima, kao što je primjerice slučaj sa zadužbinom sv. Sergija i Bakha na lijevoj strani rijeke Bojane sasvim je teško utvrditi neki jači utjecaj Istočne crkve. Iako spomenutu zadužbinu darivaju srpski vladari, poput Stefana Uroša II., o čemu pak svjedoče dva latinska natpisa na pročelju crkve, isto tako ostaje neupitan benediktinski karakter ovoga cenobija s obzirom da nosi puni naslov sanctorum Sergii et Bacchi, O(rdinis), S(anti) Bened(icti). Iako se u jednoj ispravi spominje Petar opat i ahrhimandrit (*Petrus, abbas et archimandrita*), I. Ostojić tvrdi da na temelju toga ne treba pomisliti da je riječ o istočnom manastiru s obzirom da se koji put arhimandritima nazivaju starješine vrlo uglednih benediktinskih samostana kao što su montekasinski i lateranski.⁶⁹⁸ Zaključak je jasan: stanovnici hrvatskih prostora uz istočni Jadran pod bizantskim vrhovništvom po mnogo čemu nisu bliski carigradskim vlastima i tamošnjem kulturnom krugu, ponajprije zbog toga što nisu govorili grčkim jezikom, pa nisu bili ni dio grčkog (helenskog) naroda. U prilog prethodnoj tvrdnji ide i to što grčki izvori, prije svega Konstantin Porfirogenet stanovnike istočnojadranskih prostora koji govore latinskim jezikom ili drugim romanskim jezicima nazivaju Romanima dok za podanike bizantskog cara i privrženike ideji Carstva rabe termin Romeji.⁶⁹⁹

Imajući u vidu prethodne premise valja razmatrati i neke simptomatične „slučajeve“ poput javnog konkubinata ili stvarnog braka nadbiskupa Dabrata ili saborskih odluka

⁶⁹⁷ *L abbazia greca di Grottaferrata*, Roma: De Luca Editori d Arte, 2008., 19.

⁶⁹⁸ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I., 523., 524.

⁶⁹⁹ Ivo Goldstein, „Između Bizanta, Jadran i srednje Europe“, u *Hrvatska i Europa - kultura, znanost i umjetnost* sv. 1, Zagreb: HAZU i Školska knjiga, 2007., 169, 170.

uperenih protiv njegovanja brade i kose. Konkubinat jednog biskupa na počecima reformnih nastojanja na razini opće Crkve pa tako i kod nas nije ništa čudno ni specifično za naše područje. Slične slučajeve nalazimo u brojnim drugim područjima i prije i tijekom i nakon reformnih zahtjeva, pri čemu se dovoljno sjetiti engleskog biskupa Juhela iz vremena Grgura VII. ogrezlog u simoniji, javno oženjenog, koji se nije ustezao crkvena dobra dijeliti kao miraz svojoj djeci. Sličnu situaciju, potvrđenu tek šturim dokumentima nalazimo i na našem području u tom periodu iako valja ostaviti otvorenu mogućnost da su neki od biskupa ili svećenika bili oženjeni prije primanja svetih redova. Obrana nadbiskupa Dabarla da živi po običajima Istočne crkve, pred papinskim legatom pristiglim iz Rim može se protumačiti ako nesuvisli pokušaj opravdavanja ili, možda kao obračun izvjestitelja cijelog slučaja, zadržtog latinaša Tome Arhiđakona sa aktualnim zbivanjima njegova vremena. Svakako dijelim opservaciju F. Račkoga o bitnim političkim, kulturnim, vjerskim i gospodarskim strujanjima hrvatskog srednjovjekovlja s obzirom da brojne činjenice potvrđuju kako je more spajalo naše područje sa Italijom i Bizantom, političke veze s istočnim i zapadnim carstvom, crkveni „saobraštaj“ s Rimom, trgovački s Mlecima.⁷⁰⁰ Bez obzira koliko je politički utjecaj Bizanta bio jak u pojedinim periodima naše povijesti, čini se da on nimalo nije utjecao na crkveni saobračaj s Rimom.

- 6) Pri analizi naoko oštih mjera protiv obavljanja službe Božje na narodnom jeziku, svakako bi, prije Tomina pristranog teksta trebalo analizirati integralne odluke zaključaka pokrajinskog sabora tj. njihovih potvrda od strane pape Aleksandra II. Iz njih je razvidno kako, nakon svih nedoumica i pokušaja ograničavanja tijekom 10 st., slavenski liturgijski jezik na tlu Hrvatske toliko je živ i sveprisutan da papa ne želi isključiti zaređivanje glagoljaša i njihovu aktivnu pastoralnu službu, nego njihovo pristupanje svećeničkom redu uvjetuje učenjem latinskog jezika i pisma. Pri analizi papinih odluka svakako valja uzeti u obzir da slične pokušaja unificiranja liturgijskih praski zatičemo u isto vrijeme na Iberijskom poluotoku te u Milanu gdje pape Aleksandar II., Grgur VII. i njihove pristaše pokušavaju, često i vrlo nasilnim mjerama zamijeniti lokalni mozarapski i ambrozijski obred rimskom liturgijom. U razmatranju istog problema također bi valjalo voditi računa da nije posve jasno je li se Rim nastoji „obračunati“ samo sa posebnim liturgijskim jezikom, konkretno sa hrvatskom reakcijom staroslavenskog jezika ili problematika malo šira s obzirom da najstariji sačuvani glagoljski liturgijski tekstovi nose cijeli niz elemenata istočne liturgije.
- 7) Kao što je već više puta rečeno jedini izvor za rekonstrukciju navodnih ili stvarnih otpora reformnim zahtjevima na našem području je *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona. Sami stil kojim je ovaj dio Tomina izvještaja pisan, nalik na humorističnu ili ironičnu novelu stavlja pod upitnik istinitost tamo iznesenih sadržaja. Osobno smatram da je ona mala ili nikakva. Ukoliko se, ipak Tomina priča uzme kao odraz stvarnih zbivanja, otpori koje on tamo pripovijeda čine se posve benignima u

⁷⁰⁰ F. Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, 337.

usporedbi s erupcijama nasilja ili čak progona i ubojstva u nekim drugim krajevima Europe. Tominu bi priču dodatno trebalo relativizirati s obzirom da nemamo ni jednog drugog relevantnog dokumenta koji bi spominjao bilo kakvu pobunu, raskol, paralelnu crkvenu hijerarhiju ili aktere Tomine priče. Dapače, svi autentični dokumenti od papinskih pisama do Zvonimirove „zavjernice“, od raznih vladarskih i plemićkih darovnica do sudskih presuda a, zatim brojni boravci papinskih legata, redovito održavanje pokrajinskih sinoda, zamah u izgradnji i darivanju samostana, pružaju samo svjedočanstvo ustrajne vjernosti papinskoj politici i pravog procvata vjerskog života. Iz njih je vidljivo da se biskupi i opati, gradske vlasti i vladari besprijeckorno pokoravaju odlukama papa ili njihovih legata, da se crkvi darivaju novi posjedi i potvrđuje stare darovnice, da se utemeljuju novi samostani i ulaže u izgradnju crkva, samostana i razvoj pismenosti, usko vezane uz vjerske sadržaje. Za cijeli se period Zvonimirove vladavine može slobodno reći da je to vrijeme kada su hrvatski vladar i njegov metropolit, nadbiskup Lovro okrenuti zapadnoj Rimskoj crkvi, osobito papi Grguru VII.⁷⁰¹ Uostalom, ne potvrđuje li bašćanska ploča, promatrana pod vidom diplomatskog dokumenta uklopljenost jednog glagoljaškog samostana, onog sv. Lucije u Jurandvoru, dakle na otoku Krku, navodno glavnom središtu „protureformnog tabora“⁷⁰² u onovremenu društveno-političku strukturu s obzirom da je „ledinu“ samostanu darovao Zvonimir „kralj hrvatski“ uz suglasnost svojih župana. Nadalje, Tomina je priču teško logično povezati pozabavimo li se jednim od temeljnih nedoumica: tko je zapravo Ulfo, od kud je došao i na teritoriju čije političke jurisdikcije je djelovao. Kao što je već dobrim dijelom prikazano, naša historiografija na to je pitanje pokušala odgovoriti raznim domišljanjima pa tako Rački misli da je Ulfo došao iz Akvileje, Skok se opredjeljuje za isto mišljenje slijedeći trag njegovog njemačkog imena, Šišić ga definira kao stranca koji se „povratio“ u Hrvatsku, Praga misli da je Ulfo bio njemački svećenik i pristaša cara te radio u prilog protupape Honorija II., N. Klaić kombinira prethodna mišljenja pa smatra da je došljak, vjerojatno iz akvilejske patrijaršije i pristaša Honorija II., za Ritiga je „Vuk“ domaći čovjek, za Mandića jedan od prvih „bogumila“ u našim krajevima, za Margetića on djeluje u interesu Bizanta pa je zato poslan na otok Krk iz Zadra, glavnog grada bizantske Dalmacije. Mišljenje, pak većine naših povjesničara da Ulfo dolazi iz Akvileje uspješno je opovrgnuo L. Margetić ukazavši na činjenicu da je od 1049. do 1063. čast akvilejskog patrijarha obavljao Gotopoldo, stric cara Henrika III., koji je u svemu slijedio politiku njemačkog dvora. Kako se od travnja 1062. njemački dvor sve više približava reformnoj politici rimske kurije bilo bi posve neshvatljivo da papin legat hvata Ulfa, poslanog iz prijateljske Akvileje, odvodi ga u Split i tamo osuđuje na doživotni zatvor.⁷⁰³ Većina se naših povjesničar slaže da je glavno područje Ulfova djelovanja bio otok Krk ali se razilaze u mišljenjima kome ja tada Krk pripadao. Rački smatra da je Krk, zajedno sa cijelom Dalmacijom, šezdesetih godina XI. st. već bio hrvatski, Praga tvrdi da pripada snagama njemačkog cara zajedno s dobrim dijelom

⁷⁰¹ M. Matijević Sokol, *Studia diplomatica*, 114, 115.

⁷⁰² N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 373.

⁷⁰³ L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 194.

hrvatskog kopna dok je, po N. Klaić Krk do 1063. g. bio bizantski a nakon toga pripada Urliku II. iz obitelji Weimar-Orlamunde, koji ga je priključio novoosnovanoj „dalmatinskoj marki“.⁷⁰⁴ Ovako dijametralno suprotna mišljenja mislim da pokazuju kako je do jasnijeg odgovora nemoguće doći.

Drugo otvoreno pitanje ostaje: kome je zapravo Ulfo otišao u Rim. Sigurno je da Ulfo nije išao u Rim Aleksandru II. „kao svome gospodaru“ jer je Ulfo bio, po pripovijedanju samoga Tome protivnik reformnog papinstva.⁷⁰⁵ Papa Aleksandar II., s druge strane bio je nepokolebljivi pristaša crkvene reforme, k tome vrlo učen čovjek pa ga je doista teško zamisliti u društvu nekog priprostog biskupa nesklonog reformama. Interpretacija nekih naših povjesničara da su Ulfo i Cededda otišli k protupapi Honoriju II., dok je ovaj boravio u Rimu, također je teško održiva s obzirom da se on u Vječnom gradu zadržao vrlo kratko, u dva intervala od svega par mjeseci i to u izvanrednim i nepogodnim okolnostima. Pritisnut od Aleksandrovih pristaša, napušten od carskog dvora, izdan od vlastitih „saveznika“ teško da je imao vremena voditi teološke rasprave, pisati pisma i posvećivati nove biskupe. Svakako, kako dobro primjećuje L. Margetić, Honorije II. je od travnja 1064. bio potpuno politički beznačajan.⁷⁰⁶ Dijelim, dakle stav istog autora da Ulfova putovanja u Rim treba odbaciti kao izmišljena.⁷⁰⁷

Stil Tomina pisanje, povijesne činjenice, zagarantirane dokumentima koje govore samo u prilog suprotnim zaključcima, brojne nedoumice i različita mišljenja mislim da kao jedninu soluciju ostavljaju zaključak da se Toma jednom izmišljenom pričom zapravo htio obračunati sa zbivanjima svoga vremena.

- 8) Nedoumice na koju je „znamenitu zemlju pored mora“, nastanjenu „podlim i strašljivim hereticima“ točno mislio papa Grgur VII. kada se obratio za pomoć danskom kralju, kao i razne hipoteze koje pokušavaju dovesti vijesti iz papinog pisma sa našim područjem i političkim neprilikama, valjalo bi staviti pod veliki upitnik ili potpunost odbaciti. Detaljnom analizom početaka Grgurova vladanja, prije nego li u prvi plan izbio sukoba sa carem Henrikom IV. jasno pokazuje da je u tom periodu glavni fokus papinog djelovanje bilo osiguranje političke neovisnosti papinskih posjeda. To mu kao zaslugu priznaju čak i ideološki neprijatelji hvaleći njegov napore da „kao vjerni sluga i pažljivi upravitelj crkvenih posjeda nastoji obraniti sve gradove i sela, naselja i utvrde, osigurati da svi pojedini budu po nadzorom, povratiti on što je bilo silom izgubljeno ili oduzeto,“⁷⁰⁸ U punom postizanju zadanih ciljeva papa je prije svega morao riješiti pitanje sa svojim prvim susjedima: Normanima koji pak nisu tako lako pristajali na vazalni odnos spram Apostolske Stolicе. Nepovjerenje i suzdržanost između papa i Normanima nije nikakva novost jer su usponi i padovi u tom odnosu

⁷⁰⁴ N. Kalić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 378.

⁷⁰⁵ L. Margetić, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*, 192.

⁷⁰⁶ Ibid.

⁷⁰⁷ Ibid.

⁷⁰⁸ ...rerum ecclesiasticarum fidelis minister et providus dispensator civitates omnes et vicos, municipia et castella custodiri mandavit, habita servari constituit, amissa vero et violenter ablata recuperari satagit. (Wido od Ferrare, *De scismate Hildebrandi*, MGH Libelli I, 534)

obilježja 50-ih godina 11. st. s dva karakteristična događaja: normanska pobjeda nad papinskim snagama kod Civitatea 18. 6. 1053. kada je zarobljen sam papa Lav IX. te nagodba u Melfima iz 1059. koju su potpisali Nikola II., Rikard od Capue i Robert Gisucard, vojvoda Apulije, Kalabrije i Sicilije. Tim sporazumom papa je oslobodio Normane izopćenja, potvrdio im osvojene teritorije i obojici im podijelio prisvojene zemlje kao posjed Crkve a normanske vojvode su prisegle vjernost Rimskoj crkvi. Analizom samog ugovora, kojeg su prepisali poznavatelji kanonskog prava Deusdedit, Albin i Cencije u Liber Censuum Romanae ecclesiae dolazi se do zaključka da on sadrži dvije prisege, jednu na pokornost i jednu na vjernost te ostavlja nedoumice uključuje li vazalska „fidelitas“ pravne obveze.⁷⁰⁹ S jedne strane zamršen problem ideološko-vjerskih odnosa vezanih uz „fidelitas Normanorum“, koji su nadilazili običan feudalni odnos i, očito ostali nerazriješeni sve do pontifikata Grgura VII., s druge strane ustrajno odbijanje Roberta Guiscarda da prizna vazalski odnos prema papi na kakav je pristao Rikard od Capue, biti će uzroci novih nesporazuma na relaciji papinstvo – Normani dok će povod za otvoreni rat biti normanski napad na Benevento u veljači 1074. Od tog trenutak do početka 1076. papa Grgur VII., poput svog prethodnika Lava IX. svim silama i svim raspoloživim sredstvima, od duhovnih do vojnih pokušavao prisiliti Roberta na vazalski odnos. U ostvarenju svoga cilja papa će angažirati bliske i daleke saveznike, u prvom redu grofice Beatricu i Matildu od Canosse te vojvodu Gotfrida Lotarinškog, zvanog Grbavac, markiza Azza od Este, princa Gisulfa od Salerna, Rikard od Capue ali i cijeli niz drugih vladara iz udaljenijih područja poput Vilima od Gornje Burgundije, Rajmonda od Saint-Gillesa, Amadea od Savoje. Po načelu Occamove britve čini mi se puno jednostavnijim rješenjem staviti pismo Grgura VII. danskom kralju u kontekst pisama sličnog sadržaja upućenih raznim europskim vladarima i očitim ratnih priprema, protiv jasno imenovanog neprijatelja nego li pokušavati domisliti kada i kakve bi političke prilike na našem području mogle potaknuti papu na takav čin. Sve dakle upućuje na to da je papa u svom pozivu danskom kraljeviću mislio na Roberta Guiscarda kojeg je još početkom 1074. izopćio,⁷¹⁰ a onda ponovo tijekom korizmene sinode 1075., protiv kojeg je u srpnju 1074. pokrenuo neuspjeli vojni pohod., protiv kojeg je i prije i poslije tog vojnog pohoda tražio saveznike po raznim europskim dvorovima, čiji se posjedi doista nalaze nedaleko od Rima a blizu mora. Papa se nije ustručavao u takvim prilikama svoje protivnike nazvati hereticima,⁷¹¹ baš poput svog prethodnika Lava IX. Neuspjeli vojni pohod protiv Normana iz 1053. Lav IX. je, naime opisivao križarskom retorikom, kao „pokušaj oslobađanja kršćanstva“ (*ab hoca nostra intentione liberandae Christianitatis*).⁷¹² Dvadesetak godina nakon Lavovog vojnog pohoda protiv jednog kršćanskog vladara, Bonizo iz Sutrija će ga u potpunosti odobravati i glorificirati navodeći da je papa „udario (Normane) prvo mačem izopćenja a onda prosudio da moraju biti kažnjeni i vremenitim mačem, izazvan ne samo njihovim napadom na posjede svete Rimske crkve nego i zbog teških prijetnji kojima su napadali

⁷⁰⁹ I. Goldstein (ur.), *Povijest 6: rani i razvijeni srednji vijek*, 536.

⁷¹⁰ N: Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 383.

⁷¹¹ Ibid.

⁷¹² PL, 143, 779.

kršćane,,⁷¹³ I ne samo to: „Bog je znakovima i čudima pokazao da su mu oni koji su pali u bitci boreći se za pravednost u mnogome omili; on im dade i veliku nadu da su dostojni ubrojiti se u broj svetih“.⁷¹⁴ Na prethodne misli nadovezuju se svi drugi papini biografi navodeći da su se članovi papinske vojske poginuli kod Civiatte ubrojili među kršćanske mučenike. Kad se ima u vidu ovakav ideološki predznak dan ostvarenju čisto političkih ciljeva papinstva, onda nije nimalo čudna naoko oštra retorika Grgura VII. i sklonost da se hereticima proglašavaju neposlušni pojedinci i skupine.

XVI. Izvori i literatura

Izvori:

Bartholomaeus Platina. *Historia de vitis Pontificum Romanorum*. Coloniae: Apud Bernardum Gualtherium, 1600.

Briefsammlungen der Zeit Heinrichs IV. Ur. C. Erdmann and N. Fickermann. MGH Die Briefe der deutschen Kaiserzeit, vol. V., Weimar, 1950.

MGH, Legum sectio IV., vol. I.

MGH, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi, vol. LVI.

Bonizoni Sutrinis. *Liber ad amicum*. MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum, vol. I, Hannoverae, 1892.

Bruno Signiensis. *Libellus de symoniacis*. MGH, Libelli de lite imperatorum et pontificum, vol. II, Hannoverae, 1892.

Bruno Querfurtensis, *Vita Adalberti*, Monumenta Poloniae Historica, vol. I., Lwow-Krakow, 1864-1893.

Farlati, Daniele. *Illyrici sacri tomus III*. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1765.

----- *Illyrici sacri tomus V*. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1769.

Foretić, Vinko. Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu. *Starine* 46, 1956.: 23-44.

Gregorii VII. *Epistolae selectae*. Vol. I. i II., MGH Separatim edite, Berolini: 1920.

----- *Epistolae vagantes*. Ed. and trans. H. E. J. Cowdrey, *The Epistolae vagantes of Pope Gregory VII*, Oxford: Oxford Medieval Texts, 1972.

Gregorius Catinensis. *Orthodoxa defensio imperialis*. MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum, vol. II., Hannoverae, 1892.

Hugo a Santa Maria. *Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate*. MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum, vol. II., Hannoverae, 1892.

Ivanišević, Milan. „Život Svetoga Ivana Trogirskoga“. U *Legende i kronike*. Split: Splitski književni krug - Svjedočanstva 2, 1977.

Luccius, Iohannes. *Inscriptiones Dalmateicae*, Venetiis, 1673.

Ljetopis popa Dukljanina. Zagreb: Matica Hrvatska, 1950.

Mansi, Joannes Dominicus. *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. XIX. Venetiis: apud Antonium Zatta, 1775.

⁷¹³ Quo facto non solum pro terris sanctae Romanae ecclesiae invasis, verum etiam pro acerbissimis penis, quas christianis inferebant, commotus primum quidem gladio excommunicationis eos percussit moxque eos materiali gladio feriendos iudicavit. (Bonizoni, *Liber ad amicum*, 589.)

⁷¹⁴ Qui pro iusticia dimicantes bello prostrati fuerunt, hos Deos signis et miraculis sibi valde placuisse demonstravit, magnam pro iusticia posteris dimicandi dans fiduciam, quando hos in numero sanctorum connumerare dignatus ets. (Ibid.)

Novak, Viktor, Petar Skok. *Supetarski kartular*, (Iura Sancti Petri de Gumay). Zagreb: Djela JAZU, 1952.

Paulo Bernridensi, SS. *Gregorius VII. Vita Operaque*. PL 148.

Paulo Bernridensi, *Vita beatae Herlucae*. Acta Sanctorum Aprilis. Vol. II. Antverpiae: apud Michaellem Cnobarum, 1675.

Petrus Damiani. *Die Briefe des Petrus Damiani*. Vol. I. MGH Die Briefe der deutschen Kaiserzeit. Munich; 1988.

Resti, Junii *Chronica Ragusina ab origine urbis usque ad annum 1451*. MSHMS 25, Zagrabiæ: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1893., 43.

Sigebertus Gemblacensis. *Epistola Leodicensium adversus Paschalem papam*. MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum. Vol. II. Hannoverae: 1892.

Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1998
Smičiklas, Tadija, ur. *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Sv. 2. Zagreb: JAZU, 1904.

Stipišić, Jakov, Miljen Šamšalović, ur. *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Sv. 1. Ur. serije Marko Kostrenčić. Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1967.

Rački, Franjo. *Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia*. Sv. 1. U *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium* 7, 1877.

Sveti Jeronim. *Izabrane poslanice*. Split: Književni krug, 1990.

Toma Akvinski. *Država*. Zagreb: Globus, 1990

Toma Arhiđakon. *Historia Salonitana. Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika* (Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić, povijesni komentar Mirjana Matijević-Sokol, studija Toma Arhiđakon i njegovo djelo Radoslav Katičić), Split: Književni krug, 2003.

Tractatus de investitura episcoporum. MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum. Vol. II., Hannoverae, 1892.

Vogel, Cyrille, Reinhard Elze. *Le Pontifical romano-germanique du Xe Siecle*. Città del Vaticano: Bibl. apostolica Vaticana, 1963-72.

Wiberto archidiacono. *Vita S. Leonis IX. papae, Leucorum antea episcopi*. Lutetiae Parisiorum: Ex Officina Nivelliana., 1615.

Wido Ferrariensis. *De scismate Hildebrandi*. MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum. Vol. I. Hannoverae, 1892.

Literatura:

Benvin, Anton. „Prenošenje glagoljske tradicije u liturgiji“. *Croatica Christiana periodica*. vol. 4, no. 6, (1980).

Biondić, Ivan *Historia reducta: (umanjenja povjesnica): drama hrvatske identifikacije*. Zagreb: vlast. nakl., 2006.

Bissolati, Stefano. *Le vite di due illustri Cremonesi*. Milano: Gaetano Brigola laibrajo editeore, 1856.

Bogović, Mile. „Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području do 1248. godine“. U *Glagoljica i hrvatski glagoljizam*. Ur. Marija-Ana Dürigl, Milan Mihaljević, Franjo Velčić. Zagreb-Krk: Staroslavenski institut, Krčka biskupija, 2004

Blažević, Velimir. *Crkveni partikularni sabori i dijecezanske sinode na području Hrvatske i drugih južnoslavenskih zemalja*. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 2012.

Blumenthal, Ute-Renate. „Pope Gregory VII. and the Prohibition of Nicolaitism“. U *Medieval Purity and Piety*, New York and London: Garland Publishing, 1998.

Bosch, Lynette M. F. *Art Liturgy, and Legend in Renaissance Toledo: The Mendoza and the Iglesia Primada*. Univesity Park, Pa: Pensylvania State Univestity Press, 2000.

Brandt, Miroslav. *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*. 2. izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Budak, Neven. „Hrvatska društva u 11. stoljeću“. U *Zvonimir kralj hrvatski*. Ivo Goldstein, ur. Zagreb: Hazu, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997.

----- . *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

----- . „Servi ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Dalmaciji“. *Starohrvatska prosvjeta* III/15, 1985.

Budak, Neven, Tomislav Raukar. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb: Školska knjiga, 2006.,

Bulić, Frane, Jospi Bervaldi. „Kronotaksa spljestkih nadbiskupa“. *Bogoslovska smotra* 2-3, (1913).

Capitani, Ovidio. „Esiste un'età gregoriana? Considerazione sulle tendenze di una storiografia medievistica“, *Rivista di storia e letteratura religiosa*, (1965).

Cowdrey, H. E. J. *Pope Gregory VII. 1073-1085*. Oxford: Clarendon Press, 1998.

Crnković, Nikola. *Hrvati za narodnih vladara: puti i stranputice*. Novalja: Matica hrvatska, 2007.

Cushing, Kathleen G. *Reform and the Papacy in the Eleventh Century*. Manchester and New York: Manchester University Press, 2005.

Ćirković, Sima M. *Srbi među europskim narodima*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2008.

Damjanović, Stjepan. „Hrvatski srednjovjekovni tekstovi: tri pisma i tri jezika“. U *Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Krešo Mićanović, ur. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2010.

Dresdener, Albert. *Kultur-und Sittengeschichte der italienischen Geistlichkeit im 10. und 11. Jarhundert*. Breslau: Verlag von W. Koebner, 1890.

Fisković, Igor. *Reljef kralja Petra Krešimira IV*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2002.

Franzen, August. *Pregled povijesti Crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.

Garipzanov, Ildar. *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World*. Leiden, Boston: Brill, 2008.

Garzaniti, Marcello. „Ohrid, Split i pitanje slavenskoga jezika u bogoslužju u X. i XI. stoljeću“, *Slovo*, No.60., (2010).

Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Novi Liber i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.

----- . „Između Bizanta, Jadran i srednje Europe“. U *Hrvatska i Europa - kultura, znanost i umjetnost*. Sv. 1. Zagreb: HAZU i Školska knjiga, 2007.

Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija*. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest, 1996.,

Hercigonja, Eduard. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.

Ivanišević, Milan. „Sveti Ivan trogirski biskup“. *Croatica Christiana periodica*, vol.4, no.5, 1980.

----- . „Život Svetoga Ivana Trogirskoga“, u: *Legende i kronike*. Split: Splitski književni krug, 1977., 88.

Jedin, Humbert. *Velika povijest Crkve III/1*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2001.

Jenković-Romer, Zdenka. „Obiteljski odnosi u hrvatskom društvu XI. stoljeća“. U *Zvonimir kralj hrvatski*. Ivo Goldstein, ur. Zagreb: Hazu, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997.

Karbonel, Šarl. *Istoriografija, XX vek: Plato*, Beograd, 1999., 93.

Katić, Lovre. „Supetarski kartular“. *Starohrvatska prosvjeta*. Vol. III, no. 4 (1955)

Katičić, Radoslav. *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998., 65.

Kelly, J. N. D. *A Dictionary of Popes*. New York: Oxford University Press, 2010.

Klaić, Nada. „Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII“. *Vjesnik HARIp*, br. 28, (1985).

-----, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1971.

Kolumbić, Nikica. „Hrvatska književnost romaničkog razdoblja i lik kralja Zvonimira“. U *Zvonimir kralj hrvatski*. Ivo Goldstein, ur. Zagreb: Hazu, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997.

Kottje, Raymund, Bernd Moeller. *Ekumenska povijest Crkve 2*, Zagreb: Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", 2008.

Kovačić, Slavko. „Toma Arhiđakon, promicatelj crkvene obnove“. U *Toma Arhiđakon i njegovo doba*. Mirjana Matijević Sokol, ur. Split : Književni krug, 2004.

Kršnjava, Isidor. „Prilozi historiji salonitani Tome arcidjakona Spljetskoga“. *Vjestnik kr. hrvatskoslavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, (1900.)

Kuhar, Kristijan. „Slavenski liturgijski izvori od IX. do XIII. stoljeća“, *Diacovensia : teološki prilozi*, Vol.22, No.3, (2014).

Kung, Hans. *Das Christentum, Wesen und Geschichte*. Munchen: Piper, 1995.

L'abbazia greca di Grottaferrata, Roma: De Luca Editori d'Arte, 2008.

Lawrence, C. H. *Medieval Monasticism*. London and New York: Longman Inc., 1989.

Lea, Henry Charles *History of Sacredotal Celibacy in the Christina Church*, vol. 1. New York: The Macmillna Company, 1907.

Leyser, Henrietta. „Clerical purity and re-ordered world“. U *The Cambridge History of Christianity*, vol. IV: Christianity in Western Europe, c.1100–c.1500. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Majnarić, Ivan. „Ruka i oko gospodina pape“ – papinski legati u drugoj polovini XII. stoljeća“, *Croatia Christiana periodica*, No. 57. 2006.

Mandić, Dominik. *Bogumilska crkva bosanskih krstijana*, Chicago; Rim: ZIRAL-Zajednica izdanja ranjeni labud, 1978-1982 127.

----- *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*. Rim: Hrvatski povijesni institut, 1963., 287, 288.

Margetić, Lujo. *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku: pravno-povijesne i povijesne studije*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2000.

Martinich, Aloysius. *Hobbes: a biography*, New York: Cambridge University Press, 1999., 252.

Mathew, Arnold Harris *The Life and Times of Hildebrand, Pope Gregory VII*, London: Francis Griffiths, 1910., 5.

Matijević Sokol, Mirjana. „Latinski natpisi“. U *Hrvatska i Europa - kultura, znanost i umjetnost*, sv. 1. Zagreb: HAZU i Školska knjiga, 2007.

-----, „Od Ivana Ravenjanina do Adama Parižanina“. U *Splitska hagiografska baština: povijest, legenda, tekst*. Split : Književni krug Split i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, 2014.

----- *Studia diplomatica*, Zagreb: FF-press, 2014.

----- *Toma Arhiđakon i njegovo djelo. Rano doba hrvatske povijesti*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2002.

Mogorović Crljenko, Marija. „Istarski markgrofovi iz obitelji Weimar-Orlamünde u konstelaciji odnosa Carstva i papinstva u doba borbe za investituru“. *Godišnjak njemačke narodne zajednice*, vol. X., (2003).

----- „Krsni list hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj hrvatske države narodnih vladara“. *Starine*. Br. 62., 2004.

- „Vidljive i manje vidljive poruke Tomine Historia Salonitana“. U *Toma Arhiđakon i njegovo doba*. Mirjana Matijević Sokol, ur. Split : Književni krug, 2004.
- Nelson, Janet. *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*. London-Ronceverte: The Hambledon Press, 1986.
- Nikolić, Zrinka. *Rođaci i bližnji*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2003.
- Novak, Grga. *Povijest Splita*, vol. 1. Split : Matica hrvatska, 1957.
- Ostojić, Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj*. Split: Benediktinski priorat Tkon, , 1965.
- „Svjetovni kler u staroj Hrvatskoj“. *Bogoslovska smotra*, vol. 38, br. 3-4, 1969, Ostrogorski, Georgije. *Istorija Vizantije*. Beograd: Prosveta, 1969.
- Perčić, Eduard. „Biogradska biskupija“. *Biogradski zbornik* 1, 1990.
- Praga, Giuseppe. „Le traslazione di s. Nicolo e i primordi delle guerre normane in Adriatico“. *Archivio storico per la Dalmazia*, god. VI, XI, (1931),
- Rački, Franjo. Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega veka. *Književnik*, god. I, sv. 3, (1864).
- *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2009.,
- Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta u Zagrebu, 1997.
- Robison, I. S. „Reform and the Church“. U *The New Cambridge Medieval History*, vol. 4, c. 1024–c. 1198. Ed. vol. David Luscombe. Cambridge: Cambridge University Press, 2008., 280.
- *The Papal Reform of the Eleventh Century: Lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII*. Manchester and New York: Manchester University Press, 2004.
- Ruiz, Raul Gomes *Mozarabs: Hispanic and the Cros*. New York: Orbis Books, 2007.,
- Sperry, Earl Evelyn. *History of clerical celibacy in western Europe to the time of the Council of Trent*. Syracuse N. Y., 1910., 21.
- Stickler, Alfons Marija. *Celibat klerika: povijesni razvoj i teološki temelji*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2006.
- Šanjek, Franjo. *Bosanko-humski krstijani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975.
- *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.
- „Zvonimirova „zavjernica“ u svjetlu crkveno-političkih odrednica grgurovske reforme,“ u *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Ivo Goldstein, Zagreb: Hazu, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997, 35.
- „Uloga papinstva u afirmaciji Hrvatske u ranom srednjem vijeku“. *Problemi sjevernog Jadrana*. Br. 9. (2009.).
- Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb, Nakladni zavod matice hrvatske, 1990.
- *Priručnik izvora hrvatske historije*, dio I. Zagreb: Kr. Hrv.-slav.-dalm. Zemaljska vlada, 1914.
- Štefanić, Vjekoslav. „Tisuću i sto godina od moravske misije“. *Slovo*, No. 13. (1963.).
- Tierney, Brian. *The crisis of church and state 1050-1300*. Toronto: Univesity of Toronto Press, 1990.
- Tomašević, Nives. *Kronika kršćanstva*. Zagreb: Mozaik knjiga, 1998.
- Trollope, T. Adolphus. *The Papal Conclaves, as they were and as they are*. London: Chapman an Hall 1876.
- Vedriš, Trpimir. „Crkva i vjerski život“, U *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*. Zagreb: Matica hrvatska, 2015., 219.
- Wilken, Robert Louis. „Gregory and the politics of the spirit“, *First Things*, January 1999., 34.

Zucchi, Stefano. „Fonti e studi sul vescovo Gaudenzio di Ossero“. *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 20 (1990)

Žubrinić, Darko. *Hrvatska glagoljica*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), 1996.

Sažetak

Druga polovina 11. st. u političkom, društvenom i kulturom smislu iznimno je važna za ranosrednjovjekovno Hrvatsko Kraljevstvo jer upravo tada, pod vodstvo dvojice snažnih vladara: Petra Krešimira IV. i Zvonimira dolazi do proširenja granica na kopnu i na moru (terra marique) i do svojevrsnog „međunarodnog priznanja“. S političkom povijesti Hrvatske u doba narodne dinastije vrlo usko je povezana crkvena povijest toga vremenskog razmaka

tako da se može reći kako su ilustratori jedne ujedno osvijetljavali drugu. Za provođenje tada aktualnih crkvenih reformi osobito su značajna nastojanja pape Nikole II., Aleksandra II. i Grgura VII. konkretizirana kroz slanje brojnih papinskih legata, održavanje provincijalnih sabora, nametanje biskupa sklonih reformi i uplitanje u mjesne crkvene prilike. Uz slanje legata i postavljanje reformskih biskupa, za provedbu reforme od presudne je važnosti bila podrška već spomenutih hrvatskih vladara. Upravo prožimanje crkvenih reformi sa našim lokalnim prilikama, političkim, društvenim, dijelom i kulturnim ambijentom našega srednjovjekovalja čini okosnicu ovog diplomskog rada. Da bi se bolje ostvario postavljeni cilj bilo je potrebno napraviti paralelu između općecrkvenih zbivanja sa onim partikularnim. Držeći se načela da je najbolji povjesničar onaj koji se najčvršće drži tekstova, koji ih najtočnije tumači, koji piše, pa čak i misli samo na osnovu njih, u analizi općecrkvenih i partikularnih zbivanja pažnju sam usmjerio u prvom redu na dostupnu diplomatsku građu, registre papinskih pisama, zaključke pojedinih sabora, autentična narativna vrela kao što životopisi pojedinih papa, onovremene kronike, svetačke legende itd.

Metoda komparacije iznijela na vidjelo nekoliko bitnih zaključke: 1) reforma je na području discipline klera polučila uspjeh; 2) kod nas ne nalazimo na primjenu simonijskih praksi ili barem one nisu dostatno dokumentirane; 3) problematika laičke investiture kod nas se javlja u drugačijem obliku; 4) izraženiji politički utjecaj Bizanta u nekim periodima naše rane povijesti ne znači ujedno jači crkveno-kulturni utjecaj Istočne Crkve; 5) pri analizi odluka usmjerenih protiv službe Božje na narodnom jeziku svakako valja uzeti u obzir da je, nakon svih nedoumica i pokušaja ograničavanja tijekom 10 st., slavenski liturgijski jezik na tlu Hrvatske toliko živ i sveprisutan da papa ne želi isključiti zaređivanje glagoljaša i njihovu aktivnu pastoralnu službu, nego njihovo pristupanje svećeničkom redu uvjetuje učenjem latinskog jezika i pisma; 6) sadržaj pripovijetke Tome Arhidakona o Ulfu i protureformnim zbivanja trebalo bi prije svega sagledavati u kontekstu autorova života i djelovanja; 7) pismo pape Grgura VII. danskom kralju Svenu II. vjerojatnije je odraz njegovih sukoba sa južnotalijanskim Normanima nego li pokušaj uplitanja u naše prilike.

Summary

The second half of the eleventh century is politically, socially and culturologically extremely important for the early medieval Croatian Kingdom because it is precisely in that period that, under the leadership of two strong rulers: Peter Krešimir IV and Demetrius Zvonimir, the borders of both marital and land territory (terra marique) are broadened and something similar to an international recognition is received. Croatian political history during the period of the

native national dynasty is closely related to the church history of the same period so one can say that understanding one leads to the understanding of other. Great efforts of the popes: Nicholas II., Alexander II. and Gregory VII., that included sending numerous papal legates, organizing local councils, imposing bishops keen on reforms, and intervening into local church situation, are very important for the spreading of church reforms of the day. Besides the legates sending and the nominations of new bishops, what was crucial for the success of the reforms was the support given by the aforementioned Croatian rulers. It is the intertwining of the church reforms and the local political, social, and cultural situation that are the central part of this thesis. In order to accomplish this goal, a parallel between global church affairs and specific ones was made. In line with the principle that the best historians are those who rely on the texts most closely, who interpret them with most precision, who write and think based on the texts, I focused primarily on the critical analysis of available documents, mostly papal letters, church councils decisions, authentic narrative sources like papal biographies, cronicles and legends of the saints, while analyzing the global and the particular church situation.

The comparative method gave several relevant conclusions. Firstly, in terms of clergy discipline the reforms were a success. Secondly, there are no examples of simony on our territory or there is no sufficient documentation. Thirdly, problem related to lay investiture appeared in a different form. Fourthly, the strong Bizantine political influence at certain periods of our early history do not imply a stronger influence of the Eastern Church on our church and culture environment. Fifthly, what must be taken into consideration while analysing the decisions aimed against the holding of church services in the Slavic language is that after the attempts to limit its influence, the Slavic liturgical language is so alive and present in the Croatian territory that the pope refuses to decline the ordination of glagolitic priests but he encourages them to learn Latin. Sixthly, the content of Thomas the Archdeacon story about Ulfo and the efforts against the reforms should be observed within the context of the author's life and deeds. Seventhly, pope Gregory's letter to the king Sweyn II. of Denmark is probably the reflection of his confrontation with the southitalian Normans then an attempt to intervene into our circumstances.